

Національний університет цивільного захисту України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕРАСИМЕНКО Роман Валерійович

УДК351:330:33

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії) з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р.В. Герасименко

Науковий керівник: доктор наук з державного управління, професор Горник Володимир Гнатович

Черкаси – 2024

АНОТАЦІЯ

Герасименко Р.В. Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії) з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2024.

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання, що полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

Удосконалено класифікацію етапів планування державної стратегії розвитку сільської території, що на відміну від діючої передбачає наступні етапи, а саме: визначення цілей розвитку сільської території (при її формуванні встановлюють якісні параметри середовища проживання та затверджують перелік кількісних та якісних орієнтирів економічного розвитку сільської території); аналіз зовнішнього середовища (оцінюються основні соціально-економічні показники: загальний ВВП, стан інвестиційного середовища та рівень розвитку, наявність різних загроз, рівень інфляції та перспективи економічного зростання); складання портфоліо сільської території; напрями розвитку сільської території; планування (виявлення особливостей сільської території); розробка стратегії та її реалізація; остаточний аналіз ефективності та результативності запланованого процесу планування (реалізується після завершення всіх заходів, передбачених у стратегії).

Дістало подальшого розвитку тлумачення сутності державного стратегічного планування сільських територій, під яким слід розуміти діяльність з розробки стратегії соціально-економічного розвитку територій з метою забезпечення їх сталого розвитку, яке виявляється у підвищенні конкурентоспроможності сільських

територій, що базується на інвестиційній привабливості, розширенні виробництва за дотримання еколого-соціо-економічної безпеки.

На основі напрацювань закордонних вчених уточнено поняття: стійкого розвитку сільських територій як процесу якісних змін у соціальній сфері, що супроводжується розширеним відтворенням у сільському господарстві, позитивними демографічними тенденціями та збереженням екологічно-територіальної цілісності на ареалі сільських поселень та селищних територій, який під впливом різних факторів не втрачає рівноважного стану; соціально-економічного розвитку сільських територій, який є взаємопов'язаними процесами розширеного відтворення сільського господарства та несільськогосподарських сфер аграрної економіки, а також удосконалення соціальної сфери села.

Визначено теоретичні підходи до узагальнення зарубіжних досліджень з питань еволюції та державного регулювання стійкого розвитку сільських територій з виділенням найбільш значних напрямів робіт з урахуванням актуальності, а саме: дослідження національних проблем аграрного сектору та розвитку сільських територій; оцінка факторів та умов розвитку, у тому числі виявлення загроз для розвитку сільських територій; формування національних характеристик з розглядом поточних проблем у сільській місцевості; моделювання розвитку сільських територій на основі соціально-організаційних технологій («соціального фермерства», поєднання економічної життєздатності з енергією та охороною навколишнього середовища, та забезпеченням соціальних пільг); розробка енергетичних стратегій розвитку сільських територій на основі відновлюваної енергії, біоенергії, оптимального використання води та земельних ресурсів.

Розроблено класифікацію детермінант соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом доповнення та уточнення змісту окремих з них, а саме: економічні детермінанти (формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку); соціальні детермінанти (формують

поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм); територіальні детермінанти (пов'язані зі ступенем розселення людей); детермінанти ефективного територіального управління (будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського адміністративного менеджменту).

Уточнено трактування сутності мотиваційного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій, що полягає у створенні умов, а також активізації детермінантів, що дозволяють задовольняти потреби сільських мешканців у підвищенні якості життя та суб'єктів сільської економіки через формування інтересів у якісному розвитку сільських територій та застосування різних стимулів; мотивації (динамічний процес, що спонукає сільських жителів, господарюючих агентів сільської економіки, а також носіїв сільської аграрної політики вести діяльність із соціально-економічного розвитку сільських територій) та інститутів мотиваційного механізму соціально-економічного розвитку сільських територій (є організаційною формою взаємовідносин акторів та агентів соціально-економічного розвитку в галузі ефективного стимулювання через систему інституцій та мотиваторів, що зумовлює необхідність вивчення соціально-економічного розвитку сільських територій під впливом мотиваційного механізму та його елементів).

Розвинуто підходи до дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, а саме: процесний підхід (пов'язаний із сприйняттям мотиваційного механізму державного регулювання розвитку сільських територій як процесу); синергетичний підхід (дозволяє скоординувати реалізацію проектів – мотиваторів соціально-економічного саморозвитку через ефект синергії всіх адміністративно-територіальних рівнів та рівнів аграрної економіки); інституційний підхід (дає можливість враховувати позаекономічні фактори державного регулювання розвитку сільських територій: демографічні, природно-кліматичні, географічні, політичні та вплив метаекономічних тенденцій).

Удосконалено структуру системного підходу як методологічної основи дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, який реалізується через генетичний (проявляється у пошуку як успадкованих елементів у сільському розвитку, і у мінливості під впливом різних умов), структурно-функціональний (яскраво виражений проявом головної функції існування сільських поселень – розвитком виробничої та ресурсної бази створення надійної продовольчої системи держави) та відтворювальні аспекти (передбачає вивчення закономірностей розвитку сільських територій під впливом різних зовнішніх стимулів соціальної та економічної сфер за фазами простого та розширеного відтворення).

Розроблено пріоритетні напрями державного регулювання стійкого розвитку сільських територій (економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий), а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси такої трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляції населення.

Запропоновано формулювання авторського поняття «цифрова трансформація сільських територій» як цілеспрямованого процесу стійкого реформування концепції та формату сільського суспільства та сільської економіки, що забезпечує функціонування соціально-економічних підсистем сільських територій в умовах формування ІТ-інфраструктури, пулу цифрових технологій та цифровізації управління.

Розроблено модель державного регулювання індустріально-інноваційного середовища сільських територій на основі технологічного підходу, яка передбачає створення «цифрової екосистеми» підприємств сільського господарства, в основі якої: впровадження інтелектуальних датчиків у засоби виробництва: апаратуру,

обладнання, виробничі лінії тощо; роботизація виробничого процесу: витіснення трудових ресурсів із заміною їх на роботизовані верстати та виробничі лінії; перехід на аутсорсинг у частині зберігання даних та проведення обчислень; наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих та управлінських процесів в єдину інформаційну систему; формування аналітики на підставі сукупного обсягу отриманих даних (структурованої та неструктурованої інформації); реалізація концепції «безпаперового діловодства» у вигляді оцифрування всієї технічної документації та застосування електронного документообігу; моделювання виробничих процесів, систем, об'єктів та виробів з використанням цифрових технологій; автоматизація процесів замовлень сировини і витратних матеріалів, і навіть поставки готової продукції споживачеві у вигляді спеціалізованих сервісів, виключаючи велику систему посередників; використання технологій безпілотного транспорту у логістиці підприємства, у т. ч. для доставки товарів; застосування методів віддаленого контролю та організації процесів виробництва за допомогою мобільних технологій; перехід на торгові онлайн-майданчики для реалізації готової продукції та надання послуг.

Встановлено, що масштабування процесів цифрової трансформації сільського господарства потребує системної оцінки всієї сукупності можливих ефектів та усвідомлення складності завдань, що стоять перед різними об'єктами трансформації. В умовах технологічного відставання сільського господарства основним імпульсом до трансформації має стати консолідація зусиль агробізнесу та держави як основного регулятора. Запропонований автором алгоритм містить зони відповідальності агробізнесу та держави, що дозволить уникнути перетинів в організації та фінансовому забезпеченні процесів цифрової трансформації, а це сприяє прискоренню трансформаційних процесів.

Ключові слова: державне регулювання, механізми державного управління, сільські території, соціально-економічний розвиток, стійкий розвиток, стратегічне планування, цифрова трансформація

ANNOTATION

Gerasimenko R.V. State regulation of socio-economic development of rural areas in conditions of digital transformation. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of sciences (doctor of philosophy) in public administration, specialty 25.00.02 - mechanisms of public administration. – National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation provides a solution to an important scientific task, which consists in the theoretical and methodological substantiation of the state regulation of socio-economic development of rural areas in the conditions of digital transformation.

The classification of the planning stages of the state strategy for the development of the rural territory has been improved, which, unlike the current one, provides for the following stages, namely: determination of the goals of the development of the rural territory (during its formation, the qualitative parameters of the habitat are established and the list of quantitative and qualitative benchmarks for the economic development of the rural territory is approved); analysis of the external environment (the main socio-economic indicators are evaluated: the total GDP, the state of the investment environment and the level of development, the presence of various threats, the level of inflation and prospects for economic growth); compiling a portfolio of the rural area; directions of rural area development; planning (identification of features of the rural area); strategy development and its implementation; the final analysis of the efficiency and effectiveness of the planned planning process (implemented after the completion of all activities provided for in the strategy).

The interpretation of the essence of the state strategic planning of rural areas has been further developed, which should be understood as the activity of developing a strategy for the socio-economic development of areas with the aim of ensuring their

sustainable development, which is manifested in increasing the competitiveness of rural areas, which is based on investment attractiveness, expanding production in compliance with ecological - socio-economic security.

On the basis of the work of foreign scientists, the concept of: sustainable development of rural areas as a process of qualitative changes in the social sphere, accompanied by expanded reproduction in agriculture, positive demographic trends and the preservation of ecological and territorial integrity in the area of rural settlements and settlement areas, which is under the influence of various factors, has been clarified does not lose its equilibrium state; socio-economic development of rural areas, which are interconnected processes of expanded reproduction of agriculture and non-agricultural spheres of the agrarian economy, as well as improvement of the social sphere of the village.

Theoretical approaches to the generalization of foreign research on the issues of evolution and state regulation of sustainable development of rural areas have been determined, with the most significant areas of work being highlighted taking into account relevance, namely: research into national problems of the agrarian sector and development of rural areas; assessment of development factors and conditions, including identification of threats to the development of rural areas; formation of national characteristics with consideration of current problems in rural areas; modeling of the development of rural areas based on socio-organizational technologies ("social farming", combining economic viability with energy and environmental protection, and provision of social benefits); development of energy strategies for the development of rural areas based on renewable energy, bioenergy, optimal use of water and land resources.

A classification of determinants of socio-economic development of rural areas was developed by supplementing and clarifying the content of some of them, namely: economic determinants (shape the quality of life of the rural population, sources of income of rural development subjects shape the quality of life of the rural population, sources of income of rural development subjects); social determinants (shape the behavior of

residents and their satisfaction with amenities); territorial determinants (related to the degree of displacement of people); determinants of effective territorial management (based on training of employees of rural territorial structures, organization of rural administrative management processes).

The interpretation of the essence of the motivational mechanism of state regulation of socio-economic development of rural areas, which consists in the creation of conditions, as well as the activation of determinants that allow satisfying the needs of rural residents to improve the quality of life and subjects of the rural economy through the formation of interests in the qualitative development of rural areas and application of various incentives; motivation (a dynamic process that motivates rural residents, managing agents of the rural economy, as well as the bearers of rural agrarian policy to conduct activities for the socio-economic development of rural areas) and institutes of the motivational mechanism of the socio-economic development of rural areas (is an organizational form of the relationship between actors and agents of social -economic development in the field of effective stimulation through a system of institutions and motivators, which necessitates the study of the socio-economic development of rural areas under the influence of the motivational mechanism and its elements).

Approaches to the study of state regulation of the development of rural areas have been developed, namely: a process approach (related to the perception of the motivational mechanism of state regulation of the development of rural areas as a process); synergistic approach (allows to coordinate the implementation of projects - motivators of socio-economic self-development due to the synergy effect of all administrative-territorial levels and levels of the agrarian economy); institutional approach (makes it possible to take into account non-economic factors of state regulation of the development of rural areas: demographic, natural-climatic, geographical, political and the influence of meta-economic trends).

The structure of the systemic approach has been improved as a methodological basis for the study of state regulation of the development of rural areas, which is realized

through the genetic (manifested in the search for inherited elements in rural development, and in variability under the influence of various conditions), structural and functional (clearly expressed by the manifestation of the main function of the existence of rural settlements - the development of the production and resource base of the creation of a reliable food system of the state) and reproductive aspects (presupposes the study of the patterns of development of rural areas under the influence of various external stimuli of the social and economic spheres in the phases of simple and extended reproduction).

The priority areas of state regulation of sustainable development of rural areas (economic, social, ecological, demographic and legal) have been developed, as well as the components that ensure the processes of such transformation have been defined and included: in the economy - provision of IT infrastructure and digitization of production; in the social sphere - provision of IT infrastructure and digital transformation of the livelihood of the population; in ecology - the development of digital technologies that reduce environmental pollution and the amount of waste; in the normative and legal direction - the creation and development of information and consultation centers, including overcoming the information isolation of the population.

The formulation of the author's concept "digital transformation of rural areas" is proposed as a purposeful process of sustainable reform of the concept and format of rural society and rural economy, which ensures the functioning of socio-economic subsystems of rural areas in the conditions of the formation of IT infrastructure, a pool of digital technologies and digitalization of management.

A model of state regulation of the industrial and innovative environment of rural areas based on a technological approach has been developed, which provides for the creation of a "digital ecosystem" of agricultural enterprises, based on which: the introduction of intelligent sensors into the means of production: apparatus, equipment, production lines, etc.; robotization of the production process: displacement of labor resources with their replacement by robotic machines and production lines; transition to outsourcing in terms of data storage and calculations; end-to-end automation and

integration of production and management processes into a single information system; formation of analytics on the basis of the aggregate volume of received data (structured and unstructured information); implementation of the concept of "paperless office management" in the form of digitization of all technical documentation and the use of electronic document management; modeling of production processes, systems, objects and products using digital technologies; automation of the processes of ordering raw materials and consumables, and even the delivery of finished products to the consumer in the form of specialized services, excluding a large system of intermediaries; the use of unmanned transport technologies in the company's logistics, including for the delivery of goods; application of methods of remote control and organization of production processes using mobile technologies; transition to online trading sites for the sale of finished products and the provision of services.

It has been established that scaling the processes of digital transformation of agriculture requires a systematic assessment of the entire set of possible effects and an awareness of the complexity of the tasks facing various objects of transformation. In the conditions of the technological backwardness of agriculture, the main impetus for transformation should be the consolidation of the efforts of agribusiness and the state as the main regulator. The algorithm proposed by the author includes the areas of responsibility of agribusiness and the state, which will avoid overlaps in the organization and financial support of digital transformation processes, and this contributes to the acceleration of transformational processes.

Keywords: state regulation, state management mechanisms, rural areas, socio-economic development, sustainable development, strategic planning, digital transformation

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у фахових виданнях:

1. Герасименко Р.В. Методологічні підходи до дослідження державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі мотиваційного механізму. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 38. С. 201-206.

2. Герасименко Р.В. Мотиваційний механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Том 34 (73) № 6. С. 136-146.

3. Герасименко Р.В. Детермінанти державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 178-184.

4. Герасименко Р.В. Концептуальні підходи до державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 206-212.

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу:

5. Herasyumenko R. Theoretical aspects of the state strategic management of the development of rural areas. Public Administration and Law Review. 2024. № 1 (17). P. 20-27. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/208/180>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези конференцій

6. Герасименко Р.В. Концепція цифрової трансформації сільських територій. Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації : Матеріали IV Міжнародної науковопрактичної конференції, 22–23 червня 2023 року. – Житомир : Поліський національний університет, 2023. С. 125-127.

7. Герасименко Р.В. Пріоритетні напрями та фактори стійкого розвитку сільських територій. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2-3 листопада 2023) / упоряд. Клименко О.М. Київ: УкрСІЧ, 2023. С. 179-182.

8. Герасименко Р.В. Інструменти стійкого розвитку сільських територій. Механізми управління розвитком територій: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 2. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 122-124.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації	25
1.1. Теоретичні підходи до державного стратегічного управління розвитком сільських територій	25
1.2. Концептуальні підходи до державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій	42
1.3. Детермінанти державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій	51
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. Аналіз державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації	67
2.1. Мотиваційний механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій	67
2.2. Аналіз державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі мотиваційного механізму	89
2.3. Пріоритетні напрями та фактори стійкого розвитку сільських територій	101
Висновки до розділу 2	114
РОЗДІЛ 3. Напрями удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації	116

3.1. Удосконалення інструментів державного регулювання стійкого розвитку сільських територій	116
3.2. Концептуальні засади державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу	133
3.3. Алгоритм цифрової трансформації сільського господарства	143
Висновки до розділу 3	158
ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
ДОДАТКИ	185

ВСТУП

Актуальність теми. Сільські території, володіючи величезним ресурсним потенціалом і будучи соціальним та виробничим базисом, потребують забезпечення їх сталого розвитку та стабільного функціонування всіх соціально-економічних підсистем. У сучасних умовах будова суспільства та соціально-економічних систем стрімко змінюється під впливом нового соціально-економічного тренду – цифрової трансформації. Динамічність та масштабність процесів цифрової трансформації задають особливу пріоритетність для теоретичного вивчення та практичної реалізації Концепції розвитку сільських територій (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995). Забезпечення державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації є вектором довгострокового територіального розвитку в цілому як зазначено в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695).

При цьому аналіз української та зарубіжної практики, а також теоретичних досліджень показує, що підходи та механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації залишаються недостатньо вивченими, що зумовлює потребу у розвитку теоретичних та практичних положень цієї проблематики.

Дослідженню проблем теорії та методології державного управління присвячено праці В.Г. Горника, Н.В. Дацій, С.О. Домбровської, В.С. Загорського, О.І. Крюкова, Г. Мак-Грегора, Г. Мак-Клеланд, О.М. Руденко, О.І. Шкуратова. Складову соціально-економічного розвитку розглядали у своїх працях А.В. Антонов, Н.С. Венгерська, Ф. Герцберг, В.М. Єрмоленко, А. Маслоу, О.І. Павлов, Г.С. Морозова, Г.Л. Хаєт. Питання розвитку сільських територій висвітлено у працях П.І. Гайдуцького, М.В. Калінчика, М.Й. Маліка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина.

Дослідженню питань цифрової трансформації присвячені роботи багатьох авторів, серед яких можна виділити: С.І. Белей, В. Врум, О.А. Дудзяка, А.В. Лісового, М.П. Талавирі та інших.

Викладені аргументи зумовлюють актуальність теми дослідження, як щодо розвитку сучасної теорії публічного управління, зокрема, теоретичних основ державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації, так і для збільшення науково-методичної бази практико-орієнтованого інструментарію цифрової трансформації соціально-економічних систем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено в межах науково-дослідної роботи, яка виконувалась навчально-науково-виробничим центром Національного університету цивільного захисту України за темою: «Розробка механізмів державного управління соціально-економічною сферою та її галузями в контексті забезпечення безпеки українського суспільства» (ДР № 0118U001007), у процесі виконання якої запропоновано інструментарій державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування та розробка науково-практичних рекомендацій щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

Для досягнення мети поставлено та вирішувались такі основні завдання:

- удосконалити типологію етапів планування державної стратегії розвитку сільської території та уточнити тлумачення сутності: державного стратегічного планування сільських територій, стійкого розвитку сільських територій, мотиваційного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій;

- розробити класифікацію детермінант соціально-економічного розвитку сільських територій;
- розвинути підходи до дослідження державного регулювання розвитку сільських територій та удосконалити структуру системного підходу як методологічної основи дослідження державного регулювання розвитку сільських територій;
- розробити пріоритетні напрями державного регулювання стійкого розвитку сільських територій;
- розробити модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу;
- розробити алгоритм цифрової трансформації сільського господарства.

Об'єктом дослідження є державна політика розвитку сільських територій.

Предметом дослідження є державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

Методи дослідження. Теоретичну базу дисертації склали науково-дослідні дослідження вітчизняних та зарубіжних експертів у галузі теорії сталого територіального розвитку, теорії цифрової економіки, теорії управління розвитком соціально-економічних систем, а також науково-практичні напрацювання в сфері державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації. Методологічна основа дослідження сформована загальнонауковими засадами системного підходу; методами аналізу - логічного, факторного, порівняльного, стратегічного та ін; методами кількісного та якісного дослідження основних тенденцій та напрямів державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

Інформаційну базу дисертації склали офіційні статистичні дані державної служби статистики України, звіти про діяльність науково-дослідних установ та рейтингових (аналітичних) агенцій, у тому числі, міжнародних; інформація, подана періодичними діловими та науковими виданнями, у тому числі в електронному вигляді; законодавчі та нормативні акти, що регламентують територіальний (просторовий) розвиток, процеси цифрової трансформації, інноваційну та науково-технічну діяльність в Україні; власні прикладні дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у теоретико-методичному обґрунтуванні державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації:

вперше:

- розроблено модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу, яка передбачає створення «цифрової екосистеми» підприємств сільського господарства, в основі якої: впровадження інтелектуальних датчиків у засоби виробництва: апаратуру, обладнання, виробничі лінії тощо; роботизація виробничого процесу: витіснення трудових ресурсів із заміною їх на роботизовані верстати та виробничі лінії; перехід на аутсорсинг у частині зберігання даних та проведення обчислень; наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих та управлінських процесів в єдину інформаційну систему; формування аналітики на підставі сукупного обсягу отриманих даних (структурованої та неструктурованої інформації); реалізація концепції «безпаперового діловодства» у вигляді оцифрування всієї технічної документації та застосування електронного документообігу; моделювання виробничих процесів, систем, об'єктів та виробів з використанням цифрових технологій; автоматизація процесів замовлень сировини і

витратних матеріалів, і навіть поставки готової продукції споживачеві у вигляді спеціалізованих сервісів, виключаючи велику систему посередників; використання технологій безпілотного транспорту у логістиці підприємства, у т. ч. для доставки товарів; застосування методів віддаленого контролю та організації процесів виробництва за допомогою мобільних технологій; перехід на торгові онлайн-майданчики для реалізації готової продукції та надання послуг;

удосконалено:

- типологію етапів планування державної стратегії розвитку сільської території, що на відміну від діючої передбачає наступні етапи, а саме: визначення цілей розвитку сільської території (при її формуванні встановлюють якісні параметри середовища проживання та затверджують перелік кількісних та якісних орієнтирів економічного розвитку сільської території); аналіз зовнішнього середовища (оцінюються основні соціально-економічні показники: загальний ВВП, стан інвестиційного середовища та рівень розвитку, наявність різних загроз, рівень інфляції та перспективи економічного зростання); складання портфоліо сільської території; напрями розвитку сільської території; планування (виявлення особливостей сільської території); розробка стратегії та її реалізація; остаточний аналіз ефективності та результативності запланованого процесу планування (реалізується після завершення всіх заходів, передбачених у стратегії);

- класифікацію детермінант соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом доповнення та уточнення змісту окремих з них, а саме: економічні детермінанти (формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку); соціальні детермінанти (формують поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм); територіальні детермінанти

(пов'язані зі ступенем розселення людей); детермінанти ефективного територіального управління (будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського адміністративного менеджменту);

- структуру системного підходу як методологічної основи дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, який реалізується через генетичний (проявляється у пошуку як успадкованих елементів у сільському розвитку, і у мінливості під впливом різних умов), структурно-функціональний (яскраво виражений проявом головної функції існування сільських поселень – розвитком виробничої та ресурсної бази створення надійної продовольчої системи держави) та відтворювальні аспекти (передбачає вивчення закономірностей розвитку сільських територій під впливом різних зовнішніх стимулів соціальної та економічної сфер за фазами простого та розширеного відтворення);

- пріоритетні напрями державного регулювання стійкого розвитку сільських територій (економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий), а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси цифрової трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляції населення;

дістали подальшого розвитку:

- понятійно-категорійний апарат дослідження шляхом: тлумачення сутності державного стратегічного планування сільських територій; уточнення поняття

стійкого розвитку сільських територій; трактування сутності мотиваційного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій; формулювання авторського поняття «цифрова трансформація сільських територій»;

- теоретичні підходи до узагальнення зарубіжних досліджень з питань еволюції та державного регулювання стійкості розвитку сільських територій з виділенням найбільш значних напрямів робіт з урахуванням актуальності, а саме: дослідження національних проблем аграрного сектору та розвитку сільських територій; оцінка факторів та умов розвитку, у тому числі виявлення загроз для розвитку сільських територій; формування національних характеристик з розглядом поточних проблем у сільській місцевості; моделювання розвитку сільських територій на основі соціально-організаційних технологій («соціального фермерства», поєднання економічної життєздатності з енергією та охороною навколишнього середовища, та забезпеченням соціальних пілґ); розробка енергетичних стратегій розвитку сільських територій на основі відновлюваної енергії, біоенергії, оптимального використання води та земельних ресурсів;

- розвиток підходів до дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, а саме: процесний підхід (пов'язаний із сприйняттям мотиваційного механізму державного регулювання розвитку сільських територій як процесу); синергетичний підхід (дозволяє скоординувати реалізацію проектів – мотиваторів соціально-економічного саморозвитку через ефект синергії всіх адміністративно-територіальних рівнів та рівнів аграрної економіки); інституційний підхід (дає можливість враховувати позаекономічні фактори державного регулювання розвитку сільських територій: демографічні, природно-кліматичні, географічні, політичні та вплив метаекономічних тенденцій).

Практичне значення одержаних результатів. У дисертаційній роботі сформульовані теоретичні положення та обґрунтовані практичні рекомендації, що спрямовані на державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації. Основні ідеї та висновки дослідження доведено до конкретних положень, методик та рекомендацій. Вони можуть бути використані в практичній діяльності державними органами управління, органами місцевої влади та місцевого управління, підприємствами, громадськими організаціями.

Міністерством економіки України прийнято до впровадження запропоновані детермінанти соціально-економічного розвитку сільських територій (довідка про впровадження № 5715-03/8365-09 від 14.12.2023 р.). Практичні розробки використані Асоціацією науковців України при реалізації пріоритетних напрямів державного регулювання стійкого розвитку сільських територій (довідка про впровадження № 01-46/3 від 18.01.2024 р.).

Теоретичні положення, сформульовані рекомендації та пропозиції були використані в навчальному процесі Національного університету цивільного захисту при підготовці навчальних програм до таких дисциплін: «Державне регулювання економіки», «Державне та регіональне управління», «Публічне управління» (акт від 15.12.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретико-методологічні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, які отримані в ході проведення досліджень, розроблено здобувачем самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема:

«Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації» (м. Житомир, 2023), «Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні» (м. Київ, 2023), «Механізми управління розвитком територій» (м. Житомир, 2023).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 8 наукових працях, загальним обсягом 4,1 обл.-вид. арк., у тому числі в 4 статтях у наукових фахових виданнях з державного управління, 1 статті у закордонному виданні за напрямом дослідження, а також 3 тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 188 сторінок, що містить 20 рисунків, 9 таблиць, 3 додатки. Список використаних джерел із 196 найменувань викладено на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

1.1. Теоретичні підходи до державного стратегічного управління розвитком сільських територій

Державне стратегічне управління розвитком територій – це комплекс стратегічних управлінських рішень, спрямованих на довгостроковий розвиток території та конкретних заходів, що забезпечують оперативне реагування на зміну основних чинників зовнішнього середовища. Головним функціональним елементом стратегічного управління є державне стратегічне планування.

Особливості України (її масштаби, регіональне різноманіття, стан війни росії проти України та ін.) вимагають активної діяльності держави щодо усунення диспропорцій у національному економічному просторі, вирішення складних регіональних проблем, створення умов для сталого розвитку всіх регіонів та країни в цілому.

Держава прагне будувати відносини з регіонами як цілісними економічними суб'єктами, і ці відносини здійснюються, головним чином, у фінансовій сфері (перерахування податків, міжбюджетні трансферти, прямі витрати державного бюджету у регіони тощо.). Найбільш загальні довгострокові цілі розвитку країни та шляхи їх досягнення виробляються у рамках стратегії розвитку України.

Державне стратегічне планування визначають як діяльність учасників з

цілепокладання, прогнозування, планування та програмування соціально-економічного розвитку України, її регіонів та територіальних громад, різних економічних галузей та сфер публічного управління, забезпечення національної безпеки, спрямовану на вирішення завдань сталого соціально-економічного розвитку України, її регіонів та територіальних громад та забезпечення національної безпеки [97].

З даного визначення, можна дійти висновку, що державне стратегічне планування - це комплекс заходів, за допомогою яких розробляється стратегія регіону, що забезпечує досягнення цілей на її функціонування.

Весь процес державного стратегічного управління можна зобразити як блок-схеми, представлені на рис. 1.1.

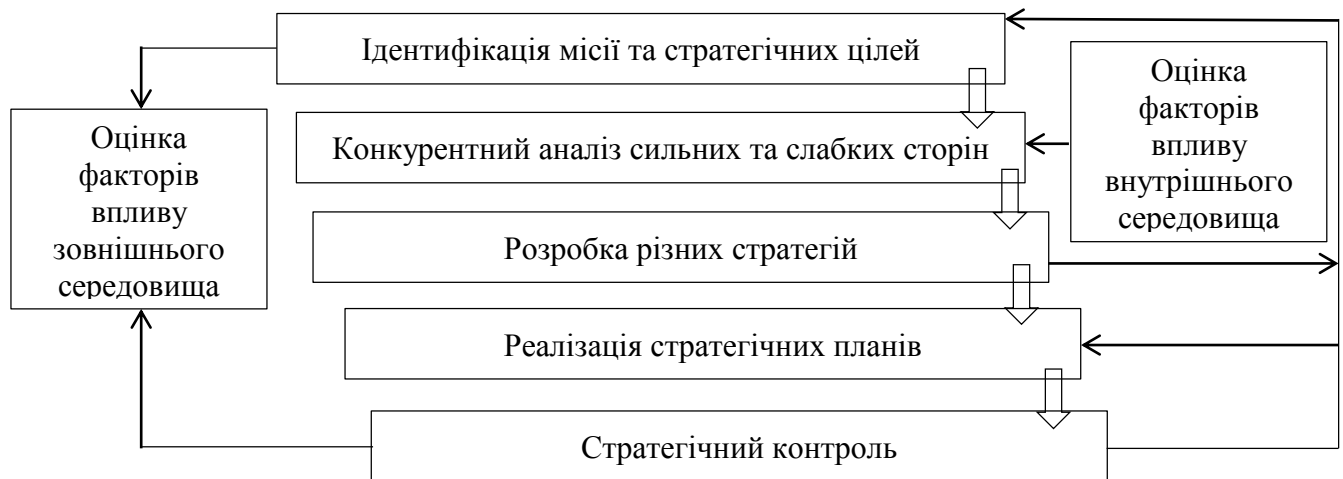

Рис. 1.1. Модель процесу державного стратегічного управління

На підставі блок-схеми можна виділити функції державного стратегічного управління:

- розробка комплексних стратегій розвитку;
- організація виконання стратегічних планів;
- координація дій щодо реалізації стратегічних завдань;

- мотивація на досягнення стратегічних результатів;
- контроль за процесом виконання стратегії.

У своєму дослідженні В.А. Самофатова пише, що «функціонування сучасного механізму територіального господарювання спирається на два основні взаємопов'язані принципи – самофінансування та відповідальності. Дотримання другого принципу означає можливість прийняття територіальними органами влади рішень (у межах своєї компетенції) щодо всіх питань розробки та проведення соціально-економічної політики на підвідомчій території та відповідальності за наслідки їх реалізації. Реалізація принципу самофінансування передбачає формування у регіоні фінансової основи, що забезпечує можливість реалізації прийнятих рішень» [121].

І.О. Термоса зазначає, що «в сучасних умовах сутність управління стійким розвитком регіону полягає у цілеспрямованому вплив органів регіонального управління на всі сфери та суб'єкти господарювання, розташовані у межах території, з дотриманням принципу балансу інтересів переважно на договірній основі за умови повної економічної відповідальності партнерів, що забезпечує підвищення якості життя населення. Головне завдання органів регіонального управління у сфері планового регулювання соціально-економічного розвитку території складається у створенні науково обґрунтованої системи перспективного та короткострокового планування» [137]. Стратегічне планування, його логіка спираються на певні закономірності, що дістали назву принципів планування.

На рис. 1.2 представлені основні принципи організації та здійснення стратегічного планування.

На основі прийнятих завдань при стратегічному плануванні прогноз на перспективу може бути середньостроковим (розробляється щороку терміном до 6

років) та довгостроковим (розробляється один раз на 5 років на майбутній 10-річний період). Будь-який прогноз має передбачати варіанти розвитку перспектив як у рамках соціально-економічних, демографічних показників, так і науково-технічних, екологічних та інших.

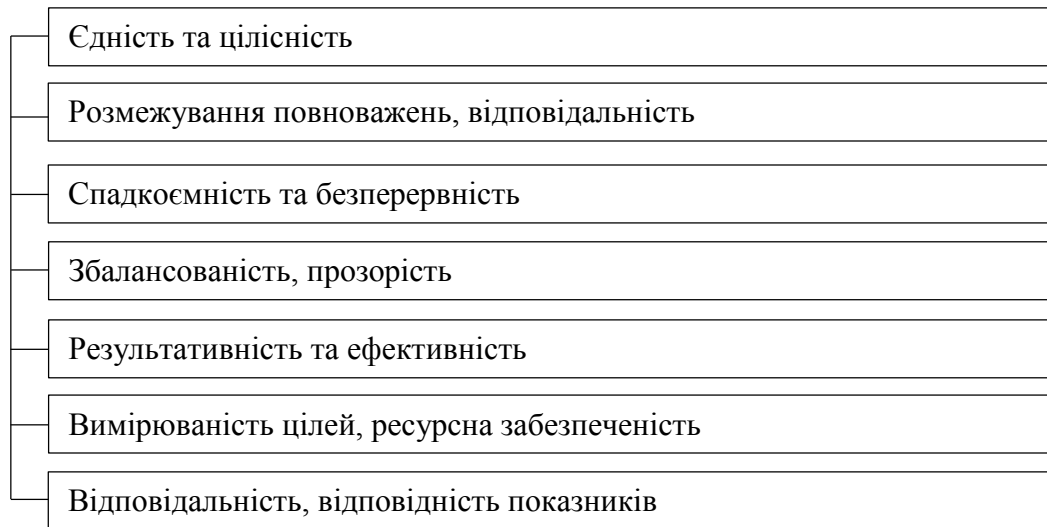

Рис. 1.2. Принципи організації та функціонування системи державного стратегічного планування

Стратегічне планування виконує такі завдання, які наведено на рис. 1.3.

Слід зазначити, що метою є створення єдиної комплексної національної системи стратегічного планування соціально-економічного розвитку, що забезпечує стійкий економічний розвиток, підвищує якість життя та гарантує національну безпеку. Основні аспекти можна подати у вигляді рис. 1.4.

Таким чином, стратегічне планування – це комплекс заходів, спрямованих на вирішення завдань сталого соціально-економічного розвитку. Стратегічне планування ґрунтується на принципах: єдності, цілісності, наукової обґрунтованості, ефективності управлінських рішень, достовірності та реалістичності, вимірності цілей, збалансованості.

При стратегічному плануванні має вирішуватися одне з основних завдань:

створення сприятливих умов для просування регіону у всіх аспектах розвитку, варіативність різних результатів подій, попередження ризиків та пропозиція заходів щодо їх усунення.

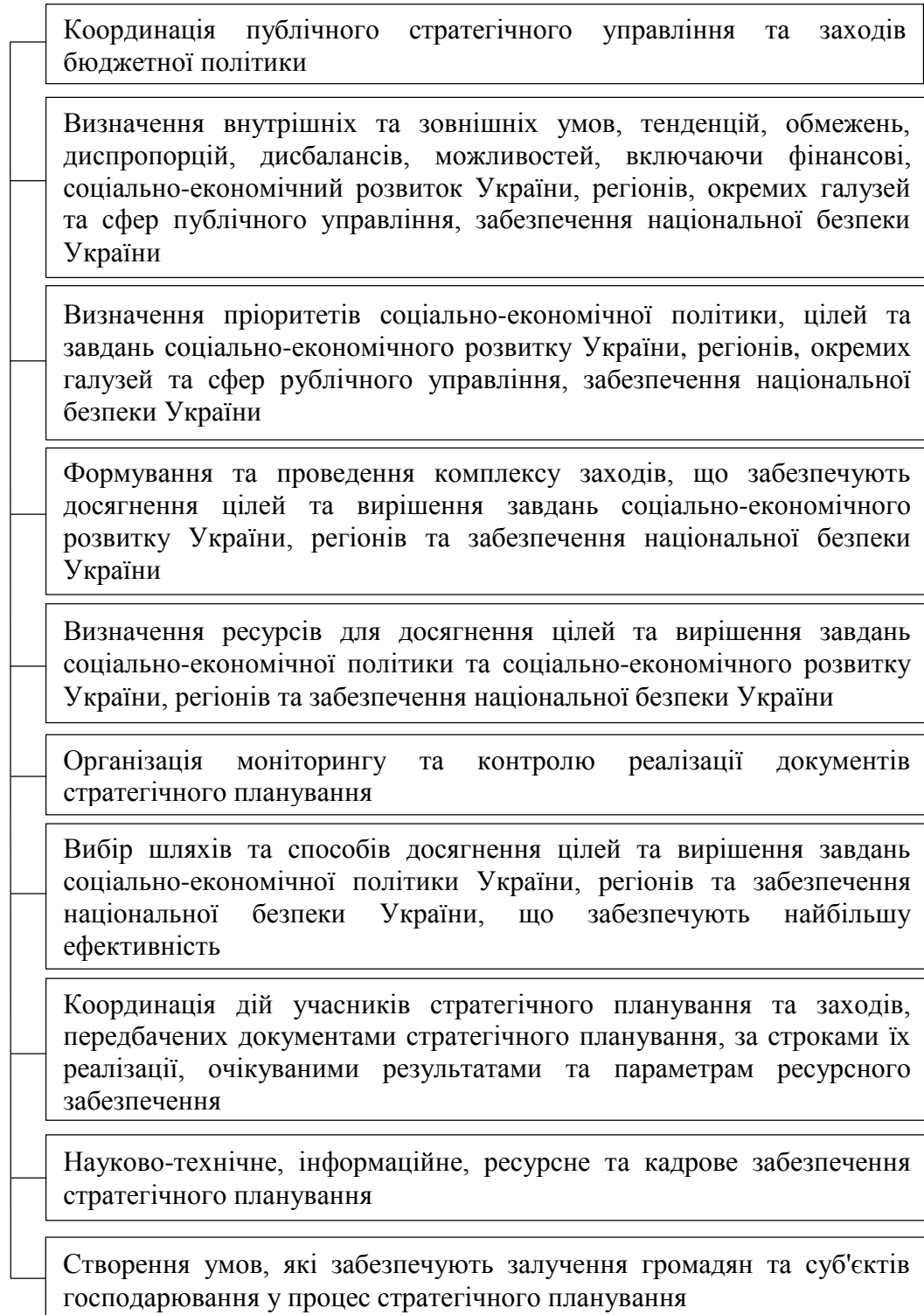

Рис. 1.3. Завдання стратегічного планування

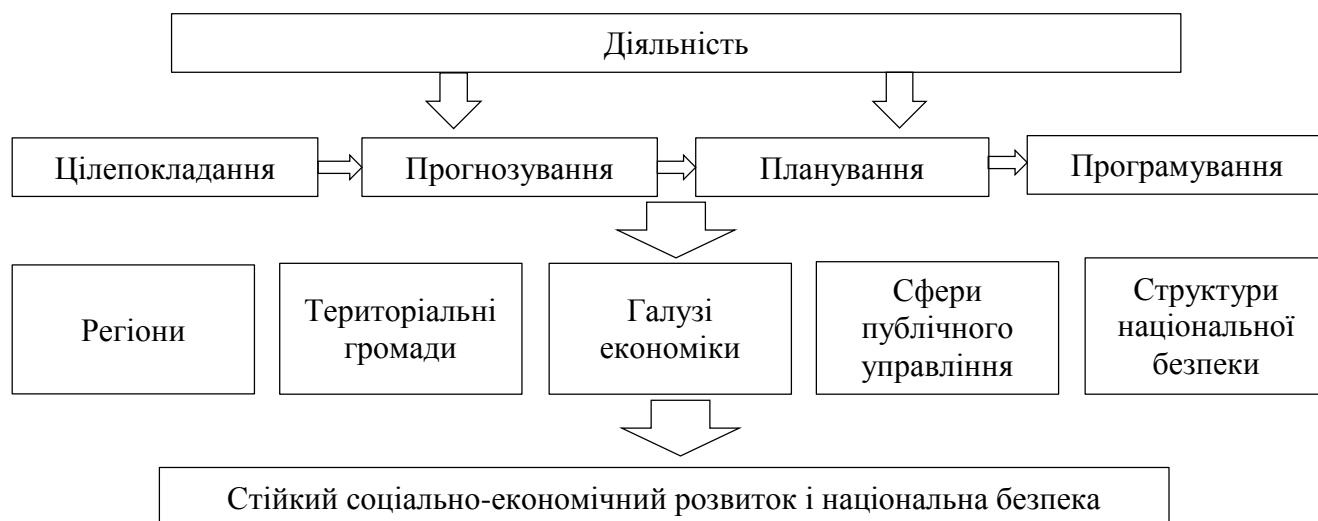

Рис. 1.4. Ключові елементи системи стратегічного планування

С.А. Харчук дає своє визначення: «Стратегічне планування економічного розвитку регіону є безперервний процес і ставить обмежувальні рамки прийняття як поточних, так і перспективних рішень. Об'єктивна необхідність існування грамотного стратегічного плану економічного розвитку регіону пояснюється тим, що його наявність дозволяє приймати обґрунтовані і доцільніші економічні рішення, засновані на великому обсязі фактологічного матеріалу» [149].

Кінцевим результатом процесу стратегічного планування є не розробка самого плану, а економічний розвиток регіону, та його успіх залежатиме від управлінської діяльності, що робиться в рамках сформульованого та затвердженого стратегічного плану.

Стратегічне планування сільських територій – найважливіший елемент сучасних технологій управління, що потребує значних змін у принципах роботи та пріоритетах одиниць місцевого самоврядування. Для цього необхідні відповідні повноваження та поділ функцій стратегічного планування між представниками та органами виконавчої влади, а також участь у цьому процесі експертів із різних

галузей знань. Розберемо всі етапи планування стратегії розвитку сільських територій, які представлені на рис. 1.5.

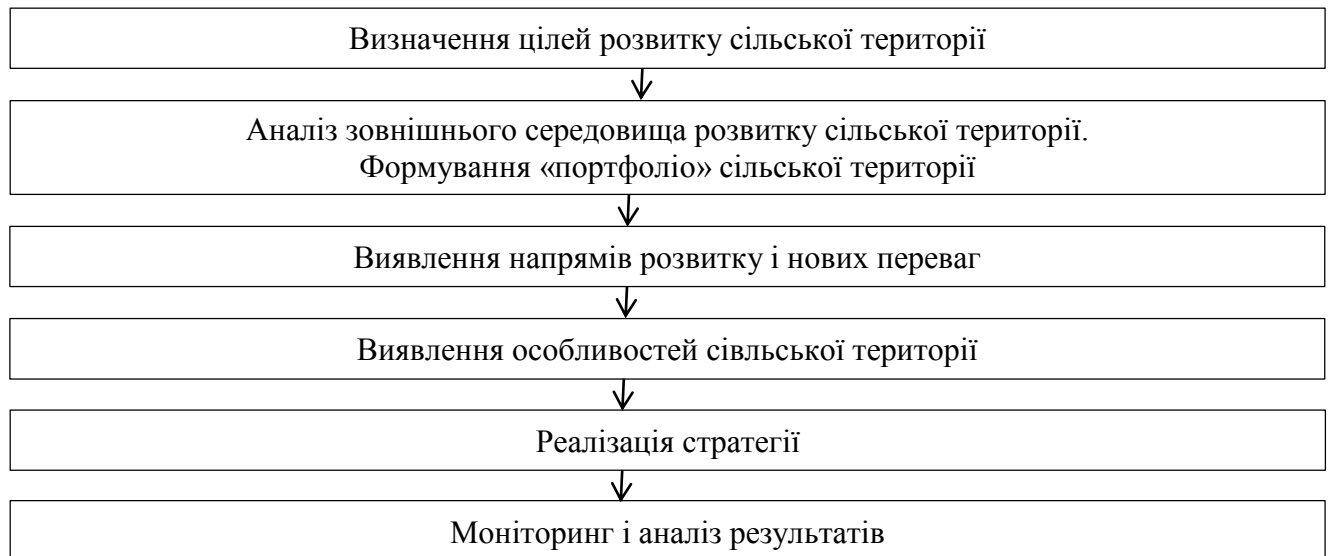

Рис. 1.5. Етапи планування стратегії розвитку сільської території

На першому етапі визначаються цілі розвитку сільської території. Щоб якнайбільше залучати бюджетні трансферти у вигляді грантів та субсидій для погашення поточних боргів необхідно ретельно формулювати цілі. Загальна мета описує необхідний стан сільської території на проміжних етапах розвитку. При її формуванні встановлюють якісні параметри середовища проживання та затверджують перелік кількісних та якісних орієнтирів економічного розвитку сільської території. Розпливчасті формулювання цілей неприпустимо. Відповідно до особливостей сільської території, стратегічний план може переслідувати одну з цілей, представлених на рис. 1.6.

Рис. 1.6. Стратегічні цілі згідно зі стратегічним планом сільської території

Другий етап планування розвитку сільської території включає аналіз зовнішнього середовища, під час якого оцінюються основні соціально-економічні показники: загальний ВВП, стан інвестиційного середовища та рівень розвитку, наявність різних загроз, рівень інфляції та перспективи економічного зростання. Крім того, проводиться порівняльний аналіз економічного розвитку інших сільських територій, та її рівень розвитку можна порівняти з рівнем досліджуваної території, і на цій основі можна зробити висновок про ступінь на розвиток різних зовнішніх факторів. За допомогою цього аналізу визначаються галузі та види діяльності, для яких ця сільська територія є пріоритетною і може надати їм конкурентні переваги та економічні вигоди, що дозволяє нам створити систему дій, спрямованих на підтримку цих конкретних галузевих проектів та виконання ролі потенціалу сільської території. Фактично, даний аналіз - це SWOT аналіз сільської території, але тільки на макрорівні, оскільки в процесі його реалізації також визначаються переваги та недоліки сільської території, загрози та можливості розвитку. Це робиться на основі оцінки географічного положення та макроекономічного становища країни з урахуванням основних економічних та демографічних тенденцій.

На третьому етапі необхідно виявити ресурсний потенціал розвитку (людський, природний, економічний), щоб дати оцінку сильних та слабких сторін,

тобто для того, щоб провести SWOT-аналіз. На основі такого аналізу можна скласти портфоліо сільської території, представлене на рис. 1.7.

Четвертий етап оцінює напрями розвитку сільської території. Етап включає наступні кроки (рис. 1.8).

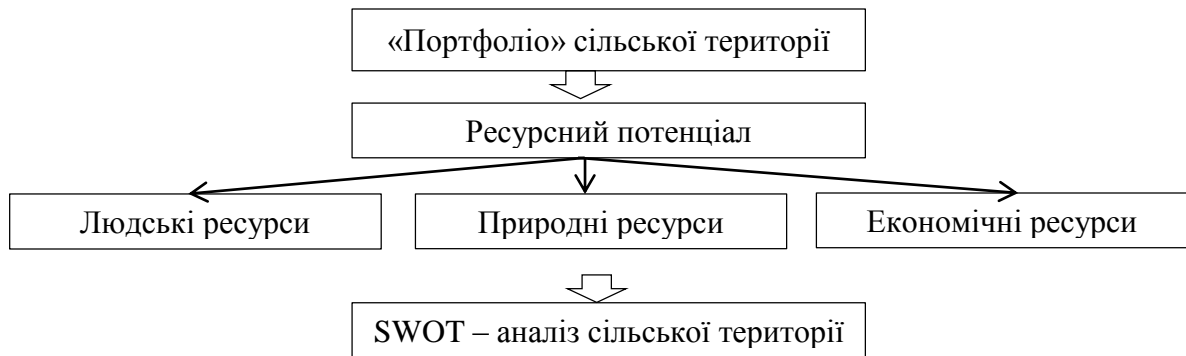

Рис. 1.7. Складові портфоліо сільської території

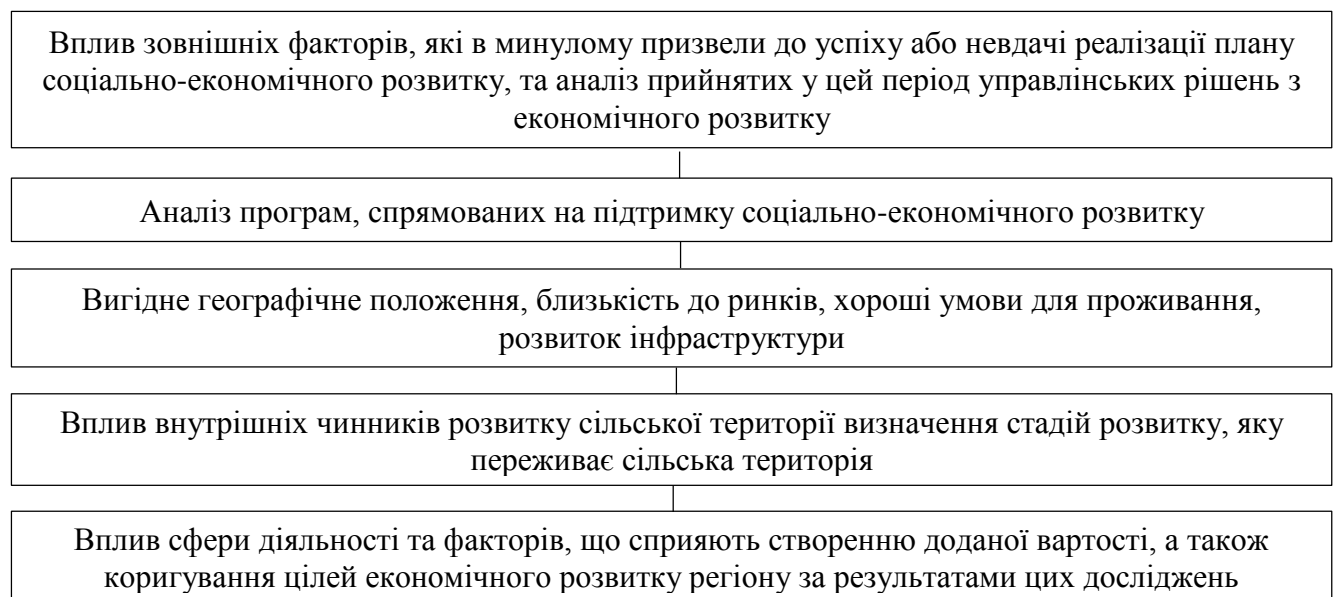

Рис. 1.8. Кроки визначення розвитку сільської території

П'ятий етап – планування – є найважливішим, тому що на цьому етапі виявляються особливості сільської території. Саме ці особливості, давши додаткову конкурентну перевагу, здатні зробити її унікальною, хоча можуть значно обмежити її розвиток (рис. 1.9).

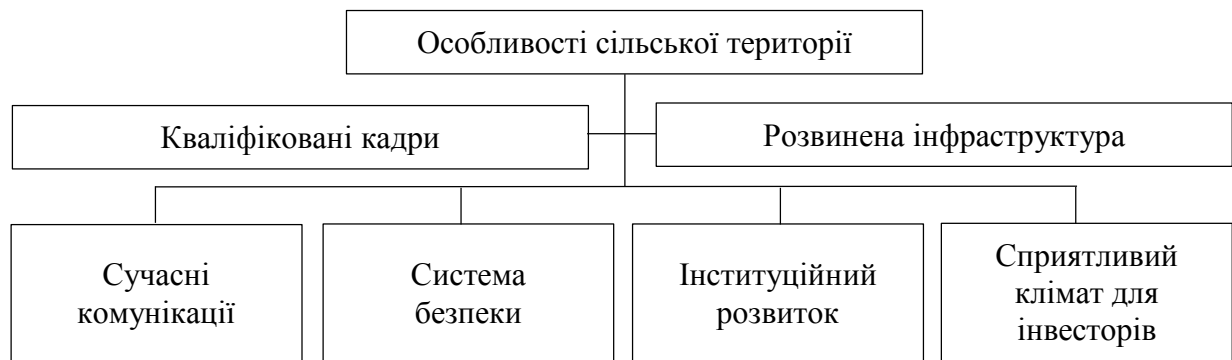

Рис. 1.9. Особливості сільської території

Після закінчення цього етапу приймається рішення про раціональне використання своїх переваг та подолання недоліків. Крім того, на п'ятому етапі планування створюється кінцевий результат цілей розвитку, формулюються концепція та стратегія розвитку, затверджується перелік найважливіших факторів, що впливають на розвиток, механізми та методи управління, що використовуються по відношенню до сільської території. Ці результати ґрунтуються на виявленні нових тенденцій розвитку сільської території у поєднанні з особливостями та поточним станом її розвитку. На завершення цього етапу готується документ, що містить пріоритетний напрямок розвитку сільської території, обсяг доступних коштів на розвиток та перелік конкурентних переваг сільської території.

Ґрунтуючись на цих міркуваннях, формулюють, порівнюють та оцінюють стратегічні альтернативи, вибирають найкращий варіант, а потім удосконалюють його для реалізації, використовуючи інноваційні ідеї та цікаві пропозиції, які є у не обраних стратегічних варіантах.

Шостий етап – розробка стратегії та її реалізація. Стратегія включає в себе такі елементи (рис. 1.10).

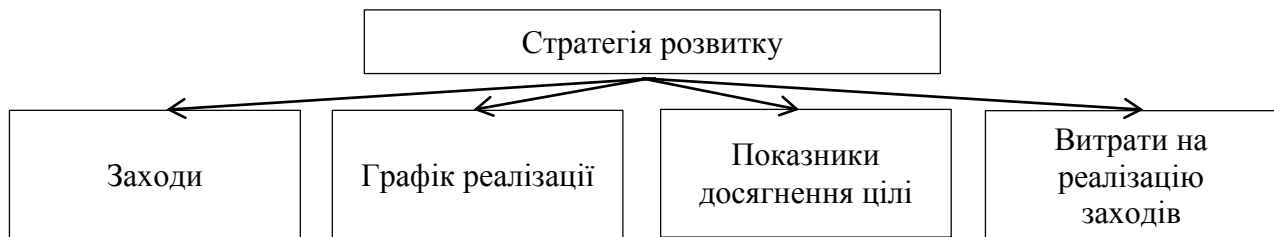

Рис. 1.10. Елементи стратегії розвитку сільської території

Сьомий, заключний етап планування включає остаточний аналіз ефективності та результативності запланованого процесу планування і тому реалізується після завершення всіх заходів, передбачених у стратегії. За результатами коригуються цілі та способи їх реалізації. Контрольні заходи можуть бути міжгалузевими та здійснюватись у формі моніторингу соціально-економічного стану сільської території протягом усього періоду реалізації стратегії з відстеженням змін ситуації під час реалізації конкретних заходів.

Також наприкінці кожної фази стратегічної реалізації можна використати важливі індикатори сільської території. Дії повинні контролюватись та оцінюватись, щоб гарантувати, що проведені заходи приносять очікувані результати та що бюджетні ресурси використовуються ефективно. Якщо стратегія добре розвивається, немає потреби її коригувати. Варто зазначити, що заходи вимагають моніторингу та регулярної оцінки. Ці процедури відрізняються тим, що мета досягнення різних результатів показників відстежується у процесі моніторингу, а отримані результати порівнюються зі стандартними показниками.

Таким чином, послідовна реалізація цих етапів плану стратегії розвитку сільської території дозволяє виявити макроекономічні характеристики, оцінити рівень зв'язків та проаналізувати поточні соціально-економічні умови, оцінити реалізацію запланованих результатів та реалізувати організаційні та економічні

заходи. Щоб зробити розумний стратегічний вибір, використовуються ключові індикатори.

Стратегічне планування вперше стало застосовуватися в Європі та США у 1970-х рр. Стратегічне планування лише на рівні сільської території можна визначити, як «систематичний процес, за допомогою якого місцеві спільноти (за участю всіх зацікавлених осіб) створюють картину свого майбутнього, виходячи з місцевих ресурсів, зовнішніх та внутрішніх умов, та визначають етапи та заходи для досягнення намічених цілей. Стратегічний план розвитку можна розглядати як подане в документах відображення бажаного майбутнього стану економічної та соціальної структури сільської території та спосіб використання наявних та реально можливих ресурсів задля досягнення цього» [134].

М.П. Талавира вважає, що «для розуміння проблем, які стримують поширення стратегічного планування, слід розуміти, що воно, по-перше, не адекватне встановленню суспільством певного порядку та беззаперечному виконанню заходів строго відповідно до наперед вироблених завдань, тобто не будується з урахуванням команд – наказів.

По-друге, у стратегічному плануванні майбутні досягнення реалізуються не як фіксований образ поведінки, а як засіб руху, який може постійно коригувати свій напрямок під впливом новостворених умов та факторів. Здебільшого це реалізація завдань розвитку сільської території.

По-третє, стратегічне планування – це не саморегулююча система, схильна до впливу зовнішніх умов і адаптована до них » [134].

В.А. Самофатова зазначає: «При створенні механізму стратегічного планування слід розпочинати з урахування інтересів усіх учасників територіального розвитку: держави, підприємств та суспільства. Але рушійною силою завжди є

влада: вона не тільки переслідує власні інтереси, але створює умови для ефективної роботи підприємств, покращує внутрішнє інвестиційне середовище та забезпечує рівні можливості для конкуренції для всіх партнерів» [121].

Н.О.Петренко, І.В. Чукіна зазначають: «Слід звернути увагу на те, що стратегічний план не є законом чи указом, обов'язковим для дотримання адміністрацією, підприємцями та громадянами. Він обов'язковий настільки, наскільки адміністрація вважає його основою своєї економічної політики. Грамотно розроблений стратегічний план є основою для більш детальних планів на кожен рік.

При цьому слід мати на увазі, що стратегічний план не є певною гарантією виконання передбачених стратегій розвитку, а є лише важливим інструментом, що допомагає у реалізації обраних напрямів розвитку. Він завжди ґрунтується на відомостях, які були відомі при його розробці» [97]. Позитивні сторони стратегічних планів відбито на рис. 1.11.

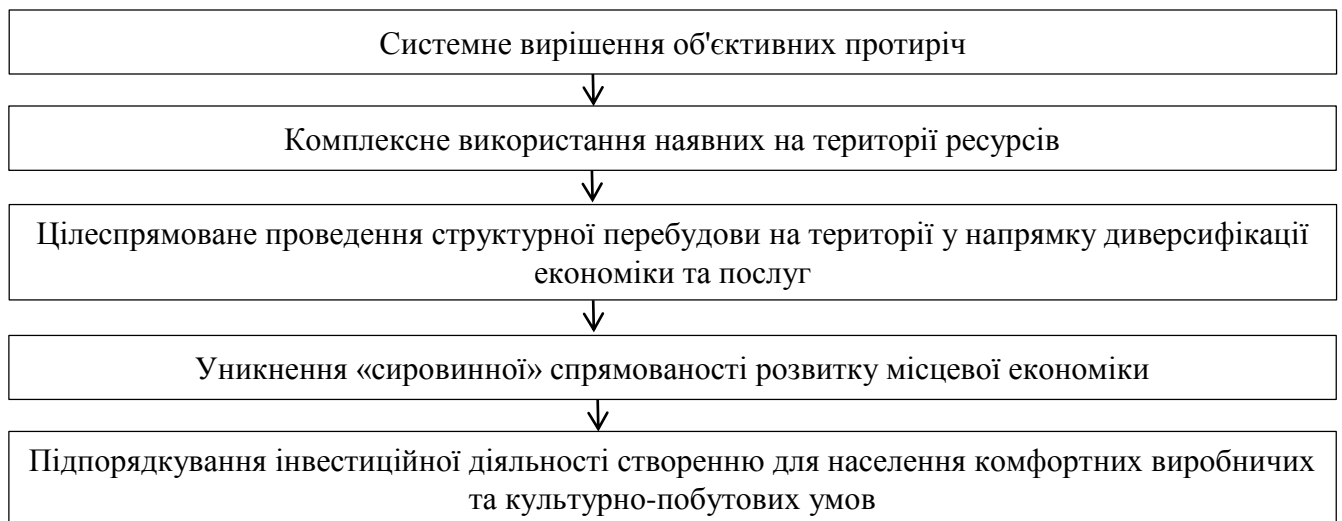

Рис. 1.11. Позитивні сторони стратегічних планів

Потрібні творчі скоординовані дії влади, всіх структур та соціальних груп. Таку можливість представляє розробка та реалізація планів стратегічного розвитку

сільськогосподарської території, тобто комплексно вирішувати соціальні питання. Основні результати реалізації стратегічних планів представлені на рис. 1.12.

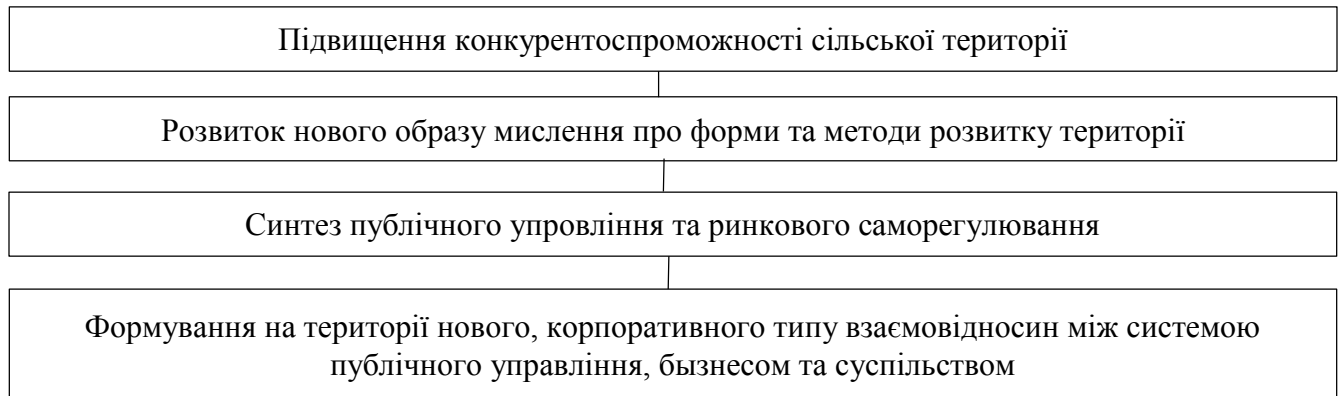

Рис. 1.12. Результати реалізації стратегічних планів по розвитку сільських територій

Кінцевим результатом стратегічного розвитку території є досягнення соціального ефекту від виконуваних заходів, який полягає у підвищенні добробуту населення, що живе на цій території.

Таким чином, під державним стратегічним плануванням сільських територій ми розуміємо діяльність з розробки стратегії соціально-економічного розвитку територій з метою забезпечення їх сталого розвитку, яке виявляється у підвищенні конкурентоспроможності сільських територій, що базується на інвестиційній привабливості, розширенні виробництва за дотримання еколого-соціо-економічної безпеки.

Як об'єкт стратегічного соціально-економічного планування виступає соціально-економічний зміст території (економічна діяльність, що здійснюється на території).

Також доцільно звернути увагу на особливості стійких підприємств. Так, розташування найбільш стійких підприємств не випадково обумовлено їх перебуванням у приміських зонах чи поблизу розвинених центрів, оскільки,

здається, саме зазначені території являють собою основні місця ринку збуту продукції, отриманої діяльності сільського господарювання.

У той самий час існує проблема функціонування сільської місцевості у частині організації сільського господарства. Так, ареал сільської місцевості, що знаходиться віддалено від основного міста або великого сільського центру, транспортних вузлів, називається периферією. Відстань цих територій надалі позначається на рівні життя населення, який є досить низьким порівняно з територіями, наближеними до міст. Крім того, не варто забувати і про те, що сільськогосподарські підприємства в територіях-периферіях, як правило, малопотужні, і, як наслідок, збиткові. Оскільки вони часто збиткові і не отримують достатньо прибутку для покриття відповідних витрат, вони змушені закуповувати певні види продукції у населення, а потім перепродувати її. Така проблема тісно пов'язана не лише з отриманням вигоди та прибутку для підприємств, а й зі збутом наявної продукції. Особисті підсобні господарства, своєю чергою, також мають достатніх можливостей для цілеспрямованої реалізації збуту продукції..

Наведений аналіз дозволяє констатувати важливість типологізації сільських територій у зв'язку з необхідністю впорядкування інформації для диференційованої оцінки потенційних можливостей та подій, які можуть призвести до зростання конкуренції з метою розробки державної управлінської програми відродження та сприяти розвитку сільських територій. Крім цього, слід констатувати дедалі більшу роль програмно-цільового підходу щодо вирішення питань та завдань, що стосуються динамічного розвитку села. Надалі це може спричинити зростання ефективності ресурсів, що використовуються для сільського розвитку, з метою досягнення поставлених ключових завдань. Крім того, програмно-цільовий підхід здатний актуалізувати науково-дослідні роботи у сфері оцінки особливостей

розвитку сільської території, облік їх господарської діяльності, соціально-економічний розвиток таких територій, нарешті, їх типологію та зонування. Не можна не сказати і про потрібну диференціацію таких понять: «типологія або типологізація» і «зонування».

Трактуючи поняття «типологія», слід використовувати його в контексті етапу дослідження, що є обов'язковим складовим елементом при дослідженні та вивченні подібних чи споріднених явищ та процесів. У цьому слово «тип» є певне об'єднання, чи групу, часто безліч деяких явищ, які, хоч і мають схожі якісні ознаки, тим щонайменше, від інших, подібних за генези і функцій груп явищ. Таким чином, схожі за спорідненими ознаками і генези одні групи явищ відрізняються від інших, а їх порівняння і є необхідний етап типології.

Зонування, своєю чергою, є процесом виділення територій, які мають однозначність певних показників, наприклад, у межах певного інтервалу. Інтенсивність явища на конкретній території – дуже важливий процес для зонування або, по-іншому, виділення територій. Зонування є територіальною категорією або процесом, оскільки тісно пов'язана зі словом «територія». Типологія ж, навіть будучи територіальною, все ж таки зберігає етимологічно компонентно-структурний характер. Крім того, для типології спорідненим словом будемо не територія як для зонування, а поєднання. Зазначена відмінність дозволяє диференціювати терміни зонування та типологія. Саме в етимологічному значенні та їх зв'язках із спорідненими поняттями і полягає основна відмінність.

Слід також особливо наголосити, що процес дослідження диференціації типологій сільських територій набув досить широкого поширення в економічній та економіко-географічній літературі, причому як серед вітчизняних авторів, так і в дослідженнях зарубіжних колег.

Якщо говорити про типологію сільських територій, то слід вказати насамперед на ознаки, що відрізняють їх між собою. Отже, такими ознаками є: виділення природно-сільськогосподарських зон, природно-історичний та економічний поділ території та аналіз проведених типологій в Україні та в зарубіжних країнах дозволив зробити наступні висновки:

1. Характерною особливістю типологій, виділених в Україні, є статичним описом об'єкта у межах адміністративних одиниць. Проводиться типологія стану;

2. Також важливо вказати і на галузевий підхід у сукупності з оцінкою рівня розвитку системоутворюючих галузей сільської місцевості. Так, можна констатувати проведення галузевої типології у зв'язку з різноманітністю видів господарської діяльності;

3. Слід звернути увагу і так звану функціональну типологію. Її можна пояснити, як диференціацію типів сільської місцевості з переважання чи наявності функцій, що здійснюються. Таку типологію можна використовувати, на нашу думку, для позначення та виділення цільових пріоритетів, проведення комплексного аналізу показників із визначенням типу розвитку територій. Проводиться виділення типів сільських територій за типами динаміки населення; вікової структури; забезпеченості населення соціальною інфраструктурою; інвестиційної активності; рівнем економічного розвитку сільського господарства та загалом структури економіки; сучасний стан соціально-економічного середовища сільських територій; потенціалу соціально-економічного розвитку та поляризації розвитку з виділенням районів випереджувального розвитку, опорних районів тощо.

Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що коректне застосування типології територій сприятиме поліпшенню якості розвитку регіонів, виділення їх структурних особливостей. Крім того, вирішення проблем та питань, що виникають

у соціально-економічних середовищах сільських територій, може призвести до відповідної зміни цілей та завдань розвитку зазначених територій, у зв'язку з чим комплексна цільова типологія має своєчасно коригуватися та актуалізуватися.

1.2. Концептуальні підходи до державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій

Сільські території у світовій економіці відіграють виняткову роль, оскільки вони займають найбільшу частину земної кулі, є гарантом продовольчої безпеки та незалежності, визначають якість життя. На них проживає половина всього населення Землі і тут спостерігається розрив умов у бік бідності та незабезпеченості соціальними та економічними благами порівняно з міським середовищем. Ці аспекти сформували стійкий інтерес міжнародної спільноти до розвитку сільських територій. Але при великій увазі суб'єктів аграрної політики, науки і суспільства до цієї проблеми необхідні наукове опрацювання та глибокий аналіз теоретико-методологічних підходів, які включають визначення понятійного апарату та виявлення закономірностей ефективних соціально-економічних змін.

Дефініція «сільські території» у вітчизняних працях недостатньо опрацьована та потребує наукового закріплення. Неточність формулювань сприяло появі безлічі тлумачень та замін. З різноманітності точок зору особливо виділяються такі підходи: протиставлення місту (Прушківський В. Г., Колесников В. І. [113]; Старостіна А. [129]; Славов В. П., Коваленко О. В. [126] та ін); просторово-уточнюючий (Лисенко Л. [74]; Уркевич В. Ю. [144]; Белевят О. А. [3]); економічний (Єрмоленко В. М. [49]; Поленкова М. [99]; Ільїна М. [59]). Це дозволило сформулювати підхід до трактування терміну «сільська територія» як неурбанізованої території, що включає

сільські населені пункти, а також міжселищні простори, зайняті агроландшафтом, виробничими та інфраструктурними об'єктами агроекономіки та життєдіяльності, переважне населення якої зайняте в сільському господарстві.

Сільські території та процеси, що відбуваються в них, не статичні. Їх існування залежить від багатогранного процесу зміни, який як під цілеспрямованим впливом суб'єктів управління, так і під хаотичним впливом некерованих факторів може мати різні напрямки як у бік зростання, так і деградації. Під розвитком М. Й. Малік розуміє «закономірну, цілеспрямовану та незворотну зміну з виникненням нової якості стану об'єкта» [78], у С. І. Мельника це «процес закономірної зміни, переходу з одного стану до іншого, удосконалення, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [84].

Погляд в розвитку сільських територій (далі – РСТ) великий, насамперед представлений стійким розвитком. Огляд зарубіжних досліджень з питань еволюції та стійкості розвитку сільських територій [165, , 187, 194] дозволяє виділити кілька найбільш значних напрямів робіт (рисунок 1.13), які можна умовно розділити на кілька видів з урахуванням актуальності.

1. Дослідження національних проблем аграрного сектору та РСТ. До цієї групи можна віднести масштабні дослідження Конгресу США у 2010 р. щодо підтримки сталого та всеохоплюючого сільськогосподарського та сільського розвитку в країнах Африки, його аналіз у країнах Карибського басейну, у Лаосі, США, у гірських районах у Південно-Східній Азії, в Ірані, Китаї, Індії у рамках політики країн ЄС, у тому числі Ірландії, у Болгарії.

2. Оцінка факторів та умов розвитку, у тому числі виявлення загроз для розвитку сільських територій. До них відносяться, наприклад, німецькі дослідження про нову або заплановану інфраструктуру, про збільшення трафіку або туристичної

діяльності у певних областях, які руйнують місце існування, про скорочення видового багатства, про інтенсифікацію сільського господарства в деяких областях, про відмову від сільського господарства, про втрату традиції та звичаїв, а також про зниження кількості особистих селянських господарств.

Рис. 1.13. Відправні точки напрямів зарубіжних досліджень у галузі розвитку сільських територій

Голландські дослідники займалися вивченням впливу клімату, соціально-економічного стану фермерських господарств Нідерландів [184]. Для оцінки цих факторів та умов була розроблена методологія оцінки розвитку, у тому числі широко застосовані системний та соціологічний методи у поєднанні з математичною

обробкою даних, специфічні економіко-математичні методи, такі, як ARIMA, метод багатокритеріальних рішень, метод грубого множинного підходу (із застосуванням концепції Дріш), метод математичного моделювання, метод TOPSIS, метод кореляційного аналізу. Крім того, для вивчення та оцінки використано модернізоване програмне забезпечення з аналізу ГІС-даних, у тому числі в Італії [183] та Румунії [170].

3. Формування національних характеристик: розгляд поточних проблем у сільській місцевості. Наприклад, досліджують можливості для розвитку сільських територій у Сербії (2013) [168], аналізують три основні напрями РСТ (виробництво, соціальний сектор, екологія) у Словаччині (2013) [182], дають загальну характеристику цілей та умов економічного РСТ у Європейському Союзі та Польщі (2014) [191]. Модель розвитку на основі збереження історії та архітектури, природи розглядається у роботах з Сербії (2016) [192].

4. Моделювання РСТ на основі соціально-організаційних технологій: «соціального фермерства», поєднання економічної життєздатності з енергією та охороною навколишнього середовища, та забезпеченням соціальних пільг.

В Ірландії для збереження сіл та їх розвитку одним із важливих прийомів є створення власних сільських бізнес-мереж продуктів харчування [178].

Широко розглядається сільський агротуризм як інструмент територіального розвитку, що має підтвердження на основі соціологічних опитувань у Малайзії [174], Непалі [161], Італії [163], Словаччині [182] індикаторної оцінки, моделювання сільського туризму в різних країнах (Шрі-Ланка, Малайзія, Європейський Союз [172]), підключення до сільського туризму сільськогосподарського виробництва в Італії [163], Португалії, Ірані, Румунії, Південній Кореї [196]. До таких механізмів також відносять мікрофінансування, приватно-державне партнерство у різних

країнах, у тому числі в Африці, особливо у сфері інженерної та соціальної інфраструктури. Важливим аспектом є впровадження інновацій та економіки знань, включаючи поширення інноваційних знань серед фермерів, наприклад, у Саудівській Аравії (2014), у Європі (2014), зокрема Румунії (2015) [189]. Особливе місце тут займають е-інновації, розвиток сільського електронного управління, електронних та інформаційних технологій. Популярним є кооперування (Іран (2013), Китай (2014) [164]).

5. Розробка енергетичних стратегій РСТ на основі відновлюваної енергії, біоенергії, оптимального використання води та земельних ресурсів [167].

На основі аналізу вищерозглянутих досліджень уточнено поняття стійкого РСТ.

Стійкий РСТ являє собою процес якісних змін у соціальній сфері, що супроводжується розширеним відтворенням у сільському господарстві, позитивними демографічними тенденціями та збереженням екологічно-територіальної цілісності на ареалі сільських поселень та селищних територій, який під впливом різних факторів не втрачає рівноважного стану.

На наш погляд, СЕРСТ є взаємопов'язаними процесами розширеного відтворення сільського господарства та несільськогосподарських сфер аграрної економіки, а також удосконалення соціальної сфери села.

СЕРСТ складається з наступних значних блоків:

1. Розвиток сільського господарства як умова РСТ.

Усі дослідження можна розділити на кілька концептуальних підходів, які впливають із низки існуючих проблем розвитку галузі залежно від рівня соціально-економічного розвитку.

Нами виділено такі загальні підходи.

Концепція розвитку сільського господарства під час пост-зеленої революції (переважання екологічної складової). Основою поглядів є вирішення протиріччя між збільшенням обсягів сільськогосподарської сировини для продовольства з вирішенням проблеми скорочення голодуючих у світі та екологізацією виробництва. «Зелена революція», що набула поширення в період з 30-х по 70-ті роки ХХ ст., Сприяла збільшенню врожайності зернових у світі в 2 рази. У 1970 р. «батько зеленої революції» Н. Е. Борлоуг отримав Нобелівську премію миру за порятунок понад мільярд людей від голоду за рахунок розробок у галузі хімічної інтенсифікації, використання високоврожайних сортів зернових культур, іригації, синтетичних добрив та пестицидів у бідних країнах.

Заходи «зеленої революції» активно впроваджувалися у Мексиці, Бразилії, на Філіппінах, Індії, країнах Африки. Платою за збільшення врожайності стали екологічні та економічні проблеми: деградація ґрунтів, забруднення біосфери отрутохімікатами, викиди парникових газів, втрата біорізноманіття, залежність від невідновлюваних ресурсів, розвиток онкологічних захворювань та ниркової недостатності у населення як наслідок застосування гербіцидів та пестицидів, споживання води. Крім того, «зелена революція» була спрямована на найбідніші країни світу та пов'язана з придбанням сучасних дорогих технологій, які дрібні фермери не в змозі придбати. Це поставило на неконкурентні переваги великих і дрібних фермерів, посиливши розрив між населенням, нерівність у доходах. Також за твердженням S. George (1977 – [176]) та низки антиглобалістів, за своєю суттю ці заходи дотримувалися лише інтереси США для вирішення зовнішньої політики щодо регулювання земельних ресурсів в інших країнах. На думку P. Fitzgerald-Moore, В. J. Parai (1996 - [173]), "зелена революція" переходить у стадію біореволюції, заснованої на генній інженерії та біотехнологіях, регульованих

транснаціональними компаніями.

Економічні проблеми наслідків «зеленої революції» – високовитратність технологій, у тому числі на відновлення земель та природних ресурсів після обробки біоцидами та хімічними засобами захисту рослин; невідповідність темпів зростання населення та розвитку технологій; недостатнє зростання продуктивності сільгоспкультур у бідних країнах.

Ще одним напрямком є перехід до етапу «вічнозеленої революції». Такий підхід розглядається Р. С. Kesavan та М. S. Swaminathan (2008). «Вічнозелена революція» – це не лише один чи два врожаї, а системний підхід до землеробства та інтегроване управління у виробництві земельними, водними ресурсами, біорізноманіттям. Особливий акцент управління спрямований на органічну турботу про ґрунт за участю сільськогосподарських тварин – джерела органічних добрив. Як баланс рослинні рештки становлять основну масу корму для цих тварин. Замість однієї чи двох культур пропонується розумне вирощування зернових, проса, олійних та бобових культур.

Концепція РСТ з урахуванням залучення потенційних невиробничих ресурсів (з величезним переважанням соціальних аспектів). Даний підхід є збірним із безлічі нетрадиційних шляхів залучення фінансових, інформаційних, кадрових ресурсів. Сюди можна віднести різні форми розширення підприємництва сільському господарстві країн, наприклад, жіноче фермерство (в Індії, Африці).

Популярним є підхід розвитку різних форм диверсифікації сільського господарства в рамках як сезонності виробництва, так і збільшення доходів. Велика увага у наукових джерелах приділяється розвитку сільського (агро)туризму. Його прикордонне значення пов'язане як з територіальним розвитком, так і з демонстраційною рекламою місцевого виробництва, в тому числі екологічно

чистого. Вигода сільського господарства полягає у наступних аспектах: пропаганда сільського господарства через створення екологічного образу села у роботах J. Cizler (2013 – [168]); форма маркетингу сільськогосподарської продукції; розширення видів сільгосппродукції та підтримка товарів географічного походження.

Концепція РСТ з урахуванням зміни технологічних укладів. Зміна суспільного розвитку тісно переплетена з технологічним укладом суспільства та формуванням хвиль інновацій. Інтерес до цього аспекту пов'язаний з теорією циклів Н. Г. Кондратьєва та її різних модифікацій. Через традиційність сільськогосподарського виробництва, впровадження інноваційних технологій тут йде повільніше, ніж в інших галузях. Крім того, агроінновації в даний час мають більш складний механізм розробки та впровадження, оскільки вони пов'язані з модернізацією природних об'єктів і зачіпають не тільки техніко-технологічні сторони, а й біологічну, зокрема генетичну. У європейських країнах цей підхід має три відгалуження: поширення нових технологій та інновацій «згори донизу»; наука та дослідження інновацій через трансфер знань для сільгосппідприємств; пропозиція інновацій як процесу «знизу нагору»: від місцевих умов та рівня ферми формуються результати інноваційної діяльності; інновації як соціально-технологічний процес: сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські НДДКР та консультаційні організації, ритейлери, оптовики, установи вищої освіти та контролюючі органи, які формують інноваційну діяльність на сільськогосподарських знаннях та інформаційній системі [186].

Розглянуті підходи у науці формують загальні тези сформованих поглядів на найважливіші напрями розвитку сільськогосподарського виробництва, які включають розвиток технологій, що підвищують обсяги сільськогосподарської продукції без шкоди навколишньому середовищу, за допомогою розробки та впровадження інновацій у виробництво, створення виробничої та ринкової

інфраструктури, оптимізацію всіх ресурсів галузі. Це потребує як державних, так і приватних інвестицій.

2. Удосконалення соціальної сфери села, що сприятиме підвищенню якості життя людей, які мешкають на сільських територіях.

Еволюція трактування терміну «якість життя» пов'язана з виділенням компонентів якості життя людей, які мешкають на сільських територіях.

Важливу роль регламентації якості життя відіграють стандарти. Їх важливість підкреслена у низці вітчизняних досліджень (наприклад, [35; 36]).

У роботах І. В. Сембая [123], О. І. Павлова [92] підкреслюється, що вдосконалення соціального середовища села – гостре та актуальне питання політики, теорії та практики. У світовій економічній науці чимало досліджень присвячено питанням формування ефективного соціального сільського середовища, що підвищує якість життя. Серед них:

- концепція розвитку соціального капіталу у сільській місцевості;
- концепція державного соціально-економічного управління сільськими територіями, яка властива дослідженням у країнах із пріоритетом адміністративно-командних елементів у системі управління;
- концепція самоврядування соціальним РСТ, яка властива дослідженням у країнах із системами місцевого самоврядування (далі – МСУ) сільськими територіями;
- концептуальні підходи до нових форм сільського розселення, у тому числі, що перешкоджають урбанізаційному відтоку сільських жителів.

Аналіз наукових джерел дозволив виділити різні концепції у світовій аграрній економічній науці з РСТ та сільського господарства та виявив недоліки трактування базових дефініцій у теорії розвитку сільських територій. Для вирішення задачі

показано спектр, а також реперні точки напрямів вітчизняних та зарубіжних досліджень проблематики РСТ, представлено авторське тлумачення понять «сільські території», «УРСТ», «СЕРСТ», «якість життя»; дано характеристику змісту об'єкта дефініцій.

Вивчення СЕРСТ в рамках наукової парадигми, що формується, дозволяє впорядкувати категоріальний апарат, розкрити відмінні риси сучасного етапу розвитку сільських територій, здійснити пошук рушійних сил, механізмів, інструментів, а також ключових пріоритетів збереження сільських територій за умов урбанізації з одного боку, і максимізації продовольчої безпеки з іншого.

1.3. Детермінанти державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій

Теоретичний пошук детермінант та умов СЕРСТ походить від численних поглядів на аграрний розвиток та його основні закономірності. Ретроспектива і просторова характеристика цих поглядів, хоч і великі, але не мають спільних рис сформованої теорії, яка б повністю давала оцінку явищам, пропонувала вирішення проблем і прогнозувала розвиток сільських територій.

Теоретичний та прикладний інтерес до аналізу детермінант РСТ на основі моделювання представлений через їх класифікацію та характеристику (наприклад, у роботах [33; 100; 119 та ін.]). Одні дослідники як фундамент СЕРСТ першорядну роль відводять взаємозв'язку людини, власності та держави – наприклад, О. В. Положаєнко, С. І. Марченко [100]. Інші вчені виділяють такі фактори СЕРСТ: інституційні (П.Т.Саблук [119]); структурні (І. В. Гончаренко [33]); економічні,

виробничо-системні, соціальні (В. Д. Залізко [52]); демографічні, екологічні, природно-сировинні, соціальні, економічні та інфраструктурні (М. Барановський [2]); політику держави, макроекономіку, ресурсні та технічні, інфраструктурні, соціальні та демографічні фактори (Мовчанюк А.В. [89]); управлінські (Ткачук А. [139]); природно-географічні, фактори «децентралізації управління», «статистику управління», «методи управління», сукупність еколого епідеміологічних факторів [44]; територіально-психологічні (Попрозман Н.В. Дудзяк О.А. [102]); фактори «територіальних передумов» та фактори «інтересів людей» [73]; процесні [19]; розширюючі та позичальні [21] та ін.

На нашу думку, СЕРСТ формується під впливом детермінант та умов, що змінюють фактичний стан усіх сфер сільського життя.

Фактичний стан є зафіксованою відправною точкою у часі, щодо якої можна судити у майбутньому про розвиток сільських територій, а усунення існуючих проблем – про позитивну трансформацію сільського середовища.

Залежно від суб'єкта розвитку та його впливу на цей процес визначається можливість створення та управління факторами. Як об'єкт розвитку виступає сукупність сільських територій. Значну роль тут відіграє тимчасовий параметр (період), щодо якого визначають динамічний процес розвитку, а також масштаб та територію охоплення процесом.

Під впливом ендогенних та екзогенних факторів-детермінант сільська територія змінюється. Це виражається по-різному: у гальмівних процесах – деградації, повній відсутності розвитку, у стимулюючих процесах – у залученні до випереджального розвитку. Мікросередовище створюють умови та численні детермінанти, які мають багаторівневу структуру, незалежно від позитивного чи негативного прояву.

Аналіз гальмівних або стимулюючих ендогенних детермінантів санкціонує розробку аналізу різнорівневої проблематики РСТ для формування механізмів застосування заходів захисту сільських територій.

Економічні детермінанти формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку. Найважливішим із факторів впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій є зниження виробничої активності — це основний стимул загасання сільських територій, і навпаки, відкриття нових виробництв змінює вигляд територій та покращує соціально-економічний клімат.

Ступінь впливу фактора пов'язана з багатьма економічними проблемами: ступенем і порушенням структури сільської виробничої сфери, недостатністю ресурсних та продовольчих ринків на селі, розривом у рівнях доходів сільських та міських жителів.

Наприклад, вивчаються системи факторів виробництва [21], оплати праці [102], диверсифікації виробництва [44], організаційно-економічні фактори, що впливають на різні підгалузі (комплекси) АПК [89].

Недоліком цих досліджень є комплексність вивчення впливу всіх аспектів сільської економіки на територіальний сільський розвиток. Наведено прояв економічного виробничого чинника «рівень сільського господарства» виявлення основних проблем галузі сільськогосподарського виробництва, у розрізі галузей і стадій відтворювального процесу як елемента аналізу big data.

Пошук вирішення проблем у більшості вітчизняних та зарубіжних досліджень пов'язують із широким впровадженням нових технологій та продуктів, переходом до нової стадії технологічного устрою, викликаним науково-кібернетичною революцією. В умовах глобалізації підвищується конкуренція на світових ринках,

що сприяє сільському господарству усунення голоду та збільшення споживання продукції та продовольчих товарів.

Складовими етапами кібернетичної революції є початкова інноваційна, модернізаційна і завершальна інноваційна стадії [33], а її результатом має стати широке використання систем, що саморозвиваються. Стосовно аграрного сектору економіки, побудованого на застосуванні не тільки техніко-технологічних засобів, а й об'єктів природи (біоелементу), розвиток такої революції має особливі риси та триваліший прояв. Крім того, український агропромисловий комплекс та його окремі галузі, на думку дослідників, відносяться до 3-го, 4-го і дуже рідко до 5-го технологічних укладів [33].

Прагнення у прикладних програмах до інноваційного перетворення галузі та пошуку рішень щодо формування нових умов для 5-го та 6-го технологічних укладів викликало сплеск наукової галузевої зацікавленості у XXI ст., але їх мета повністю не досягнута, що пов'язано з відсутністю ефективної інноваційної системи агропромислового комплексу та його мотиваційного механізму.

Процес цифровізації технологій в агропромисловому комплексі сприяє змінам вимог до ринку аграрної праці та людського капіталу. Ускладнення технологічних процесів у сільській економіці, цифрові та ГІС-технології формують попит на високоінтелектуальні та інженерно орієнтовані кадри з навичками управління інтелектуальними системами. Це не узгоджується з демографічними процесами на селі, проявом кризових процесів трансформації російської економіки у 90-х роках XX ст., Низьким якісним та кількісним потенціалом молодих кадрів в АПК, відсутністю інтересу до роботи на селі. Вирішення кадрових та інтелектуальних проблем сільської економіки неможливе без формування мотиваційного механізму розвитку людського капіталу галузі, що відповідає вимогам вищого технологічного

капіталу. Соціальні детермінанти формують поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм. Специфіка впливу чинника в розвитку полягає у матеріальній задоволеності умовами життя, а й у формуванні нематеріальних благ на селі, рівня культури та морального розвитку людини. Аналіз інформаційних (наукових, офіційних, державних, владних) джерел впливу соціального чинника сільський розвиток дозволяє дійти невтішного висновку у тому, що у новітньої (з 2000 р.) економічної аграрної науці вплив соціальних чинників розглянуто недостатньо. Є лише розрізнені дослідження (наприклад, констатація деградаційних проявів за статистико-соціологічними даними або формування соціально орієнтованої сільської економіки [119], вивчення соціальної інфраструктури [2]). Формується слабо вивчений окремий мотиваційний механізм, пов'язані з інфраструктурним впливом.

Територіальні детермінанти пов'язані зі ступенем розселення людей. Зрушення пріоритетів аграрної економіки у бік інноваційних досліджень, а також об'єктивні процеси зміни соціально-економічної обстановки ринкової економіки виключили з поля зору дослідників сільську соціально-економічну географію. Основним аспектом цих факторів є сільське розселення [2], при цьому вкрай мало робіт з типізації сільських територій. Неоднозначно виявляються екологічні чинники, які, з одного боку, мають позитивний вплив контакту з природними об'єктами, але водночас техніко-технологічне відставання сільських територій охорони навколишнього середовища, хімізація агровиробництва негативно впливають людини. Теоретичні питання щодо оцінки впливу цього фактора на сільські території у вітчизняній новітній аграрній економічній науці вивчені також недостатньо [6]. Істотною є детермінанта ефективного територіального управління, який будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського

адміністративного менеджменту. Перехід до системи МСУ у сільській місцевості за незначної державної підтримки, слабкої підготовки ефективних сільських адміністративних менеджерів призвів до безлічі невирішених проблем [5], які вимагають детальне вивчення. Неоднозначний вплив на сільські території має сільська демографія, оскільки вона є і фактором, і наслідком сільського розвитку. Автором у більш ранніх дослідженнях було проаналізовано демографічний фактор РСТ як у зарубіжних країнах [3], так і в Україні [1]; останнє було пов'язане з недостатнім обсягом таких наукових досліджень у вітчизняній науці. Погіршення демографічної ситуації на селі загрожує не лише прикордонним регіонам у сфері територіальної безпеки та соціально-економічного розвитку, а й Україні загалом. Динамічний вплив детермінант при їх універсальності має мультиплікаційний ефект і має різні форми прояви, що описуються як циклічними механізмами, так і хаотичними. Чим більш глибокий аналіз представлений у розрізі кожного показника не лише за представленими параметрами, а й за глибиною деталізації територіальних показників (до рівня сільської освіти та конкретного сільськогосподарського виробника), тим чіткіше вимальовується картина стану виробничого фактора сільських територій. Це дає уявлення про можливість отримання доходів від трудової зайнятості в сільському господарстві, ступеня охоплення об'єкта, що вивчається, і про потенційні проблеми сектора для побудови матриці рішення.

Самі детермінанти змінюються під впливом вже сформованих умов розвитку, сприяють трансформації їх вектора як і позитивну, і у негативний бік. Оскільки сільське соціально-економічне середовище – складна система, що складається із сукупності взаємовідносин, то умови набувають комплексного характеру, включаючи нормативно-правові регулятори, стратегічні та програмні орієнтири, дієвість системи управління та реалізацію перспективної аграрної політики.

Фіксація та визначення правил регулюються нормативно-правовими факторами. РСТ та сільських територій у нормах права як умови розвитку закріплено законом, що дає можливість суб'єктам аграрних відносин вчиняти ефективні дії.

Умовою сільського розвитку є реалізація ефективної аграрної політики, що включає низку істотних елементів, у тому числі стратегічні та програмні орієнтири, розподіл повноважень та ризиків територіального управління.

Стратегічні та програмні орієнтири як втілення цілей аграрної політики спрямовані на підвищення ефективності суб'єктів – учасників відтворювальних процесів у сільському господарстві та створення сприятливого середовища на селі, що фіксується у стратегіях.

Стратегія (др.-грец. *στρατηγία* – «мистецтво полководця») розвитку – це обмежений часом план дій, зосереджених досягнення певних цілей з оптимальними у соціально-економічній сфері рішеннями.

Погляди на стратегії СЕРСТ досить різноманітні. Вони відображені в дослідженнях класифікації стратегій загалом [44], і у вивченні питань окремих видів стратегій: інноваційного розвитку [73], інвестиційної діяльності [44], елементів стратегічного планування [100], конкурентоспроможності [120].

Принципами формування стратегій сільського розвитку мають бути: багаторівневість (державні, регіональні, територіальні, сільгоспідприємства, які пов'язані між собою вирішенням проблем галузі, реалізацією державних рішень); системність; чіткість формулювань та ясність реалізації цілей аграрної політики.

Питання стратегічних цілей розвитку є дискусійним (наприклад, [2]). До таких цілей відносять і пріоритетність виробництва, і ресурсозбереження (у тому числі збереження якості сільгоспземель), розширення екологічного та органічного

виробництва, і наукозабезпеченість відтворення у сільському господарстві. Спінність у визначенні пріоритетних цілей пов'язана з розпливчастістю розуміння місії сільського розвитку, яка включає як виробниче, так і соціальне ланки.

Місія стратегії сільського розвитку полягає у формуванні якості життя селян у поєднанні з розширеним відтворенням якісного сільськогосподарського продовольства, повністю, що задовольняє внутрішні потреби населення всіх регіонів країни на соціальній, інноваційній та екологічній основі.

Формулювання цілей має враховувати розбалансування поточної ситуації, що виявляється у наступному.

1. Підвищення продуктивності праці та заміна його високопродуктивною технікою. Це вивільняє трудові ресурси, формує високу конкуренцію серед технічно підготовлених кадрів, призводить до зниження якості життя тих, хто залишився без роботи у сільському господарстві, веде до трудової урбанізації.

2. Підвищення обсягів сільгоспвиробництва вище за природні вимоги. Це підвищує ризик зниження якості сільськогосподарської продукції. У цьому зростання обсягів як неминуче наслідок науково-технічного прогресу пов'язані з зростанням наукомісткості і запровадженням дорогого устаткування, що формує залежність високих капіталовитрат сільського господарства.

Обмеження, пов'язані з межами ресурсних та природних можливостей, намагаються розширити через активізацію потенціалу розвитку. Аналіз інформаційних джерел щодо ресурсного потенціалу розвитку дозволив скласти матрицю обмежень та потенціалу розвитку вітчизняного сільського господарства (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Матриця обмежень та можливостей сільського розвитку

Ресурси	Обмеження	Потенціал	
		інтенсифікація	екстенсифікація
Сільгоспугіддя	Територіальні межі; зниження родючості	Агрономічні: підвищення родючості на основі меліорації, лісозахисту та вологонагромадження, біозахисту рослин, органічне та еколого-ландшафтне землеробство, застосування науково обґрунтованих сівозмін, комплексна механізація. Організаційно-економічні: відповідальність власників за якість земель	Землі, що не використовуються, розширення кордонів, зміна структури сільгоспземель
Капітал	Моральний та матеріальний знос основних фондів, недостатній рівень капіталовкладень	Модернізація та переобладнання, введення інноваційної техніки, ресурсозбереження (енерго-, паливо-, водо-, газо-, фондове заощадження)	Підвищення інвестицій та фінансових ресурсів в умовних цінах (з урахуванням інфляційних процесів)
Людський капітал (кадри та підприємництво)	Відтік кадрів, скорочення робочих кадрів через демографію, брак і низьку якість управлінських кадрів як у сільському господарстві, так і в сільському територіальному управлінні	Підвищення кваліфікації та професійна перепідготовка; створення систем мотивації у сільському господарстві	Збільшення кількості працівників. Зміна демографії, масова підготовка суб'єктів агробізнесу
Інформація та час	Обмеженість доступу до інформації про технології розвитку, сезонність виробництва	Відбір інформації про рушійну силу, соціально-економічний розвиток, застосування ГІС в реальному режимі часу. Оптимізація виробничих процесів у часі	Збільшення кількості інформаційних ресурсів, інноваційне продовження продуктивності

Реалізація потенціалу розвитку базується на деталізації стратегії на основі програм суб'єктів аграрної політики у галузі сільського розвитку та моделей

державної фінансової допомоги.

Програми сільського розвитку використовуються у значній частині країн сучасного світу та орієнтовані на вирішення питань забезпечення продовольством. Вони включають заходи, вигідні з позиції інтересів влади країни і спрямовані або комплексно на Стійкий розвиток сільських територій (далі – СРСТ), або на окремі їх елементи, які мають різні структури.

Регулювання змін на основі програм суб'єктів сільської політики розвитку пов'язане з їхньою орієнтацією на вирішення наступних завдань.

1. Контроль обсягу виробництва сільськогосподарської сировини та продовольства, що включає заходи, що не тільки розширюють виробництво, а й обмежують. Це з дією аграрних економічних циклів, які слабо розглянуті у наукових джерелах.

Коливання у сфері недовиробництва (як останній результат – голод), і надвиробництва (падіння цін і доходів виробників) є як тимчасовими характеристиками, і просторовими: в одних країнах світу спостерігаються явища голоду і тенденція до зниження частки сільського господарства, в інших – масштабне надвиробництво та пошук механізмів експорту продовольства.

2. Досягнення балансу інтересів промисловості, сектору послуг та аграрних лобістів з питань використання обмежених земель. Аграрне землекористування в умовах науково-технічної та цифрової трансформації, а також формування економіки штучних економічних потреб створюють великі можливості для переходу галузевої власності на землю під промисловість та міське середовище. Доповненням є зниження родючості ґрунтів під масованою хімічною інтенсифікацією, що формує основу для непридатності їх використання в аграрному секторі.

3. Зниження темпів демографічної урбанізації за рахунок заходів зменшення

дисбалансу як життя, зацікавленості в екосередовищі, національних, культурних та історичних коренях.

Програмно-цільове планування є інструментом сільської політики розвитку низки великих країн, що дозволяє не лише фіксувати кроки, а й застосовувати заходи протекціонізму та державної підтримки окремих елементів сільського розвитку.

Аналіз низки існуючих програм сільського розвитку зарубіжних країн, розмірів державної підтримки дозволяють припустити, що у вітчизняній практиці програмно-цільове забезпечення аграрної політики не повною мірою використовує свій потенціал у координації сільського розвитку.

Значною умовою є розподіл повноважень та ризиків територіального управління економіко-соціальним блоком сільськими територіями. Проблема управління та вибудовування владної вертикалі та горизонталі недостатньо чітко розкрита у наукових публікаціях.

Найбільш пріоритетним суб'єктом управління є держава, але ступінь її впливу на сільські території диференційована між перспективнішими галузями економіки. Роль держави в економічній науці оцінюється суперечливо: одні дослідники вважають його втручання в економічні процеси не прийнятним, інші на досвіді невдалого реформування вбачають лише спільний вплив держави та ринку. Вважається, що в сучасних умовах державне регулювання економіки стає все більш науковим та кваліфікованим [100]. У сільське господарство роль держави може бути обмежена з таких причин: державна власність на сільськогосподарську землю; потреба виробників у фінансовій бюджетній підтримці, у тому числі на цілі «прогресивного перетворення виробничої структури, модернізацію техніко-технологічної бази аграрної галузі, підвищення конкурентоспроможності сільгосппродукції на ринках у світі, забезпечення паритетного міжгалузевого обміну,

стабільності продовольчого ринку та цін на ньому, оптимальної інвестиційної політики » [33]; забезпечення продовольчої та економічної безпеки у мирний та воєнний час; забезпечення сільського населення суспільними благами у повному обсязі та нарівні з міськими умовами.

Як зазначав академік П.Т. Саблук: «...без ефективної державної аграрної політики та державної підтримки сільського господарства, як це заведено в усьому світі, російське селянство не тільки не зможе виконати свою місію у формуванні соціальної держави, але воно просто перестане існувати» [119].

У господарських процесах держава постає як координатор багатьох питань, вона дозволяє створювати бізнес-структури та наділяє їх владою у суспільстві за умови зниження державних витрат. У ліберальній економічній теорії адміністративні регулятори держави прив'язують до явища фіаско ринку, що пов'язано з недосконалою конкуренцією, недоліком та асиметрією інформації, а також зовнішніми ефектами.

Сільське господарство в умовах розвитку інноваційно-цифрової економіки характеризується частим проявом фіаско ринку (диспаритет цін, збитковість за високого врожаю, рамки виробництва тощо), що й потребує участі держави у підтримці конкурентоспроможності галузі та доходів сільських жителів.

Розробка кордонів та концепцій забезпечення населення продовольством, його запасами, розвитку галузевих аграрних ринків, харчової та переробної промисловості, прийняття рішень щодо збереження родючості ґрунтів, включаючи меліорацію та рекультивацію сільськогосподарських земель, механізмів приватизації та одержавлення земельної та іншої власності галузі, СРСТ – стратегічне завдання органів публічного управління (у формі міністерств, департаментів). Моніторинг загальних ризиків та можливість захисту від них у загальнонаціональних інтересах

визначають ступінь його участі у вирішенні багатьох завдань залежно від побудованої моделі та схеми відомчого управління. Важелі впливу як адміністративні, так і економічні спрямовані на стимулювання дій учасників аграрних відносин, а також інфраструктурних учасників, які змінюють вигляд сільських територій у бік комфортного середовища для роботи і життя.

Діяльність влади має також обмежувальний характер, який ставить заборони на певні дії учасників відносин (наприклад, адміністративну заборону на неекологічні технології, виробництво низки шкідливих харчових продуктів, обробіток заборонених лікарських рослин), здійснює зооепідемічний та фітосанітарний контроль. Державне втручання у розвиток соціальної сфери у багатьох економічних системах суттєво через двосторонні ризики: з одного боку – недостатня участь у розвитку села викликає негативні демографічні процеси, географічну втрату територій через її спустошення, побутову деградацію та відставання у соціально-економічному розвитку від міста, з іншого – соціальна сфера села та її інфраструктура вимагають постійних великих фінансових вкладень, що лягає тягарем на бюджет.

Проблема кадрів для органів територіальних громад, низька громадянська активність мешканців та підвищення соціальної апатії у сільській місцевості, неякісний стан соціальної інфраструктури, відсутність системи соціально-економічного планування разом із відставанням благоустрою сільських населених пунктів є ризиками соціального розвитку сільських поселень та пов'язані з нестачею фінансових ресурсів .

Іншим учасником управлінської ланки є агробізнес-спільнота в особі об'єднань сільгосптоваровиробників або їх великих учасників-лобістів. Його внесок у СРСТ пов'язані з ефектом масштабу, коли витрати розкидаються обсягом всього

виробництва. Велике лобі може також проштовхувати ідеї розвитку галузі на політичному рівні, на відміну від середніх та дрібних господарників, за наявності голосу у законодавчій та виконавчій владі в країні.

Висновки до розділу 1

1. Удосконалено класифікацію етапів планування державної стратегії розвитку сільської території, що на відміну від діючої передбачає наступні етапи, а саме: визначення цілей розвитку сільської території (при її формуванні встановлюють якісні параметри середовища проживання та затверджують перелік кількісних та якісних орієнтирів економічного розвитку сільської території); аналіз зовнішнього середовища (оцінюються основні соціально-економічні показники: загальний ВВП, стан інвестиційного середовища та рівень розвитку, наявність різних загроз, рівень інфляції та перспективи економічного зростання); складання портфолію сільської території; напрями розвитку сільської території; планування (виявлення особливостей сільської території); розробка стратегії та її реалізація; остаточний аналіз ефективності та результативності запланованого процесу планування (реалізується після завершення всіх заходів, передбачених у стратегії).

Дістало подальшого розвитку тлумачення сутності державного стратегічного планування сільських територій, під яким слід розуміти діяльність з розробки стратегії соціально-економічного розвитку територій з метою забезпечення їх сталого розвитку, яке виявляється у підвищенні конкурентоспроможності сільських територій, що базується на інвестиційній привабливості, розширенні виробництва за дотримання еколого-соціо-економічної безпеки.

2. На основі напрацювань закордонних вчених уточнено поняття: стійкого

розвитку сільських територій як процесу якісних змін у соціальній сфері, що супроводжується розширеним відтворенням у сільському господарстві, позитивними демографічними тенденціями та збереженням екологічно-територіальної цілісності на ареалі сільських поселень та селищних територій, який під впливом різних факторів не втрачає рівноважного стану; соціально-економічного розвитку сільських територій, який є взаємопов'язаними процесами розширеного відтворення сільського господарства та несільськогосподарських сфер аграрної економіки, а також удосконалення соціальної сфери села.

Визначено теоретичні підходи до узагальнення зарубіжних досліджень з питань еволюції та державного регулювання стійкості розвитку сільських територій з виділенням найбільш значних напрямів робіт з урахуванням актуальності, а саме: дослідження національних проблем аграрного сектору та розвитку сільських територій; оцінка факторів та умов розвитку, у тому числі виявлення загроз для розвитку сільських територій; формування національних характеристик з розглядом поточних проблем у сільській місцевості; моделювання розвитку сільських територій на основі соціально-організаційних технологій («соціального фермерства», поєднання економічної життєздатності з енергією та охороною навколишнього середовища, та забезпеченням соціальних пілґ); розробка енергетичних стратегій розвитку сільських територій на основі відновлюваної енергії, біоенергії, оптимального використання води та земельних ресурсів.

3. Розроблено класифікацію детермінант соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом доповнення та уточнення змісту окремих з них, а саме: економічні детермінанти (формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку); соціальні детермінанти (формують

поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм); територіальні детермінанти (пов'язані зі ступенем розселення людей); детермінанти ефективного територіального управління (будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського адміністративного менеджменту).

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

2.1. Мотиваційний механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій

Зацікавленість в ефективному СЕРСТ будується на складному мотиваційному механізмі, основою якого покладено потреби сільського населення і галузей сільської економіки.

Теоретичною основою дослідження мотиваційного механізму СЕРСТ послужили ряд важливих положень різних теорій, які перетинаються з питаннями як соціально-економічного розвитку в цілому та її окремих сторін, так і мотивації.

Серед таких положень слід виділити такі економічні теорії та концепції, які мають точки перетину своїх основоположних ідей із питаннями мотивації соціально-економічного розвитку сільських територій.

Теорії економічного зростання та економічного розвитку (у рамках адаптації їх елементів до процесів розвитку сільського господарства країни та її регіонів). При еволюції цих теорій їх послідовники шукали причини відмінності між рівнем доходів населення та економічним розвитком територій (насамперед на рівні макроекономіки), здійснювали пошук шляхів виходу країн (регіонів, територіальних одиниць) на траєкторію сталого зростання економічних показників у тривалому часовому відрізку. При цьому ці теорії формувалися в рамках різних наукових течій (мальтузіанства, кейнсіанської теорії, інституціоналізму, марксизму, неокласичної

теорії), у кожному з яких створено безліч окремих підходів до розуміння того, що може бути причинами економічного зростання різних ситуаціях розвитку економічних систем. Окремі положення теорій економічного зростання застосовуються до проблем мотивації розвитку сільських територій. До таких положень відносяться побудова виробничих функцій сільського господарства з метою виявлення найбільш значущих факторів економічного зростання та їх більш повного використання у виробництві, формування ідей самопідтримуваного зростання (самомотивації зростання) на основі індустріалізації виробництва за допомогою державних інвестицій (концепція П. Розенштейн-Родана, теорія збалансованого зростання Р. Нурксе, модель Харрода – Домара), вивчення на розвиток науково-технічного прогресу та людського капіталу (модель Удзави – Лукоса). Окремі підходи виділяють пріоритетні чинники економічного зростання (ендогенного характеру), мотиваційний вплив на які сприяє кількісним та якісним змінам (наприклад, продуктивність праці в роботах Е. Дж. Долана, теорія економічного розвитку Й. Шумпетера про пріоритетну роль підприємця та застосування ним інновацій у реальному секторі економіки).

Теорії розміщення виробництва (продуктивних сил) засновані на пошуку шляхів раціонального розміщення підприємств, що дозволяє скоротити витрати за правильного географічного та територіального розміщення центрів господарської діяльності. Знаковою у цьому напрямі є теорія сільськогосподарського штандорту І. Тюнена, сучасні інтерпретації якої пояснюють відмінності у соціально-економічному розвитку сільських територій залежно від їхньої віддаленості від великих центрів збуту (обласних центрів), роль транспортної інфраструктури у розвитку.

На етапі еволюції підходів до просторової локалізації виробництва великий

інтерес виникла до кластеризації М. Портера, яку активно використовують у аграрних дослідженнях. Сільськогосподарські (агропромислові) кластери у зв'язку зі специфікою розміщення на сільських територіях набувають особливих рис соціалізації.

Іншим напрямом розвитку теорії розміщення виробництва є адаптація ідей агломерацій з моделі А. Вебера до сільських територій (що пов'язано з економією від концентрації ресурсів, масштабів виробництва на більших сільських територіях).

Перекладання положень перерахованих теорій на СЕРСТ сприяє пошуку причинно-наслідкового зв'язку між раціоналізацією розміщення об'єктів виробництва та соціальною сферою в сільській місцевості, одержанню економічних доходів, зміні якості життя та мотивації жителів до міграції (із села) та урбанізації.

Інституційні теорії, що вивчають еволюцію соціальних інститутів та їх вплив на економічну поведінку людей, торкаються багатьох питань соціально-економічного розвитку територій. Це проявляється в основному становищі інституціоналізму, що розглядає економіку не як базис усіх відносин у суспільстві, а рівноправним елементом відносин людей нарівні із соціальними процесами; Основою формування громадських інститутів є інтереси як частину мотиваційного механізму. Це відбивається у взаємопроникненні сільської економіки та сільського способу життя. Предметом дослідження цих теорій є також процеси інституційних змін, що ведуть до соціально-економічного розвитку. Так, Д. Норд називає інституційні зміни, поряд із технологічними змінами, головними детермінантами соціального та економічного розвитку.

Теорія економічного імперіалізму дозволяє застосовувати економічний аналіз щодо неекономічних аспектів життя у межах міждисциплінарних досліджень, зокрема використовувати економетричний аналіз та прийоми економічного аналізу

сільському охороні здоров'я, безпеки, освіти тощо.

Теорії мотивації стосовно економічної діяльності. Вивчення мотиваційного механізму стосовно економічної діяльності стало популярним на початку ХХ ст., його пік посідає 50-ті – 60-ті роки ХХ ст. Інтерес до адаптації психологічних теорій мотивації (як змістовних, і процесуальних) до економіки стало відповіддю питання у механізмах підвищення продуктивності праці працівників промислових підприємств (виробничі експерименти Ф. Тейлора, Р. Форда, Еге. Мейо тощо), на розквіт теорій гуманізації праці та адаптації ідей А. Маслоу, Ф. Герцберга, Г. Мак-Грегора, Г. Мак-Клеланда, В. Врума про задоволення потреб співробітників підприємств.

У сільському господарстві адаптація положень мотиваційних теорій пов'язані переважно зі стимулюванням підвищення продуктивності праці. В Україні науковий інтерес до мотивації посилювався після 90-х років ХХ ст. З одного боку, відкрилися нові інструменти зацікавленості у розвитку агрокомплексу на основі розвитку приватної власності на землю, з іншого – через зниження престижу аграрної праці зросла затребуваність мотивації суб'єктів управління та носіїв аграрної політики. Так, різні сторони мотивації у вітчизняному сільському господарстві розглядали багато вітчизняних учених [5; 15; 154].

Розглянуті процеси трудової мотивації та прибутковості сільського господарства торкаються лише частини аспектів розвитку сільських територій – трудової сфери та доходів власників виробництва та не охоплюють усіх можливих шляхів зміни якості життя селян.

Розрізнені наукові роботи не дають повного уявлення про безпосередню теоретичну модель мотивації розвитку сільських територій та її практичну адаптацію стосовно різних територіальних, соціальних та економічних умов. У значній частині досліджень аграрної економіки сформульовано проблеми сільського життя

(скорочення сільського населення тощо), локалізовано окремі механізми їх вирішення для конкретної території та часу, але не розкриваються спонукаючі мотиви суб'єктів досліджень до реалізації комплексу заходів розвитку сільських територій. Виникає ризик, що запропоновані наукові розв'язання проблеми РСТ (у формі моделей, інструментів та механізму) без урахування динаміки поведінки суб'єктів (спонукальних мотивів) можуть призвести до неефективності застосування даних досліджень у прикладній сфері.

Таким чином, недоліком теоретичних досліджень є відсутність комплексності: питання мотивації виходять за межі трудового сектора; мотивація СЕРСТ охоплює всі форми отримання економічних благ як у межах домашнього господарства, і у виробничій, торговій та споживчій сферах у вигляді зміни якості та умов життя.

Мотиваційний механізм СЕРСТ є сукупністю інфраструктурних, інноваційних та інвестиційних інструментів, що впливають у процесі мотивації на потреби, інтереси, стимули та цілі суб'єктів управління РСТ метою підвищення якості життя та вдосконалення технологічного укладу аграрного сектору економіки.

Зміст мотиваційного механізму СЕРСТ полягає у створенні умов, соціальної та активізації детермінант, що дозволяють задовольняти потреби сільських жителів у підвищенні якості життя та суб'єктів сільської економіки через формування інтересів у якісному розвитку сільських територій та застосування різних стимулів.

Мотиваційний механізм діяльності складається з класичних елементів: потреб, інтересів, мотивів, стимулів, цілей, а також самої діяльності із задоволення потреб (економічної категорії «благо»), а також з інститутів розвитку, які є надбудовою механізму.

Елементи мотиваційного механізму не стаціонарні та створюють процес мотивації.

Під мотивацією соціально-економічного розвитку сільських територій розуміється динамічний процес, що спонукає сільських жителів, господарюючих агентів сільської економіки, а також носіїв сільської аграрної політики вести ефективну діяльність СЕРСТ.

Мета мотивації визначена насамперед як СЕРСТ. Спрямованість та альтернативність мотивації як процесу залежить від суб'єкта. При цьому потрібно враховувати, що у роботі розглядається безпосередньо групова мотивація.

У якості основних груп суб'єктів мотивації виділено: сільські мешканці; суб'єкти аграрної економіки, що розвивається на сільських теренах; носії аграрної політики різних рівнів.

В основу діяльності мотиваційного механізму суб'єктів закладено потреби, які об'єднані у групи (рис. 2.1).

Створення механізму задоволення кожної групи потреб пов'язані з формуванням як умов, а й нових елементів сформованих економічних систем. Еволюція науково-технічних умов, кон'юнктури ринку викликає нові потреби додатково до існуючих. У сільських жителів формуються особливості їхнього прояву, що пов'язано з різною доступністю благ, що їх задовольняють.

Так, наприклад, село виробляє продукти харчування, але скорочення виробництва у низці галузей сільського господарства, низька доступність сфер торгівлі, що надає доступ до широкого асортименту продукції харчової промисловості, низька економічна доступність через розрив доходів, скорочення виробництва в особистих селянських господарствах призводять до зменшення доступності продуктів харчування на селі у порівнянні з містом.

Рис. 2.1. Групи потреб суб'єктів розвитку сільських територій

Потреба безпеки формується під впливом широкого переліку ризиків сільських територій, особливо соціальних і демографічних, і повної відсутності системи їх

хеджування.

Соціальні потреби формуються, з одного боку, під впливом сільського життя і побуту, що з малолюдністю, тіснішими сімейними відносинами, з другого боку – під впливом погіршення економічних умов, поширення асоціативних і девіантних проявів сільському суспільстві. Крім того, через відставання доступу до інформаційних ресурсів сучасні технології соціального спілкування до сільської місцевості приходять пізніше, ніж у місті, а через посилення міграційних процесів формується культурна дифузія села.

Потреби в повазі та визнанні пов'язані зі значимістю сільського способу життя та його престижу в суспільстві, але вони слабо задоволені через недостатню інформаційну підтримку, відсутність соціального маркетингу та ребрендингу, а також відсутність стратегії моди життя у сільській місцевості.

Задоволення пізнавальних потреб пов'язане із сучасним рівнем дошкільної, шкільної та спеціальної освіти у сільській місцевості, що є запорукою модернізації сільських територій до вимог сучасного суспільства. Так, розвиток програм модернізації сільської дошкільної освіти на селі підтримує прагнення до зростання демографічних показників, збереження та переобладнання сільських шкіл. Однак оптимізація малокомплектних установ під прикриттям економії бюджетних коштів у багатьох регіонах України стимулює міграцію працездатних сімей з дітьми у великі міста, що може призвести до вимирання сіл через відток людського капіталу.

Задоволенню пізнавальних потреб сприяє розвиток об'єктів сільської освіти, бібліотек. До цієї групи відносять також ступінь сільських винаходів, яку відповідає розвиток сільської інноваційної інфраструктури. Естетичні потреби та самоактуалізація задовольняються у вигляді розвитку культурно-дозвільної діяльності, традиційних ремесел, формування духовного розвитку.

Суб'єкти аграрної економіки включають носіїв аграрної політики, потреби яких засновані на здійсненні владних повноважень залежно від можливості реалізації наділених повноважень і охоплення ними території. Потреби суб'єктів аграрної економіки обумовлені необхідністю отримання комерційного доходу від галузей агропромислового комплексу. Як основні види потреб виступають ресурси виробництва – природні (у тому числі ґрунтово-земельні, агрокліматичні, рослинно-кормові, водні), соціальні (людський та інтелектуальний капітал), капітальні (фінансові, у тому числі арбітражні та інвестиційні, реальні та нематеріальні, що включають інноваційні та інформаційні ресурси). Потреби різних учасників сільської економіки мають суб'єктивно економічну основу та їх масштаби, що формують методики розрахунку, залежать від ємності аграрної економіки (охоплення виробничого та споживчого секторів), цілей її розвитку. Якщо як локомотив розвитку сільських територій виступають розвиток сільського господарства та виробництво якісного продовольчого забезпечення свого населення та експортних можливостей, то це викликає необхідність формування масштабних систем баз даних та алгоритмів, що поєднують елементи ринкових механізмів та масштабного планування технологічних та економічних процесів аграрних ринків.

Потреби суб'єктів соціально-економічного розвитку сільських територій – це потреба сільських жителів, які функціонують економічних агентів у сільській місцевості, а також носіїв сільської соціально-економічної політики у благах, які забезпечують їхню життєдіяльність в умовах існуючої економічної системи.

Особливості цих потреб у тому, що вони є основою попиту блага і проекти СЕРСТ. Виникає взаємозв'язок між двома загальнонауковими категоріями, а й економічними: потребою і попитом. Цей взаємозв'язок становить перший етап вибору: пасивне поведінки суб'єктів сільського розвитку, зокрема ігнорування

потреб чи формування інтересу (тобто формування попиту блага).

Прагнення задоволення потреб формують інтереси суб'єктів соціально-економічного розвитку, яким властиві характерні риси: реакція на усвідомлену потреба (грає роль спонукального мотиву), сплановане прагнення отримання кінцевого результату за умов суспільного відтворення, ієрархічність і залежність від духовних та інтелектуальних особливостей суб'єктів.

Ефективний та комплексний соціально-економічний розвиток пов'язаний з балансом інтересів усіх суб'єктів: з особистим пріоритетом мешканців у рамках підвищення якості свого життя (особисті), з виробничим – розвиток рентабельного розширеного відтворювального процесу (колективні) у рамках розвитку сільського господарства як локомотивної галузі агропромислового комплексу, з громадським – створенням умов національної, зокрема продовольчої безпеки.

Соціально-економічні інтереси розвитку в наукових колах не розглянуті та часто асоціюються з економічними інтересами сільських територій, які, у свою чергу, вивчають з позицій констатації факту суперечливості їхньої ролі у виробництві, переліку напряму розвитку механізму реалізації інтересів сільського населення через системи персоніфікації, консолідації, узгодження, обмеження, регулювання, відтворення та мотивації інтересів.

На нашу думку, соціально-економічними інтересами розвитку сільських територій є внутрішні та зовнішні прагнення суб'єкта сільського розвитку до усвідомлення (або/і планування) отримання ними вигоди (досягнення цілей розвитку) від активних дій, що змінюють на краще поточний соціально-економічний стан сільської територій, якість життя людей, що проживають там, а також показників ефективності сільської економіки.

На різних етапах відтворювального циклу інтереси у відносинах можуть бути

як взаємними, так і суперечливими. Відсутність правового та організаційно-економічного механізмів їх регулювання (балансування) є суттєвою умовою порушення інтеграції між різними сферами життєдіяльності сільського життя. Також самі інтереси можуть бути самовиникаючими (природними) під впливом внутрішніх потреб суб'єкта розвитку та штучними, викликаними дією різних зовнішніх умов та факторів.

Формування та підтримка інтересів пов'язані з реалізацією стимулів соціально-економічного розвитку. Під стимулами соціально-економічного розвитку сільських територій розуміється інструментарій цілеспрямованого впливу на суб'єкти сільського розвитку з метою підвищення (збереження) інтересів, а також прояви активних дій щодо заходів розвитку території на основі отримання додаткової вигоди або уникнення втрат.

У якості стимулів можуть виступати заходи адміністративного характеру, що підвищують відповідальність суб'єктів розвитку, у тому числі винесення заходів адміністративного та кримінального порядку за невиконання заходів щодо розвитку територій, вимог до дотримання соціально-економічних норм якості життя, перешкоди розвитку економічної активності сільського населення та агробізнесу.

Найбільш привабливими стимулами є фінансові, оскільки саме гроші виконують функцію засобу задоволення потреб у благах як посередник. Але сила стимулу та привабливість його впливу може бути неоднорідною. Найбільш привабливими будуть «повні» стимули у формі дотацій, соціальної допомоги, субсидій, тобто тих інструментів, які при вирішенні завдання сільського розвитку не потрібно повертати джерелу.

При цьому не можна вважати, що джерело фінансування повністю втрачає фінансові ресурси. Так, субсидії (державна допомога) передбачає непряму вигоду від

вкладення через підвищення ефективності суб'єктів, що фінансуються, зростання їх ділової активності, повернення коштів у формі збільшення податкових надходжень.

Дотації збитковим виробництвам у сільському господарстві дозволяють зберегти економічних агентів на селі, а отже перешкоджають зростанню безробіття та соціальної напруги, компенсують ризики природного характеру. Гранти в розвитку через підвищення конкурентної боротьби них стимулюють економічну активність суб'єктів розвитку. У «прямих» стимулів є значний недолік – вони розвивають у частини одержувачів утриманську поведінку.

До повних стимулів і отримання трудових доходів, зокрема через зміну оплати праці.

«Часткові» стимули не завжди приносять пряму вигоду лише їхнім одержувачам, у яких зацікавлені приватні фінансові структури.

Під інвестиціями мають на увазі вкладення коштів або активів, які прирівняні до грошових коштів, включаючи майнові права та права, що мають грошову оцінку, в об'єкти підприємництва чи іншої діяльності в цілях отримання прибутку чи корисного ефекту. Вони мають різну природу та джерела і можуть бути державними (бюджетними) та приватними. Бюджетні інвестиції передбачають форму участі держави у певному проекті (державного, муніципального, приватно-державного суб'єкта виробництва) з отриманням певних гарантій, у тому числі шляхом участі в юридичній особі чи фінансовій віддачі. Вони мають відмінності від субсидій, які не вимагають зафіксованої обов'язкової віддачі. Потреба в інвестиціях визначається співвідношенням інтересів інвестора та суб'єкта, що інвестується: ризиків втрати фінансових ресурсів та ризиків віддачі частини прибутку (власності) інвестованого проекту: формуванням сприятливого інвестиційного клімату; стадією реалізації інвестиційного проекту (досягнення рівня прибутковості). Інвестиції у сільську

економіку мають позитивні та негативні наслідки: вони визначаються чітким прогнозуванням результатів від інвестиційних проектів та суб'єктів інвестування. З позиції інвестора цей процес (на відміну від арбітражного капіталу) завжди несе ризику неповернення вкладених коштів, що робить сільське господарство однією з сфер, що найбільш низько інвестуються. У вітчизняних дослідженнях існують різні оцінки впливу інвестицій на сільське господарство, у тому числі через введення поняття «агросмність інвестицій».

З позиції суб'єкта, що інвестується, ризику при внутрішніх та іноземних інвестиціях різні. Прямі іноземні інвестиції несуть у собі особливі ризику (вплив виробництва, вилучення аграрних ресурсів, дисбаланс економічної безпеки, зростання імпортозалежності від зарубіжної сировини, машин та устаткування сільському господарстві).

Найбільш жорсткі умови виникають при кредитуванні, оскільки вигоду отримує банківський сектор економіки, і ризик втрати основних засобів виникає у виробничому секторі при зниженій рентабельності агробізнесу та завищеному очікуванні надприбутків банків від отримувачів кредитів. Аналогічна ситуація складається при пільговому лізингу та іпотечних програмах.

Об'єктні стимули пропонують безоплатну передачу готових об'єктів у розвиток сільських територій (будівництво об'єктів соціальної інфраструктури, комунікацій, об'єктів виробництва) чи його передачу у вигляді переведення з державної у приватну власність у вигляді приватизації. Отримання додаткової власності носить як стимулюючий характер, а й формує відповідальність за її змісту. Якщо будівництво нових об'єктів та їх передача у власність суб'єктів сільського розвитку на місцях пов'язані насамперед із вирішенням завдання забезпечення суспільних потреб, то масова приватизація часто носить характер зняття з балансу держави чи

регіону функції витрат на їх утримання.

До нематеріальних стимулів належить визнання заслуг сільських жителів, їхньої праці в рамках держави через особливий статус сільського жителя, трудівника села, у тому числі через загальну нагородну систему. Тут треба враховувати, що почесний статус сільського жителя може поєднуватися з особливими соціальними пільгами матеріального характеру (раніше вихід на пенсію, зниження оплати житла тощо).

Стимулами є також прийоми «батога» у формі покарань, осуду, примусу та штрафів за порушення норм, правил і прийомів сільського розвитку, але називати їх антистимулами також не вірно, тому що їх застосування є поштовхом для необхідних дій щодо розвитку інших суб'єктів. Антистимулами є демотивуючі дії, що призводять до соціально-економічної деградації.

Мотиваційний механізм, з погляду, пов'язані з особливими інститутами СЕРСТ. У науковому середовищі всі елементи мотиваційного механізму, як і процес мотивації, пов'язують із існуванням інститутів і формуванням інституційного середовища, чому сприяв розвиток неоінституціональної теорії.

Найчастіше при згадці поняття інституту розглядають два аспекти: "інституції" - норми, правила та звичаї поведінки в суспільстві, і власне "інститути" - закріплення норм та звичаїв у вигляді законів, організацій, установ.

Популярність інституціоналізму сформувала переклад його догм на різні галузеві дослідження. У аграрних теоріях поняття інститутів має різні трактування, зокрема існує позиція, коли під інститутами розуміють організаційно-правові форми агропідприємств.

Такий підхід лише частково відображає сутність інститутів сільського розвитку, оскільки поняття інституту набагато ширше і включає будь-які

організаційні форми, які сприяють ефективному веденню сільського господарства та створенню благ, що задовольняють потреби учасників процесу сільськогосподарського виробництва.

Трактування інституцій інша – це або регулятори, створювані інститутами (при їх штучному формуванні), або основа інститутів (природної природи) задля досягнення ефективності аграрного комплексу.

Будь-який соціально-економічний інститут може виникати на основі процесу самоорганізації як результат природної еволюції суспільства, або бути штучно створеним. При цьому загальні визначення терміна «інститут» включають окремі елементи мотиваційного механізму. Так, наприклад, під інститутом розуміють форму, що історично сформувалася або створена цілеспрямованими прагненнями організації спільної життєдіяльності людей, існування якої диктується необхідністю задоволення різних потреб суспільства в цілому або його частини, або форму організованої діяльності людей, викликану до життя їх інтересами.

У неоінституціональній теорії стимули вбудовані в інституційну систему. Вони займають центральне місце у розвитку навичок і знань, які дають економічний ефект. Неоінституціоналісти відзначають, що інституціональні стимули дають акторам різнохарактерний набір сигналів, коли новий інституційний простір сприяє одержанню суттєвого виграшу. При цьому поведінкові характеристики людини такі, що просто неможливо придумати інститути, які б вирішували складні проблеми обміну і водночас були б вільними від деяких небажаних стимулів.

При цьому слід враховувати, що не завжди інститути бувають мотиваційними та спрямованими на розвиток: вони можуть бути також захисними, обмежувачими та демотиваційними. Їх розподіл у сфері громадських установ нерівномірний. Захисні інститути пріоритетні у правовій та управлінській сферах, наприклад, інститут

державного захисту. Це стосується і інститутів обмеження. Демотиваційні інститути є тимчасово змінені організаційні структури, початковою метою яких були методи мотивації розвитку, та його діяльність призводить до зворотного ефекту – уповільнення розвитку. При цьому самі стимули можуть нести мотивуючу функцію, іноді вона може виражатися і в демотивації.

Об'єднуючою силою мотиваційного механізму та соціального інституту виступає досягнення мети у мотивації організаційною групою акторів (у разі суб'єктів розвитку – сільських жителів, господарюючих агентів сільської економіки, і навіть носіїв сільської аграрної політики), мають завдання досягнення цієї мети. Їхня поведінка не тільки диктується самими потребами, а й пов'язана з виробленням своїх норм, звичаїв, кордонів та підходів до досягнення цілей (інституції). Так як у нашому випадку РСТ включає різні структурні і функціональні напрями розвитку, що формують якість життя сільського населення і ефективність розвитку сільської економіки, то створюється не моноінститут, а комплекс інститутів, існування кожного з них пов'язане з організаційною формою окремої «точки» соціально-економічного розвитку сільських територій (як конкретизації його спрямування). Визначення терміна «інститут мотиваційного механізму» базується на сутності інституту та його зміст як економічної категорії.

Зміст інституту мотиваційного механізму соціально-економічного розвитку сільських територій полягає у глибинних причинно-наслідкових зв'язках між впливом на обсяги виробництва особистих селянських господарств та якість життя сільського населення територій, з одного боку та процесом задоволення споживачів обсягами та якістю отриманого продукту аграрної галузі, з іншого.

У різних економічних системах і форматах суспільного сприйняття сільськогосподарського виробництва та продукції, розвитку науково-технічного

прогресу можуть змінюватися параметри об'єктів причинно-наслідкових взаємозв'язків. Наприклад, змінюються обсяги сільськогосподарського виробництва під впливом зростання продуктивності сільськогосподарських тварин і рослин, вимоги до якості життя людей на сільських територіях (у бік поліпшення або у бік погіршення), оцінка якісних характеристик продукту (від підтримки хімізації виробництва продовольства до вимог біологічної безпеки, від пріоритету здорової їжі до виробництва аграрних антиблаг), але не самі об'єкти (сфера виробництва, сільське населення та споживачі продукції сільського господарства). Можуть також змінюватись методи мотивації (від «батога» до «пряника»), але не сам мотиваційний процес.

Параметри сутнісних властивостей визначаються проблематикою розвитку, носіями інтересів розвитку, ідеологією аграрної політики, цільовою моделлю, мотиваційними установками суспільства та унітарною структурою – сільським соціумом.

Відносно національного аграрного сектору одним із проявів змісту (зовнішнє вираження) є створення мотивуючих умов мультиплікаційного ефекту у виробництві сільськогосподарського продовольства як основи покращення якісних змін життя та добробуту сільського населення до поточного рівня та фізичної та економічної доступності продовольства у повному обсязі відповідно до повного задоволення потреби певної територіальної зони продуктами харчування (країни, регіону). Зміст інституту мотиваційного механізму СЕРСТ включає акторів (хто впливає: власник ресурсу мотивації, наприклад держава), агентів (на кого впливають: сільські жителі, сільгосптоваровиробники), інституції (регламент, закріплений алгоритм впливу) і важелі впливу.

Таким чином, інститут мотиваційного механізму соціально-економічного

розвитку є організаційною формою взаємин акторів та агентів соціально-економічного розвитку в галузі ефективного стимулювання через систему інституцій та мотиваторів.

У якості суб'єктів сільського розвитку виступають:

- актор інституту мотиваційного механізму (від латів. actor – діяч) – пасіонарний суб'єкт – учасник соціально-економічних відносин, який ініціює процес розвитку сільських територій;
- агент сільського розвитку – суб'єкт впливу мотиваційного механізму (сільські жителі, учасники сільської економіки, зокрема сільгосптоваровиробники).

У якості інституції соціально-економічного розвитку виступають його норми, плани, програми та інші регламентуючі елементи, закріплені у взаєминах учасників інституту.

Інституціональними мотиваторами (від англ. motivator – чинник, службовець стимулом, спонукальною причиною якогось дії) є стимули соціально-економічного розвитку сільських територій у межах інститутів. При цьому організаційна (адміністративна) одиниця, яка здійснює дії в рамках мотиваційного процесу (як організація чи установа, що мають форму юридичної особи), є інституційною організацією.

У якості «точки зростання» (N) необхідно розуміти напрями, які вирішують завдання усунення проблем розвитку (об'єктів інтересу), що мають глобальний характер з охоплення території та суттєвий тимчасовий лаг впливу. На основі аналізу теоретичних досліджень з тригерних точок соціальної проблематики сільського розвитку було виділено найбільш суттєві з них: стан соціальної інфраструктури, слабке впровадження інновацій та новітніх технологій у сільську економіку та сільський побут, адаптація та залучення людського капіталу у сільську

економіку (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Основні мотиваційні інститути СЕРСТ

Інститут	Функціональні одиниці			Стимули
	сфери дії та об'єкти інтересів	точки зростання	основні формальні інституції	
Соціальної та інженерної інфраструктур	сфери соціальної інфраструктури у сільській місцевості	відтворення об'єктів соціальної та інженерної інфраструктур	норми якості життя мешканців сільських територій, соціальні стандарти розвитку інфраструктури	підвищення якості життя мешканців сільських територій, створення сприятливих соціальних умов
Технологій та аграрної науки (агроінновацій)	аграрні установи науки та інноваційні розробки	розширене відтворення та впровадження агроінновацій	пріоритети науково-технічного розвитку світового та державного рівня, що забезпечує продовольчу безпеку	комерціалізація та впровадження агроінновацій, реновація технологій секторів аграрної економіки
Інвестицій та фінансової підтримки сільських територій	державні та приватні фінансові установи та інвестиційні структури	обсяги фінансової допомоги та інвестицій	бюджети різних рівнів, типові договори та угоди інвестування, програми підтримки інвестицій	забезпечення інвестиційного процесу та необхідного припливу фінансового капіталу для модернізації СЕРСТ
Людського капіталу сільської економіки	аграрні заклади освіти	агенти людського капіталу	програми підготовки кадрів та стратегії активізації сільського підприємництва	підготовка та перепідготовка пасіонарів сільського розвитку

Інфраструктурний інститут РСТ є організаційною формою взаємин суб'єктів сільського розвитку щодо мотивації ефективного розвитку соціальної та відтворювальної інфраструктур сільських територій.

У якості об'єкта інтересів виступають соціальна та інженерна інфраструктури, які націлені на задоволення соціальних потреб сільських жителів, авторські визначення яких такі.

Соціальна інфраструктура сільських територій – сукупність об'єктів

організаційних структур (підприємств, організацій, установ, сфер економіки), що виробляють економічні та суспільні блага (у тому числі послуги) для сільського населення та націлених на формування якості та життя, що відповідає суспільному та науково-технічному рівню, не пов'язаних із реалізацією виробничого завдання, а сприяють функціонуванню сільських територій.

Інженерна інфраструктура сільських територій – це сукупність інженерно-технічних мереж, що сприяють нормальному функціонуванню сільських територій та забезпечують доставку сільським мешканцям ресурсів та їх відведення (продуктів енергетики, газу, води та стічних вод, інформації та зв'язку, доріг та ін.).

Життєвий цикл інституту соціальної та інженерної інфраструктури пов'язаний із формуванням, розвитком та підтримкою його об'єктів.

У якості точок зростання виступає процес відтворення інфраструктурних об'єктів, що відповідають чисельності сільського населення та відповідають вимогам до якості життя.

Складність застосування інституційних мотиваторів інфраструктурного інституту пов'язана з високим ризиком відсутності економічної віддачі від фінансових вкладень та відсутністю обліку таких факторів.

1. Ступінь розвитку тієї чи іншої сучасної економічної системи. Етапи розвитку суспільства через еволюцію включають різний набір елементів соціальної інфраструктури: від примітивних житлових умов первісного суспільства до розвитку телекомунікацій сучасних суспільств. Специфіку економічних систем складають сукупність умов формування власності на об'єкти соціальної сфери (державна, громадська чи приватна); рівень прийняття рішень державою щодо поліпшення умов реформування сільської охорони здоров'я, освіти, комунікацій, житлової сфери, соціального забезпечення відповідно до загальної політики держави або переведення

рішень у сферу приватного сектору. Участь держави у соціалізації та гуманізації економіки, у планово-адміністративних системах визначається метою розвитку професійних кадрів для аграрного виробництва чи посилення ступеня урбанізації для поповнення людського потенціалу промислових комплексів.

У чистій ринковій економіці підтримка сільської соціальної сфери повністю лягає на приватний сектор та визначається як додатковий бонус попиту на кадри агробізнесу у конкурентній боротьбі. Створення соціально орієнтованого агробізнесу має ефект переважно у великих сільгосптоваровиробників за її мотивації отримання віддачі від соціальних вкладень.

2. Розвиток науково-технічного прогресу та рівень розвитку науки, що впливають на швидкість впровадження технічних, технологічних, біологічних, економічних інновацій. До особливостей впровадження інновацій у сільському соціальному середовищі можна віднести їхнє тимчасове запізнення порівняно з міськими територіями, складнішу адаптацію до нововведень через традиційність сприйняття світу. Впровадження нових технологій (телекомунікації та комп'ютерні мережі, у тому числі Internet, цифрове телебачення; зв'язок, у тому числі стільникові мережі; альтернативна енергетика, у тому числі біогазові установки, вітрові системи та сонячні батареї) створює нові потреби та нові ринки соціальних послуг, які змінюють традиційний уклад сільського життя у бік урбанізації.

3. Наявність фінансових ресурсів та його джерел у держави в розвитку соціальної сільської сфери. Довгострокові капітальні вкладення на створення та підтримку об'єктів соціальної інфраструктури які завжди економічно ефективні і мають пряму фінансову віддачу. Це не «чисті» інвестиції, а вкладення у майбутнє. Їхній ефект має інституційну основу і проявляється у демографії, задоволенні життєвих потреб та підвищенні рівня життя селян. Джерелами таких великих

вкладень можуть бути кошти від продажу природних ресурсів (зокрема вуглеводневого характеру), і соціально орієнтована політика великих аграрних і харчових компаній, і великі позики держав на такі проекти в міжнародних банків розвитку.

4. Добробут сільського населення. Рівень добробуту сільського населення визначає можливість набуття тих чи інших соціальних благ. При цьому розвиток технологій йдуть у напрямках: доступність комунікаційних технологій пов'язана не зі зростанням добробуту, а з їх здешевленням, збільшенням конкурентної маси нових технологій, що покращують задоволення соціальних потреб.

Інноваційний інститут мотиваційного механізму сільських територій (в галузі технологій та аграрної науки) є організаційною формою взаємин суб'єктів сільського розвитку в плані мотивації науково-технічного оновлення сільської економіки відповідно до випереджальних вимог існуючих науково-технологічних укладів світової спільноти.

У якості об'єкт інтересу виступає життєвий цикл проривних інновацій та технологій, що сприяють розвитку сільської економіки, що діє в рамках інноваційної системи. Інновації в РСТ включають:

сільські інновації – впроваджені результати інтелектуальної діяльності, щоб забезпечити розвиток сільських територій у різних соціально-економічних сферах;

агроінновації – впроваджені результати інтелектуальної діяльності в агропромислове виробництво, які забезпечують новий якісний рівень ефективності виробництва агропромислового комплексу.

Життєвий цикл інновацій у галузі розвивається в рамках національної та регіональної інноваційних систем (що складаються із суб'єктів аграрної науки, агротехнополісів, технопарків, малих інноваційних підприємств).

У якості точки зростання виступає стимулювання розвитку технологій та їх комерціалізація, що сприяє зміні якісного та кількісного показників ефективності галузей сільської економіки.

Складність застосування інституційних мотиваторів даного інституту пов'язана з низьким рівнем конкурентоспроможних розробок для сільського розвитку, їх технічним та технологічним розривом із зарубіжними аналогами, а також із відсутністю системи їх комерціалізації.

Інвестиційний інститут мотиваційного механізму сільських територій (в галузі інвестицій та фінансової підтримки) є організаційною формою взаємин суб'єктів сільського розвитку щодо залучення зовнішнього фінансового ресурсу.

Стимулююча функція інвестицій, вкладених у розвиток всіх сторін життя конкретних територій, пов'язані з поведінкою інвесторів та первинною їх зацікавленістю отримання корисного ефекту від вкладень, і навіть з переорієнтацією інвестицій з альтернативних потоків у проекти розвитку сільських територій. Завдання інституту – сформувані умови інвестиційної активності, що постійно зростає, в сільській економіці.

2.2. Аналіз державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі мотиваційного механізму

Аналіз зарубіжної та вітчизняної думки з питань сільського розвитку показав, що існують проблеми недостатнього вивчення та опрацьованості методології мотиваційного механізму СЕРСТ. Відзначаючи значний внесок наявних наукових праць у формування різних підходів до драйверів РСТ, проте вважаємо, що наявні результати не охоплюють всього спектра питань у цій галузі.

По-перше, наукові дослідження не розкривають мотивів розвитку сільських територій в умовах різних регіонів України на середньострокову та довгострокову перспективу. З нарощуванням процесів урбанізації виникає проблема збереження сільських населених пунктів, ведеться пошук нових форм сільського розселення, включаючи комбінований сільсько-міський формат. Обґрунтуванням є процеси трансформації сільських поселень, розглянуті в роботах О. Д. Гудзинського, С. М. Судомира, Ю. С. Гудзинської [125], В.Г. Герасимчука [31], С. Г. Кафлевської, О.П. Краснюка [64], викликані демографічними змінами, міграцією, відхідництвом робочої сили, поглибленням між- та внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації сільських територій за якістю життя, а також адміністративно-територіальними реформами в галузі органів територіальних громад. Останнє сприяє постійному укрупненню поселень і, як наслідок, негативно впливає на соціально-економічний розвиток через проблему стиснення соціально-економічного простору сільських територій. Подолання цих проблем пов'язані з інтересами різних учасників сільського розвитку. Це інтереси суб'єктів інститутів держави як реальних носіїв влади у рамках просторової стратегії розвитку країни, доктрин продовольчої безпеки та реалізації аграрної та економічної політики у сільській місцевості; інтереси підприємництва та господарюючих структур у рамках доступу до широкої виробничої ресурсної бази (чинників «праця» та «земля»); інтереси сільських мешканців у збереженні ідентичного середовища життєдіяльності. Комплекс цих інтересів – складна багаторівнева система, потребує вивчення застосування системного підходу.

Недостатнє застосування системного підходу у дослідженнях простежується у розробках питань типологій сільських територій із соціально-економічного розвитку, а також у комплексному вивченні взаємовпливу розвитку сільського господарства та

соціального розвитку територій.

По-друге, соціально-економічний розвиток включає процеси простого і розширеного відтворення його фундаментальних елементів, у тому числі відтворення сільського населення, відтворювальних процесів у сільській економіці (включаючи розширене відтворення виробничих факторів), відтворення соціального середовища. Відтворення передбачає безперервний процес відновлення життєвого циклу економічної та соціальної життєдіяльності на сільських територіях, що ширше за сприйняття підходу, наявного в дослідженнях. Тенденція звуження об'єкта застосування відтворювального підходу від сфери суспільного виробництва до людського капіталу та трудових ресурсів виправдана лише частково сформованими процесами інституційних перетворень. При зміні агрополітичної парадигми, спрямованої на підвищення ролі сільського господарства, посилення позицій України на внутрішніх та зовнішніх аграрних продовольчих ринках, потрібна нова модель комплексного розширеного відтворення соціально-економічних елементів розвитку сільських територій. Для розкриття структурних зв'язків і відносин у галузі відновлюваних життєвих циклів в аграрній економіці (на всіх стадіях виробничого циклу) і в сільському соціумі, в тому числі людей, що відбиваються на якості життя, на сільських територіях, потрібне застосування відтворювального аспекту системного підходу.

По-третє, у дослідженнях присутні полярні думки щодо ефектів впливу факторів соціально-економічного розвитку сільських територій. Наприклад, у галузі науково-технічного впливу значна частина робіт з ідей цифровізації та технічної модернізації будується на вигоді від переходу до 5-го чи 6-го технологічного устрою через економічне зростання [31]. Частина дослідників вказують на те, що в сільському господарстві економічне зростання може натрапити на технологічний

бар'єр з природних причин - біологічних обмежень [125], що показує неоднозначність переходу до нового технологічного укладу. На нашу думку, особливо це проявляється у рамках соціальної адаптації сільських жителів до зміни технологічних укладів в аграрному секторі. Розвиток територій пов'язаний із проривними технологіями у сільському господарстві, що може призвести до заміщення фактора «праця» наукомістким капіталом. З одного боку, нові технології, що підвищують продуктивність і продуктивність у сільському господарстві, сприяють зростанню обсягів валової продукції та самозабезпечення продовольством (позитивна сторона), з іншого – інтенсифікація аграрної галузі вивільняє робочу силу з виробничого процесу та витісняє на обмежений для попиту ринок. праці, що несе соціальні ризики (негативний бік). Насправді відсутність можливості отримання трудових доходів від сільського господарства обумовлює процес економічного вибору між безробіттям, підвищенням кваліфікації під нові технологічні вимоги, підприємницькою активністю у сфері агробізнесу чи пошуком заробітку у місті. Цей вибір пов'язаний із самотивацією людини праці до підвищення своїх доходів, а також готовністю усвідомлених інвестицій у власний людський капітал (вкладення у знання та покращення підприємницьких навичок).

Низька самотивація таких інвестицій виливається у внутрішні міграційні тенденції трудових ресурсів у міста та неаграрні галузі з високою потребою у низькокваліфікованих фахівцях. Зовнішнім стимулом мотиваційного механізму вибору доходів сільським жителем є конкурентні переваги оплати праці у різних галузях економіки, що створює ефект відхідництва в ринкових умовах. Вивчення таких процесів неможливе без застосування міждисциплінарного та синергетичного підходів.

Міждисциплінарний підхід дозволяє перекласти методологічний

інструментарій психології та соціології для розкриття сутності елементів мотиваційного механізму індивідуума та соціуму в РСТ, у тому числі при дії різних екзогенних та ендогенних факторів.

Синергетичний підхід сприяє розкриттю освіти та самоорганізації моделей розвитку сільських територій як відкритих динамічних систем на основі самомотивації та зовнішніх стимулів впливу на соціально-економічні процеси, формування точок зростання сільських територій, взаємозв'язку різних рівнів дослідження, а також прояви ефекту мотивації на мікро-, мезо- та макрорівнях сільської економіки.

По-четверте, у дослідженнях розвитку сільських територій недостатньо повно розглянуто баланс соціальних мотивів та економічного стимулювання стосовно нових процесів. Наприклад, абсолютно це можна віднести до процесу контруризації (англ. – counterurbanization) за умов трансформації галузей економіки регіонів. У світовій практиці відзначається безліч форм контруризації [146], які розпочали виявлятися в російській дійсності, але їх особливості та прояви недостатньо вивчені для застосування у практиці розвитку сільських територій. В українських умовах мотивами міграції у сільську місцевість виступають екологічна орієнтація мислення мешканців великих промислових мегаполісів, формування ексурбанізації приміських сільських населених пунктів за зміни якості життя та фінансового достатку міських жителів. Багато соціальних, демографічних процесів, що виникають на сільських територіях, можна пояснити економічними причинами, що потребує широкого застосування як інституційного підходу, так і економічного імперіалізму.

Поданий вище перелік нерозкритих питань застосування системного підходу при дослідженні розвитку сільських територій не є вичерпним, але дозволяє показати важливість низки наукових підходів, на основі яких проведено дослідження

та побудовано авторську концепцію.

Враховуючи багатогранність та складність предмета дослідження, а також наявність системних проблем та протиріч у соціально-економічному розвитку села, автор приходиться до висновку про необхідність застосування системного підходу у методології, включаючи аспекти генетичного, відтворювального та структурно-функціонального характеру при розгляді мотиваційного механізму соціально-економічного розвитку сільських територій як системи.

Ідея системності сільського укладу простежується в роботах С. Г. Кафлевської, О.П. Краснюка [64]. Щодо сільських територій системний підхід розглядається також досить широко [31], але значна частина досліджень має точковий характер. Наприклад, у роботі О. Д. Гудзинського, С. М. Судомира, Ю. С. Гудзинської [125] системний підхід співвідноситься з формуванням стратегії РСТ.

Мотиваційний механізм СЕРСТ як система включає багаторівневу ієрархію підсистем мотивації різних суб'єктів, як індивідуумів, так і груп індивідуумів.

Системний підхід як методологічна основа цього дослідження реалізується через генетичний, структурно-функціональний та відтворювальні аспекти.

Генетичний аспект системного підходу проявляється у пошуку як успадкованих елементів у сільському розвитку, і у мінливості під впливом різних умов. Виявлення тенденцій соціально-економічного розвитку на різних проявах (якість життя, розвиток сільської економіки) будується на аналізі довгих рядів даних. Недолік інформації та глибини дослідження спричиняє негативні наслідки для формування повної картини стану сільських територій. Це виражено у ризиках неточного прогнозування та застосування методів мотивації у реалізації аграрної політики. Так, незадоволеність потреб, закладених якість життя, має хронічний характер протягом ХХ–ХХІ ст. і виражається в усталеному розриві умов отримання

доходу, проживання та доступу до соціальних послуг у сільській місцевості порівняно з міським середовищем. Наслідком є виражена довгострокова тенденція урбанізації. Ослаблення стимулів у формі державної підтримки у 90-х роках ХХ ст. призвело до загального скорочення обсягів виробництва валової продукції у високовитратних низькоприбуткових та збиткових галузях сільського господарства.

Структурно-функціональний аспект системного підходу яскраво виражений проявом головної функції існування сільських поселень – розвитком виробничої та ресурсної бази створення надійної продовольчої системи держави. Історично центральною функцією сільських населених пунктів виступало ефективне сільськогосподарське виробництво. Кадровий, фінансовий, техніко-технологічний рівні, земельний та природно-кліматичний потенціал, інформаційне та наукове забезпечення визначають можливості конкурентоспроможного розвитку сільського господарства порівняно з аналогічними виробничими галузями інших країн (формування імпортозаміщення продовольства), а також ресурсну конкуренцію між внутрішньодержавними галузями (у тому числа промисловістю та сектором нематеріальної економіки).

Трансформаційні процеси, що відбуваються в структурі сільської економіки сприяють переходу від виробництва продукції для однорідних аграрних ринків у диференційовані ринки товарів і послуг на сільських територіях (наприклад, створення бази для сільського та агротуризму), але диверсифікація економіки не змінює основних соціальних функцій сільських територій.

Відтворювальний аспект системного підходу передбачає вивчення закономірностей розвитку сільських територій під впливом різних зовнішніх стимулів соціальної та економічної сфер за фазами простого та розширеного відтворення. У кожній фазі соціального та економічного відтворення проявляються

специфічні особливості мотиваційного механізму (таблиця 2.2), які зачіпають усі територіальні рівні (сільський населений пункт, територіальна громада, регіональний, національний та міжнародний). Соціальне відтворення на сільських територіях виявляється у захисті сільських територій від вимирання, усунення тенденцій зростання населених пунктів без населення, підвищення тривалості життя з урахуванням розвитку доступної системи охорони здоров'я, комунікаційної інфраструктури та багатьох інших аспектів життєдіяльності населення.

Економічне відтворення на всіх фазах (виробництво, розподіл, обмін та споживання) пов'язане зі зміною галузевої структури та технологій в економіці сільських територій, але при цьому на всіх рівнях зберігаються тенденції, властиві проявам стійких закономірностей відтворювального процесу у сільському господарстві. Системний підхід дозволяє при дослідженні мотиваційного механізму розвитку показати цілісність процесів, що відбуваються на селі, визначити взаємозв'язки між факторами та умовами життєдіяльності, соціальних змін та господарських процесів на різних рівнях масштабу економіки та територіального управління, актуальні цілі та вектор розвитку сільських територій залежно від їх фактичної кон'юнктури.

Генетичний аспект системного підходу у дослідженні дозволить виявити джерела та передумови для реалізації мотиваційного механізму РСТ на основі вивчення еволюції та трансформації сільських територій, недоліків та суперечностей у розвитку та застосуванні різних стимулів, визначити та спрогнозувати ефекти від стимулювання на основі спадковості та мінливості соціально-економічного середовища у межах типології сільських територій регіонів.

Структурно-функціональний аспект системного підходу у дослідженні дозволяє виділити структуру та елементи процесу мотивації соціально-економічного розвитку сільських територій, визначити їх функції у різних регіональних умовах.

Таблиця 2.2

Прояв специфіки мотиваційного механізму на різних фазах відтворення

Фаза відтворення	Соціальне відтворення	Економічне відтворення	
		відтворення факторів виробництва	відтворення продукції сільської економіки
Виробництво	будівництво комфортного сільського житлового фонду, створення джерел доходу для сільських мешканців, створення умови для реалізації соціальних послуг, у тому числі системи охорони здоров'я, освіти (будівництво та модернізація соціальної інфраструктури), будівництво інформаційно-комунікаційної інфраструктури нового покоління, об'єктів торговельно-побутового обслуговування (у тому числі на основі державних програм комплексного розвитку сільських територій), створення системи загального доступу сільського населення до суспільно-значимих соціальних послуг у сільській місцевості	основний капітал: технічна модернізація, інноваційне оновлення, виробництво; пільговий лізинг, державне відшкодування витрат на меліорацію та модернізацію, стимулювання оновлення біологічного основного капіталу, стимулювання селекції та генетики фінансовий капітал: інвестиційна активність: субсидування інвестиційних кредитів пільгове кредитування залучення в обіг невикористовуваних земель сільгосппризначення розвиток людського капіталу, у тому числі підготовка та класифікація кадрів для сільської економіки, процес констрування робочої сили, омолодження кадрів аграрної галузі інформатизація та цифровізація	стимулювання (зокрема держ. підтримка) високопродуктивного сільського господарства, активізація агробізнесу, диверсифікація сільської економіки; компенсація на сертифікацію аграрної продукції (зокрема органічну), заходи підтримки суб'єктів господарювання
Розподіл	стимулювання надання соціальних послуг на безоплатній та пільговій основі за диференційованими групами сільського населення, система розподілу компенсації суб'єктам сільської економіки	фінансова віддача від інвестиційного вкладення, доходи за ліцензійними угодами від аграрних підприємств, формування доходу інвестора, формування доходу власникам, сільгоспземель, у тому числі по паях, справедливий розподіл фонду оплати праці, формування прогресивних систем оплати праці сільській економіці надання ресурсів інформаційних систем на безоплатній основі	прогнозування фінансових результатів (мотив вигода), ціноутворення на продовольчі товари (стимулювання попиту)
Обмін	стимулювання активізації ринків соціальних послуг у сільській місцевості, у тому числі формування достатньої пропозиції, активного попиту, конкуренції та системи ціноутворення (тарифікації) послуг	розвиток ринків сільськогосподарської землі, інвестиційних ресурсів людського капіталу н інформації для потреб аграрного сектору	стимулювання системи логістики н збуту (зокрема агромаркетинг); пільгові тарифи на перевезення сільськогосподарської продукції, регулювання паритету цін, створення відкритих ринків
Споживання	відповідність кількості соціальних послуг, об'єктів та інженерної інфраструктури критеріям якості життя	на стадії виробництва	стимулювання оптимального споживання сільськогосподарської продукції, продовольчі програми (у тому числі продовольчі картки та програми соціального продовольчого забезпечення)

Відтворювальний аспект системного підходу дає можливість розглядати в єдності всю систему процесу соціального та економічного відтворення сільських територій, оцінювати застосування стимулювання та формування внутрішніх мотивів розвитку на різних стадіях відтворення, сформулювати стратегії соціально-економічного розвитку.

Процесний підхід у дослідженні пов'язаний із сприйняттям мотиваційного механізму СЕРСТ як процесу. Цей підхід є міждисциплінарним та найважливішим як в адміністративно-територіальному управлінні, так і в галузі вивчення мотивації (процесуальні теорії мотивації). З боку дослідження розвитку сільських територій процесний підхід дозволяє враховувати особливості змін, циклічність соціальних та економічних процесів, закономірності формування горизонтальних взаємозв'язків між елементами якості життя та сільськогосподарським виробництвом. Вхідним елементом тут є потреби у розвитку всіх суб'єктів (сільських жителів, сільгосптоваровиробників, носіїв аграрної політики), а вихідним – досягнення цілей РСТ на основі задоволення цих потреб (у досягненні еталонної якості життя, у продовольчих ресурсах, у підвищенні доходів та ефективності сільської економіки). Виявлення причин незадоволеності потреб у соціально-економічному розвитку пов'язане з визначенням усіх груп потреб суб'єктів та їх відповідності вимогам до якості життя, умов формування інтересів та мотивів у розширенні виробничої бази та кінцевого виробництва сільськогосподарської продукції. Процесний підхід дозволяє проводити моніторинг динамічної зміни соціально-економічного стану сільських територій на основі ретроспективної діагностики та форсайту.

Синергетичний підхід дає можливість досліджувати процеси самомотивації РСТ як складної відкритої системи. Він застосовується до процесу стимулювання одноосібного аграрного виробництва в умовах системної кризи, пріоритету в територіальному управлінні бізнес-структурами з урахуванням соціальної

орієнтованості господарювання. Синергетичний підхід заснований на нелінійності та нерівноважності процесів сільського розвитку, що передбачає безліч непередбачуваних альтернативних варіантів майбутнього сільських територій та сільського господарства, неможливості досягнення моделей суспільної та ринкової рівноваги. Територіальний розвиток має завжди тривалий часовий тренд, і різкі альтернативні варіанти можуть виникнути лише під впливом несподіваної точки (події – флуктуації) у цьому тренді з багатоваріантними сценаріями. р align="justify"> Зміна соціальних, економічних та інших аспектів сільського життя часто має логічні послідовні причини культурного, техніко-технологічного, соціально-економічного характеру, тому нелінійність проявляється тільки в окремих економічних процесах сільськогосподарського виробництва (наприклад, при аналізі великих даних про ринкові ціни на продовольство на сільськогосподарських ринках , а також при одночасному моніторингу показників розвитку всіх сільських населених пунктів (при їх динамічній зміні). У нелінійних системах при прояві теорії хаосу виникають наслідки незворотності еволюційних процесів (при цьому прихильники теорії часто ігнорують протилежне – деградацію процесів), біфуркації (розгалуження) варіантів розвитку подій. За логікою теорії, в нелінійних системах виникає хаос, необхідний для виходу системи на інший рівень, тобто свого роду самовдосконалення, лежить в основі механізму узгодження темпів еволюції, об'єднання простих систем у складні і призводить до нового порядку, що застосовно тільки до частини, а не до всієї соціально-економічної системи сільських територій. Питання нерівноважності розвитку впирається в дискусійні питання про можливість (неможливість) досягнення економічного (ринкового), соціальної рівноваги у сільськогосподарському виробництві та сільському житті.

Синергетичний підхід пов'язують з низкою ефектів, у тому числі резонансних (ефект метелика, віяловий ефект).

У відповідь на конкретні стимули мотиваційного механізму система розвитку сільських територій стає більш чуйною у формі мультиплікаційних внутрішніх та зовнішніх змін. Як приклад можна розглянути впровадження інновацій у процес виробництва, що суттєво змінює ефективність у сільському господарстві. Ще один приклад – довгострокові зміни врожайності зернових культур протягом 170 років, коли врожайність у провідних країнах світу розпочала позитивну динаміку зростання після 1940 р. у зв'язку з нарощуванням технічних, біологічних (зокрема селекційних та генетичних) інновацій.

Ефект синергії вертикального охоплення всіх рівнів аграрної економіки (мікро-, мезо-, макроекономіки) пов'язаний з одночасним наскрізним впливом стимулів мотиваційних інститутів розвитку на формування продовольчої самодостатності країни та створення високого рівня якості життя людей на сільських територіях.

Синергетичний підхід у дослідженні мотиваційного механізму СЕРСТ дозволяє скоординувати реалізацію проектів – мотиваторів соціально-економічного саморозвитку через ефект синергії всіх адміністративно-територіальних рівнів та рівнів аграрної економіки. Він спрямований на формування «точок зростання» сільських територій сприяють виникненню синергетичних ефектів від мотиваційного впливу.

Інституційний підхід у дослідженні дає можливість враховувати позаекономічні фактори соціально-економічного РСТ: демографічні, природно-кліматичні, географічні, політичні та вплив метаекономічних тенденцій.

Особливу роль мотиваційному механізмі грають інститути та її елементи (актори, агенти, мотиватори, інституції), які мають складну організаційну форму. Інституційний підхід дозволяє пояснити закономірності впливу на соціально-економічний розвиток різних економічних інститутів, у тому числі інноваційного, інвестиційного та інфраструктурного, розробляти інституційні мотиватори,

враховувати трансакційні витрати (облік опортуністичної поведінки суб'єктів розвитку; витрати інформації, витрати на захист прав власності у сільському господарстві) , екстерналії для мешканців сільських територій від розвитку аграрного сектору. Основна функція інституційного підходу – вивчення формування життєвих циклів основних інститутів мотиваційного механізму розвитку сільських територій: процеси їх формування, трансформації у різних регіональних умовах, а також екзогенних та ендегенних факторів.

Ефективність соціально-економічного розвитку пов'язана зі створенням інституційних мотиваторів, таких як активна державна підтримка економічної та інвестиційної активності, стимулювання соціальних інфраструктурних перетворень, активізація економічних інтересів щодо розширення виробництва галузей, що не забезпечують продовольством національну економіку (формування продовольчого самозабезпечення). Інституційний підхід дозволяє вивчати роль, місце інституту державної влади у відповідності соціальних та економічних інтересів різних учасників комплексного розвитку сільських територій, проектувати інститути мотиваційного механізму з урахуванням якості життя сільського населення та ресурсів продовольчого самозабезпечення населення країни.

Інституційний підхід реалізовано у дослідженні активізації інвестиційного, інноваційного та інфраструктурного інститутів мотиваційного механізму СЕРСТ.

2.3. Пріоритетні напрями та фактори стійкого розвитку сільських територій

Сьогодні забезпечення стійкого розвитку сільських територій є стратегічною метою державної політики, що надає значний вплив на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та економіки країни в цілому,

покращення добробуту всіх категорій громадян, які проживають на цих територіях.

Проте понятійно-термінологічний апарат дослідження процесів сталого розвитку сільських територій недосконалий. Так, багато експертів відзначають відсутність уніфікованих понять «сільська територія» та «стійкий розвиток сільських територій» [45; 54; 93], що викликає необхідність конкретизації даних понять щодо спектру питань у цьому дослідженні.

Звернемося до інтерпретації поняття «сільська територія» у науково-дослідній, нормативно-правовій та навчальній літературі.

На сучасному етапі розвитку економіки та суспільних відносин сільська територія постає як багатокомпонентна просторова система, розвиток якої характеризується цілісністю цілей, функцій та структури, автономністю та стійкістю внутрішньої структури, двомірністю управління – районний та місцевий рівень [145].

Для визначення поняття «сільська територія» здебільшого звертаються до ознак відхилення сільської території від міської. Наприклад, низка авторів науково-дослідних робіт [56; 69] звертають увагу на систему критеріїв, що виявляють відмінності міста та села.

Сільські території є центральним об'єктом дослідження провідних науково-дослідних центрів у галузі аграрної економіки. При цьому всередині цього напрямку існують різні погляди на визначення сутності поняття «сільські території» (Таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Підходи до визначення сутності понять «сільська територія» та «стійкий розвиток сільських територій»

Джерело	Основні положення, що становлять поняття «сільська територія»	Основні положення, що становлять поняття «стійкий розвиток сільських територій»
1	2	3
Зануда А.В. [54]	Території сільських поселень та відповідних міжселених територій.	Стабільний соціально-економічний розвиток, що характеризується збільшенням обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищенням ефективності сільського господарства, досягненням повної зайнятості населення та підвищенням рівня його життя, а також раціональним використанням земель.
Павлов О.І. [93]	Тотожність понять «сільська територія» та «сільська місцевість» – це сільські поселення, а також малі міста як їхні адміністративні центри (відповідно до міжнародної класифікації). Акцент на соціально-економічній та територіальній цілісності територій та унікальну матеріальну та духовну культуру, історично сформований уклад життя.	Тривалий за часом економічно ефективний розвиток сільської спільноти із збереженням природних ресурсів та забезпеченням соціальної захищеності всіх категорій жителів
Дяченко М.І., Мовчанюк А.В. [45]	Життєвий простір з відповідними закономірностями економіки, техніко-технологічних укладів та культури. Акцент на розміщення та ефективності АПК як основної виробничої сили сільських територій.	Основу сталого розвитку сільських територій визначає ефективність агропромислового комплексу та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Продовження табл. 2.3

1	2	3
Фаріон Л.В. [145]	Основний критерій віднесення територій до сільських чи міських – густина населення. Закріплення понять «сільські території», сільський адміністративний район».	Комплексний розвиток сільського співтовариства відповідно до умов економічної, соціальної, екологічної, демографічної стабільності та, що забезпечує виконання господарських функцій, включаючи зростання рівня життя та демографії, позитивні зміни в екологічній ситуації.
Коробенко І.Р. [69]	Сільська територія – це територія сільських поселень та міжселених територій із єдиною системою місцевого самоврядування.	Головною умовою соціально-економічного розвитку сільських територій є наявність ефективного механізму розвитку та реалізації їх потенціалу, а також наявність дієздатного інституту місцевого самоврядування
Збарський В.К. [56]	Багатофункціональна просторова система, розвиток якої характеризується якісними змінами у життєзабезпеченні населення.	Комплексний спрямований процес переходу сільського суспільства на якісно новий рівень, що забезпечує економічний, екологічний, соціальний та інституційний розвиток потенціалу територій; підвищення якості життя сільського населення на основі фінансової та інвестиційної стратегій.

Виходячи з аналізу існуючих інтерпретацій поняття «сільські території», в рамках цього дослідження ми розумітимемо дане визначення як території сільських поселень і прилеглі до них території поза міськими кордонами, освоєні в процесі життєдіяльності людей і використовувані для сільського господарства та іншої економічної діяльності та об'єднані структурою органів територіальних громад.

Основою сучасного функціонування сільських територій має виступати перехід до їхнього сталого розвитку, заявлений у Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [106].

Теоретично аспекти сталого розвитку є ключовими об'єктами дослідження у різних галузях науки. Так було в економіці поняття «стійкість» сприймається як фундаментальне, що відбиває кількісні і якісні боки ключових процесів відтворення матеріальних благ [6]. При цьому в рамках досліджень виділяють різні категорії стійкості, що характеризують соціально-економічні системи: стійкість розвитку, перманентна стійкість, гіперстійкість (Рис. 2.2).

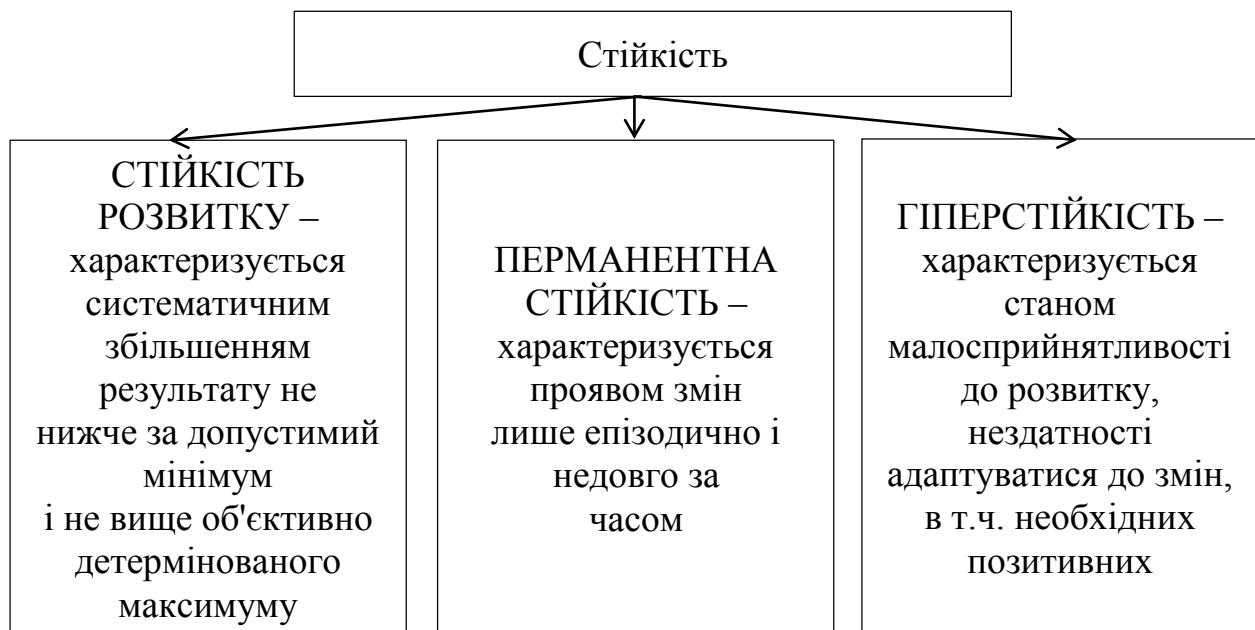

Рис. 2.2. Три основні види стійкості

Джерело: складено автором з використанням даних [36; 51]

Для функціонування соціально-економічних систем ключовою категорією є сталий розвиток. Проте загальновизнане визначення цього поняття у межах сільських територій не сформульовано. В даний час у вітчизняних джерелах, як видно з таблиці 1, існує безліч інтерпретацій даного поняття, що виражають, по-перше, різні національні інтереси, цілі, і, по-друге, мають неоднорідне смислове наповнення.

У контексті даного дослідження під стійким розвитком сільських територій розумітимемо спрямовані процеси стабільного функціонування та планомірного розвитку сільського суспільства, які забезпечують економічно обґрунтоване розширене відтворення та підвищення рівня та якості життя сільського населення при збереженні природно-ресурсного, історико-культурного та духовно-морального потенціалу місцевості.

Зазначимо, що, виходячи з результатів аналізу наукової літератури, головними питаннями щодо аспектів стійкого розвитку сільських територій є соціально-економічне регулювання якості життя сільського населення та всебічна підтримка галузей виробництва сільського господарства та супутніх сфер економіки.

При формуванні науково-обґрунтованого підходу до стійкого розвитку сільських територій важливим блоком досліджень є аналіз та оцінка сукупності факторів, що впливають на даний процес розвитку [44]. Як зазначає Михайленко О.Г., дослідження сукупності факторів, що впливають на розвиток сільських територій, може розглядатися як один із методів обґрунтованого регулювання територіальної системи, а також виділення пріоритетних напрямків розвитку відповідно до чинних економічних закономірностей [88].

Аналіз наукової літератури дозволив виявити сукупність чинників стійкого розвитку сільських територій (Таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Сукупність факторів стійкого розвитку сільських територій

Фактори	Значення
Фактори політичного курсу держави	Формують практичну реалізацію складових аграрної, продовольчої, інноваційної, соціальної політики, а також формування інституційного середовища
Макроекономічні фактори	Формують міжгалузеве та зовнішньоекономічне середовище функціонування (аграрна структура економіки. система державної підтримки (у т.ч., фінансово-кредитна та податкова), рівень розвитку ринку продовольства та ресурсів, ліцензування та сертифікація сільськогосподарської продукції; вдосконалення системи управління ризиками та резервами
Ресурсні та технологічні фактори	Формують потенціал розвитку суб'єктів господарювання в конкретних природно-кліматичних умовах, рівень розвитку матеріально-технічної бази, стан земельних ресурсів, як основного виробничого фонду сільського господарства, кадрове та інформаційно-технічне забезпечення процесів управління та виробництва
Інфраструктурні фактори	Формують умови для благополучного (комфортного) проживання сільських мешканців, ефективного виробництва (ринкова інфраструктура; інфраструктура; логістична інфраструктура; інноваційна інфраструктура; інформаційна інфраструктура; соціальна інфраструктура)
Соціально-демографічні фактори	Формують чисельний склад та статеву-вікову структуру, рівень доходів населення та ступінь їх диференціації, рівень безробіття та ступінь забезпеченості населення продуктами харчування за рахунок держави

Складено автором на основі даних [90; 118]

Крім вищевказаних факторів, низка авторів наголошує на необхідності врахування специфічних факторів, що виділяють особливості ведення господарської діяльності на сільських територіях, серед них: вплив несприятливих природно-кліматичних умов, рівень проектів державної підтримки, розвиток виробничої та

соціальної інфраструктур, темпи техніко-технологічного розвитку [166; 180].

Звернемося до закордонного досвіду підтримки розвитку сільських територій. З узагальнення матеріалів літературних джерел, можна назвати основні напрями розвитку та підтримки сільських територій там (Таблиця 2.5).

Зазначимо, що особливий інтерес викликають країни Європейського Союзу (ЄС) і, зокрема, скандинавські країни, в яких природно-кліматичні умови сільських територій схожі на значній території України.

Концепції ЄС щодо сталого розвитку сільських територій розроблені на основі комплексного дослідження (учасники: державні структури управління, сільське населення та агробізнес) та спрямовані на зниження міграції сільського населення за рахунок забезпечення рівних можливостей розвитку потенціалу та збереження природно-ресурсного потенціалу за рахунок регулювання процесів виробництва у відповідно до екологічних стандартів [180].

Як і у більшості світових країн, аграрна економічна політика ЄС будується на державному протекціонізмі. Зокрема, прийнято єдину систему нормативно-правових та економічних заходів, яка передбачає систему гарантованих цін, регулювання сільськогосподарського ринку та митне регулювання. Так, наприклад, у Данії держава різнопланово стимулює та супроводжує діяльність сімейних ферм, які є основою сільського господарства, починаючи з входження в галузь (щоб стати фермером, необхідно пройти освітній курс, що включає вивчення технологічних особливостей) до курування поточної діяльності через систему сільськогосподарських кооперативів. Діяльність кооперативів розвивається за такими напрями: збут продукції (при необхідності її переробка), забезпечення поточної діяльності фермерів, включаючи постачання добрив, насіння, сільськогосподарської техніки.

Таблиця 2.5

Основні напрями розвитку та державної підтримки сільських територій
(сільських виробників) за кордоном

Напрямки підтримки	Застосовувані заходи
Створення умов забезпечення конкурентоспроможності продукції сільського господарства та підтримки доходів аграріїв	Субсидії, дотації, пряме регулювання цін, кредитування під заставу майбутнього врожаю
Пом'якшення системи ризиків, пов'язаних із виробництвом та реалізацією продукції	Страховання, пільги при кредитуванні, зупинення податкових ставок
Сприяння просуванню сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки	Для збільшення експорту – експортні субсидії (експортні премії), стримування – експортне мито та встановлення квот видачі спеціальних ліцензій. У рамках програмного підходу – створення центрів, які надають виробникам (постачальникам) підтримку: організаційну, інформаційну, консультативну
Регулювання цін на продовольчому ринку	Закупівля та перерозподіл обсягів продукції; компенсаційні виплати за ринкової ціни нижчою за рівень, визначений державою
Стимулювання різноманіття видів економічної діяльності на територіях	Розвиток агротуризму та відповідної туристичної інфраструктури, розвиток народно-мистецьких промислів, спрощення візових формальностей та прикордонно-митного режиму, підвищення рівня рекламно-інформаційного просування територій; створення сприятливих умов для інвестицій та формування особливих економічних зон
Заходи з охорони ґрунтів та збереження навколишнього середовища	Закріплення пріоритетного права власності як умови раціонального використання землі; регулювання системи оподаткування та ставки земельного податку; взаємозв'язок фінансової підтримки та протиерозійних заходів; економічні заходи відшкодуванню коштів на відновлення порушеного рівня ґрунтової родючості.

Складено автором на основі даних [166; 180]

Таким чином, за рахунок прямої взаємодії виключаються посередники, що дозволяє значно скоротити витрати та часовий інтервал на реалізацію продукції [145]. У Норвегії Національну стратегію сталого розвитку (НСУР) країни інтегровано з національним бюджетом – ключовим документом державного планування, що дозволяє негайно реагувати на нові виклики економіки. У рамках НСУР Норвегії пріоритетним напрямом виділено стійкий розвиток сільських районів та підвищення життєздатності сільської місцевості. В основі цього напрямку знаходиться формування здорового довкілля: мінімізація споживання енергії, збільшення кількості екологічно безпечного транспорту, заохочення здорового харчування, розвиток соціальної сфери в цілому, що, у свою чергу, ґрунтується на взаємовідповідальності держави, бізнесу та населення [166].

Виходячи із закордонного досвіду, зазначимо, що важливими умовами формування стійкого розвитку сільських територій є стратегічне планування та прогнозування комплексного розвитку територій, і головне – спільна узгоджена діяльність населення, виробників сільгосппродукції та місцевої влади.

Оцінка різних підходів, експертних думок, а також сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів та оцінка їхнього впливу дозволяють виділити п'ять напрямків стійкого розвитку: економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий.

Економічний напрямок вимагає безперервного вдосконалення ресурсного потенціалу (ощадливе виробництво) та його збереження для майбутніх поколінь людей.

Соціальний напрямок передбачає активне залучення населення територій у вирішення питань розвитку, збереження та збільшення соціально-етнічного та історико-культурного потенціалу.

Екологічний напрямок орієнтований на збереження, нарощування природно-

ресурсного потенціалу територій та формування стабільного екологічного середовища.

Демографічне спрямування спрямоване на вирішення питань, пов'язаних із тенденцією скорочення населення, у тому числі за рахунок забезпечення комфортного середовища проживання.

Правове спрямування передбачає вдосконалення системи нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію заходів основних напрямів розвитку сільських територій та контроль за виконанням цих норм, у тому числі відповідальності за їх порушення.

Специфіка аграрних територій дозволяє також виділити таку групу, як фактори, повністю залежні від державної аграрної політики, що проводиться. До цієї групи факторів відносять розвиток матеріально-технічної бази, рівень інноваційного розвитку (у тому числі рівень та швидкість цифрової трансформації виробництва та соціальної сфери), рівень техніко-технологічної конкурентоспроможності підприємств, стан соціальної та виробничої інфраструктур тощо. Наявність цієї групи факторів свідчить про те, що у складові напрямів стійкого розвитку сільських територій мають бути включені позиції, відповідальні за формування постіндустріального розуміння науково-технічного прогресу й економічної діяльності.

Також експертами зазначається, що нині стійкий розвиток сільських територій більшою мірою визначається сукупним рівнем економічної ефективності та інноваційного розвитку [69]. З недавнього часу тут на перший план виходять процеси цифрової трансформації сільських територій. Цифрова трансформація як сучасний підхід до розвитку територій має на увазі не лише високотехнологічний реінжиніринг, а й фундаментальні зміни процесу управління та соціально-комунікаційного середовища.

В Україні прийнято низку найважливіших стратегічних документів, що безпосередньо впливають на стійкий розвиток країни в цілому та її аграрних регіонів зокрема з урахуванням процесів цифрової трансформації.

Проте сьогодні пріоритетні напрями стійкого розвитку сільських територій не включають складові, спрямовані на формування процесів цифрової трансформації сільських територій як чинника підвищення економічної ефективності.

В рамках цього дослідження (рис. 2.3) автором уточнено пріоритетні напрями стійкого розвитку сільських територій, а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси такої трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляції населення.

Отже, стійкий розвиток сільських територій передбачає вдосконалення організаційно-економічного устрою; розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства як ключової галузі; стабільний інноваційний розвиток аграрного виробництва, зокрема за рахунок державно-приватного партнерства; забезпечення сільського господарства кваліфікованими кадрами, орієнтованими на формування економіки знань; підтримка соціального капіталу; розвиток процесів цифрової трансформації соціально-економічних підсистем територій; глобальна модернізація всіх сфер життя на основі цифрових інформаційних технологій.

ЕКОНОМІЧНИЙ	СОЦІАЛЬНИЙ	ЕКОЛОГІЧНИЙ	ДЕМОГРАФІЧНИЙ	ПРАВОВИЙ
Зростання економічних показників територій, залучення та ефективне використання ресурсів	Зростання якості життя населення сьогодення та майбутнього покоління, збереження та розвиток соціально-етнічного та історико-культурного потенціалу	Збереження сприятливого довкілля та природно-ресурсного потенціалу, у тому числі через впровадження екологічно чистих технологій	Забезпечення комфортної демографічної ситуації на територіях, підтримка сімей	Розвиток системи НПА, які забезпечують правове вирішення проблем пріоритетних напрямів розвитку територій
Залучення інвестицій у вигляді пільг та інших видів державної підтримки	Розвиток соціальної інфраструктури, у тому числі житлових умов, об'єктів охорони здоров'я та освіти	Посилення контролю за системою збирання та вивезення побутових відходів	Надання державної підтримки сім'ям, у тому числі сім'ям з дітьми	Забезпечення контролю за виконанням правових норм та відповідальності за їх порушення
Створення міні-підприємств з переробки с/г продукції та просування даної продукції на споживчий ринок	Поліпшення якості освіти сільського населення та підтримка молодих фахівців	Збільшення природоохоронних заходів, у тому числі щодо утилізації та захоронення відходів	Збільшення чисельності сільського населення працездатного віку	Створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у тому числі, подолання інформаційної ізоляції
Збереження та раціональне використання земель с/г призначення Забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрова трансформація виробництва	Надання державної підтримки громадянам (соціальні гарантії, пільгові програми) Забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрова трансформація соціальної сфери	Освоєння цифрових технологій (при виробництві та переробці), що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів	Скорочення рівня смертності та збільшення тривалості життя сільського населення	Стимулювання інноваційної діяльності підприємств та подолання ринкових бар'єрів (оформлення прав на землю тощо)

Рис. 2.3. Пріоритетні напрямки стійкого розвитку сільських територій

Висновки до розділу 2

1. Уточнено трактування сутності мотиваційного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій, що полягає у створенні умов, а також активізації детермінантів, що дозволяють задовольняти потреби сільських мешканців у підвищенні якості життя та суб'єктів сільської економіки через формування інтересів у якісному розвитку сільських територій та застосування різних стимулів; мотивації (динамічний процес, що спонукає сільських жителів, господарюючих агентів сільської економіки, а також носіїв сільської аграрної політики вести діяльність із соціально-економічного розвитку сільських територій) та інститутів мотиваційного механізму соціально-економічного розвитку сільських територій (є організаційною формою взаємовідносин акторів та агентів соціально-економічного розвитку в галузі ефективного стимулювання через систему інституцій та мотиваторів, що зумовлює необхідність вивчення соціально-економічного розвитку сільських територій під впливом мотиваційного механізму та його елементів).

2. Розвинуто підходи до дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, а саме: процесний підхід (пов'язаний із сприйняттям мотиваційного механізму державного регулювання розвитку сільських територій як процесу); синергетичний підхід (дозволяє скоординувати реалізацію проектів – мотиваторів соціально-економічного саморозвитку через ефект синергії всіх адміністративно-територіальних рівнів та рівнів аграрної економіки); інституційний підхід (дає можливість враховувати позаекономічні фактори державного регулювання розвитку сільських територій: демографічні, природно-кліматичні, географічні, політичні та вплив метаекономічних тенденцій).

Удосконалено структуру системного підходу як методологічної основи

дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, який реалізується через генетичний (проявляється у пошуку як успадкованих елементів у сільському розвитку, і у мінливості під впливом різних умов), структурно-функціональний (яскраво виражений проявом головної функції існування сільських поселень – розвитком виробничої та ресурсної бази створення надійної продовольчої системи держави) та відтворювальні аспекти (передбачає вивчення закономірностей розвитку сільських територій під впливом різних зовнішніх стимулів соціальної та економічної сфер за фазами простого та розширеного відтворення).

3. Розроблено пріоритетні напрями стійкого розвитку сільських територій (економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий), а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси такої трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляції населення.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

3.1. Удосконалення інструментів державного регулювання стійкого розвитку сільських територій

В даний час особлива увага до сільських територій обумовлюється їхньою високою значимістю (займають майже 70% території України, на якій постійно проживає понад 25% населення) та нестабільністю соціально-економічної ситуації (зниження чисельності населення, у тому числі за рахунок міграції, низька ефективність сільськогосподарського виробництва) [109].

Як показав вітчизняний та зарубіжний досвід, сталий розвиток сільських територій неможливий без активної державної підтримки та регулювання соціально-економічних підсистем.

Інструменти регулюючого впливу держави у розвиток сільських територій представлені на рис. 3.1.

Ефективним інструментом державного регулювання стійкого розвитку сільських територій є програмно-цільовий підхід, який є системою централізованих і децентралізованих середньострокових і довгострокових програм розвитку, що активно впливають на формування стабільної системи суб'єктів територіальної приналежності.

Використання програмно-цільового підходу спрямоване на досягнення

системи показників, що забезпечують стабільний розвиток територій, формування внутрішньотериторіального зв'язку між економічною та соціальною складовою, а також позначення компетенцій державних та регіональних структур.

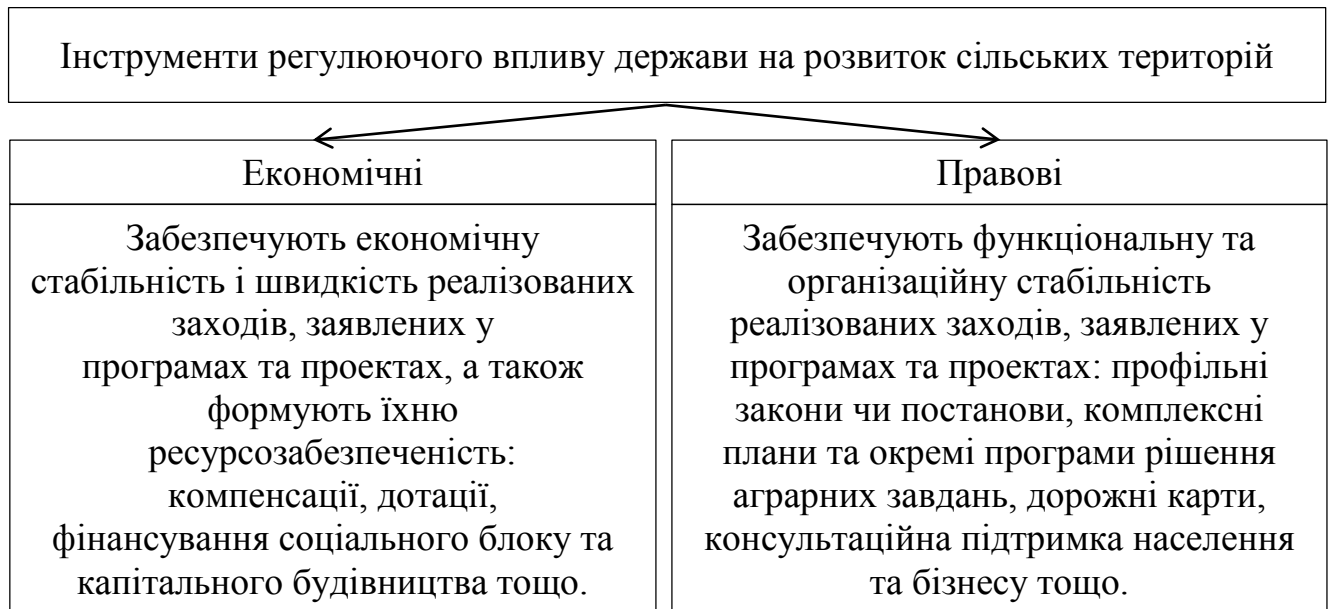

Рис. 3.1. Інструменти регулюючого впливу держави на розвиток сільських територій

Принципи програмно-цільового підходу під управлінням стійким розвитком сільських територій представлені на рис. 3.2.

Принципи системності	Принципи досягності
Логічність цілей та завдань сталого розвитку територій у рамках пріоритетних напрямків	Індикативний характер програмних заходів, узгодженість термінів реалізації та забезпеченості ресурсами
Досягнення синергетичного ефекту при цільовій витраті асигнувань за рахунок залучення позабюджетних коштів та коштів інвесторів, зокрема розвиток державно-приватного партнерства	Концентрація фінансових ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем сільських територій, що торкаються всіх категорій населення і формують умови для розвитку потенціалу та зростання рівня життя
Єдність підходів до вирішення завдань на різних рівнях управління та реалізації заходів	Дійсна оцінка ситуації на територіях, розробка для територій індивідуальних програм розвитку

Рис. 3.2. Принципи програмно-цільового підходу в управлінні стійким розвитком сільських територій

Програмно-цільовий підхід активно застосовується в діючій аграрній політиці України та державному регулюванні стійкого розвитку територій, його принципи та особливості відповідають викликам часу, з якими зіткнулися сільське господарство та сільські території останнім часом.

Чи не підлягає сумніву, що глибокий вплив на розвиток територій надають агропереробний комплекс і сільське господарство. Перебуваючи під сильним впливом природно-кліматичних умов та маючи щільний зв'язок з економічними та соціально-демографічними процесами територій, ці галузі мають потребу в особливому підході до їх регулювання на державному рівні.

Ще однією характеристикою, що викликає необхідність державного втручання у процеси регулювання аграрного сектора, є недосконалість ринкових механізмів. Наприклад, П.Т. Саблук: «Модернізація механізму стійкого розвитку сільських територій» вказує на нездатність ринку запобігти негативним наслідкам сільськогосподарського виробництва для суспільства – забруднення навколишнього середовища та деградацію природних ресурсів» [120].

Сьогодні державне регулювання сталого розвитку сільських територій складає Міністерство аграрної політики та продовольства. Це Міністерство і Міністерство фінансів реалізують функції з вироблення інструментів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Часткові функції виконують окремі органи виконавчої влади та їх регіональні структури, під юрисдикцію яких підпадають відповідні завдання, пов'язані з регулюванням аспектів розвитку сільських територій [84].

Крім того, окремими повноваженнями у сфері вирішення питань розвитку сільських територій наділені безпосередньо самі органи місцевого самоврядування. Однак слід зазначити, що недостатність фінансування та незадовільна підготовка організаційно-управлінських кадрів не дозволяють органам місцевого

самоврядування повною мірою автономно вирішувати завдання, пов'язані з розвитком сільських територій [158].

У свою чергу, аспекти цифрового перетворення сільських територій та сільського господарства координуються спеціальними відомствами, що займаються окремими напрямками трансформації та розвитку, а також дорадчими та координаційними органами.

Так, з 2019 року координація взаємодії органів виконавчої влади щодо питань, що стосуються розвитку цифрової економіки, підвищення рівня впровадження інформаційних технологій, а також у зв'язку з необхідністю забезпечення високих темпів розвитку інформаційного суспільства та створення електронного уряду ведення спеціального координаційного органу - Міністерство цифрової трансформації України.

Структури, розглянуті вище, стали дієвим інструментом державного регулювання розвитку сільських територій у рамках відомчої та міжвідомчої взаємодії. Система нормативно-правового, організаційного та економічного забезпечення, що вибудовується, сприяє стабільній діяльності соціально-економічних підсистем і планомірному розвитку територій, метою якого є підвищення якості та рівня життя населення [94].

Проте окремо зазначимо, що певна міжвідомча роз'єднаність, дублювання функціоналу та юрисдикцій суміжних структур в організаційному процесі є і свідчать про недосконалість системи державного регулювання розвитку сільських територій. Зазначені недоліки призводять до уповільнення реалізації заходів впливу, що знижує їх ефективність.

В даний час в Україні склалася багатокомпонентна система, що регламентують стійкий розвиток сільських територій (включаючи, виробничу галузь) документів, взаємопов'язаних за цілями (цільовими показниками), напрямками, заходами та

термінами їх реалізації, а, отже, що закріплює організаційне і, важливо, економічне регулювання.

Було визначено такі цілі програмного етапу: забезпечення продовольчої незалежності, виведення вітчизняної сільськогосподарської продукції на принципово новий рівень конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. У рамках реалізації другого, проектного етапу було зазначено такі цілі: досягнення безумовної продовольчої безпеки держави, збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції, а також забезпечення гарантії стабільного зростання експорту та інвестицій в основний капітал сільського господарства, що відображено в системі індикаторів.

Виходячи з аналітики нормативно-правової бази, державна підтримка та регулювання сталого розвитку сільських територій реалізуються як системний та комплексний процес, що забезпечує досягнення багатокomпонентних (економічних, соціальних, інфраструктурних, демографічних тощо) цільових показників, і передбачають розширену міжвідомчу взаємодію.

Основний шлях розвитку сільських територій, незалежно від їхнього аграрного потенціалу, зводився до вузькогалузевого підходу, якому був властивий розвиток лише сільськогосподарського виробництва.

У даному контексті розвитку сільських територій відсутність структурованого державного регулювання та ігнорування принципів диференційованого та програмно-цільового підходу призвело до формування переважно аграрного сектора сільської економіки, що часто супроводжувалося нераціональним розміщенням продуктивних сил, нерозвиненістю соціально-побутової інфраструктури.

Сьогодні ситуація значно змінюється у бік комплексного розвитку сільських територій та створення умов для стабільного функціонування всіх сфер життєзабезпечення.

Виходячи з прямого взаємозв'язку розвитку сільських територій та сільського господарства, стійкий розвиток бачиться в ключі трьох глобальних тенденцій:

1. Розвиток сільського господарства з урахуванням сучасних технологій, зокрема цифрових (автоматизація, впровадження «розумної» сільгосптехніки, впровадження «ощадливих технологій»).

2. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва на основі інноваційних та ресурсозберігаючих технологій.

3. Створення інноваційного сільськогосподарського середовища, що сприяє розвитку науково-технічного потенціалу та впровадження у виробництво результатів інтелектуальної діяльності науково-дослідних організацій.

Об'єднуючим елементом всіх напрямів розвитку стає цифрова трансформація соціально-економічних підсистем сільських територій та, як підсумковий процес, формування цифрової економіки.

На сучасному етапі цифрова трансформація сприяє формуванню інформаційного суспільства з розвиненою системою економічної та соціальної взаємодії, створенню та застосуванню інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ), а також формуванню нової технологічної основи для виробничої та суспільної сфери та інноваційної системи управління.

Понятійний апарат щодо питань цифрової трансформації вимагає уточнення, оскільки й саме поняття «цифрова трансформація» немає єдиного значення з огляду на те, що щодо нещодавно увійшло у вжиток у професійному середовищі. Приклади визначень, сформульовані у науковій літературі, міжнародних посібниках зі статистичного виміру та державних документах представлені у таблиці 3.1.

З наведених у таблиці визначень поняття «цифрова трансформація» можна будувати висновки про багатогранності, широті його трактувань і залежності сенсу від контексту вживання поняття. Наприклад, цифрова трансформація підприємства

торкається аспектів технологічної модернізації виробничих та управлінських процесів; в економіці - трансформацію способів взаємодії між факторами; у суспільстві — формування інформаційно-комунікаційного континууму на вирішення спектра завдань.

Таблиця 3.1

Визначення терміна "цифрова трансформація"

Джерело	Визначення терміну
European Commission: Digital Transformation in Transport, Construction, Energy, Government and Public Administration	Істотні якісні зміни у секторах економіки та суспільства внаслідок впровадження цифрових технологій та платформних рішень в аспекти життєдіяльності людства
World Bank Group: THE EAEU 2025 DIGITAL AGENDA: Prospects and Recommendations	Прояв якісних, революційних змін, які полягають у принциповій зміні структури економіки, а не окремих цифрових перетворень сфер. Ключовий аспект перекладу центрів створення доданої вартості у сферу формування цифрових ресурсів та наскрізних цифрових процесів
ITU: Digital Transformation and the Role of Enterprise Architecture	Безперервний процес комплексного впровадження цифрових технологій, які докорінно змінюють процеси проектування, створення та функціонування державних та приватних сервісів, роблячи їх адресними, безпаперовими, безготівковими та усуваючи вимоги фізичної присутності на основі угоди сторін
OECD: Science and Technology: Vectors of Digital Transformation	Сукупність економічних та соціальних ефектів у результаті цифровізації
The Boston Consulting Group: 2025: від кадрів до талантів	Залучення ресурсів мережевих та цифрових технологій усіма учасниками економічної системи – від окремих осіб до цілих корпорацій та країн
Стріжкова А.В. [133]	Сукупний процес поширення інноваційних цифрових технологій та механізмів у процесах соціально-економічних систем та революційних змін у методах управління. Насправді ж є системою наскрізних процесів, яку прийнято називати «цифровою екосистемою»
Зінюк М. С. [58]	Зачіпає сферу, що перетворюється повністю. При цьому формуючи вже цілісні технологічні екосистеми, в рамках яких користувач може самостійно формувати навколишнє інформаційне середовище (технологічну, інструментальну, методичну, документальну, партнерську) та вирішувати вже цілі групи завдань
Водянка Л. Д., Юрій Т. П. [17]	Якісні зміни в бізнес-процесах або бізнес-моделях внаслідок впровадження цифрових технологій, що призводять до значних соціально-економічних ефектів

При цьому саме по собі поняття «цифрова трансформація» не містить опису ключових етапів такої модернізації, а швидше задає орієнтири та формує умовний маршрут переходу системи з вихідного стану до «цифрового».

Автором підтримується думка, що висувається рядом дослідників [122; 136; 139], що полягає у розмежуванні понять «цифрова трансформація» та «цифровізація». Під цифровізацією надалі розумітимемо соціально-економічний процес, що є одним з етапів цифрової трансформації і створює умови для її успішного завершення в частині модернізації управлінських та організаційно-адміністративних процесів. Суть такого процесу полягає у реформуванні та модифікації комунікаційних каналів та налаштуванні цифрової взаємодії [63].

Як зазначає Калач Г. М., суть процесів цифрової трансформації полягає вже у зміні самої концепції та формату життєдіяльності всіх рівнів соціально-економічних систем за допомогою оцифрування – цифрових технологій та цифровізації менеджменту [60]. Таким чином, саме цифрова трансформація є процесом переходу соціально-економічних систем від інформатизації (комп'ютеризації) та впровадження цифрових технологій, цифровізації до «цифрової екосистеми» (у економічному сегменті – цифровій економіці); отже, саме цифрова трансформація є найбільш значущим об'єктом дослідження як формуючий процес [40].

У рамках цього дослідження торкнеться ще одного ключового поняття – «цифрової трансформації сільських територій», сформованого з урахуванням курсу держави на їх стійкий розвиток.

На думку автора, цифрова трансформація сільських територій – це цілеспрямований процес стабільного перетворення концепції та формату сільського суспільства та сільської економіки (сільського господарства), що забезпечує функціонування всіх рівнів соціально-економічних підсистем сільських територій за умов сформованого пулу цифрових технологій та цифровізації управління.

Сьогодні цифрова трансформація – тренд ефективного світового розвитку та основа комфортної та якісної життєдіяльності населення; охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу.

Важливим напрямом загального процесу цифрової трансформації сільських територій є цифрова трансформація соціальної та економічної сфери села, яка забезпечує заявлений державою курс на сталий розвиток регіонів та сільських територій [20].

Отже, при аналізі процесів цифрової трансформації необхідно приділяти серйозну увагу її виміру у сфері сталого розвитку та розробленню адаптивних підходів до її дослідження та менеджменту, у тому числі цифрової трансформації окремих суб'єктів.

Звернемося до аспектів цифрової трансформації сільського господарства як основної продуктивної сили сільських територій.

Як і в багатьох сферах, раніше використання цифрових технологій у сільському господарстві, найчастіше, обмежувалося впровадженням у діяльність комп'ютерів та програмного забезпечення, що дозволяють керувати фінансами та відстежувати угоди [18]. Однак із посиленням нормативно-правової основи та технологічним розвитком ситуація змінилася: цифрові технології стали застосовуватися для моніторингу сільськогосподарських культур, худоби та прогнозування агропродовольчих ринків, оптимізації розміщення сільського господарства, переробної промисловості з урахуванням довгострокових кліматичних змін [18].

Технологічний розвиток сприяв появі програмних модулів, здатних контролювати повний цикл рослинництва та тваринництва (так звані «розумні» технології). Дані модулі здатні обробляти поточні параметри кожного об'єкта, його оточення (обладнання та датчики, що вимірюють параметри ґрунту, рослин,

мікроклімату, характеристик тварин) безшовними каналами комунікацій і передавати дані на зовнішніх партнерів [117].

Агропродовольчий сектор у світовій економіці є найважливішим блоком, що містить значні матеріальні та, головне, трудові ресурси. Так, за даними ILOSTAT, у світі налічується понад 570 мільйонів дрібних ферм, а на сільське господарство та виробництво продуктів харчування припадає 28% усієї світової робочої сили [35].

Серед зарубіжних країн, які активно трансформують сільське господарство, слід виділити США з високим рівнем впровадження цифрових технологій (майже 50% ферм країни). На аграрну галузь США припадає понад 40% світового ринку виробництва сільгосппродукції [128].

У США основними користувачами цифрових технологій у сільському господарстві (системи картографування врожаю, безпілотні літальні апарати та літаки, сенсорні датчики) є великі агрокомпанії (наприклад, JohnDeere, Trimble, IterisInc) [128].

Так, "JohnDeere" використовує технологію BlueRiver, що забезпечує інтеграцію комп'ютерного контролю та технології навчання для процесу розпилення різних речовин (наприклад, гербіцидів), в основі якої – спеціальний візуальний алгоритм розрізнення бур'янів, що сприяє застосуванню розпилення тільки за точковою заявкою і, як наслідок, оптимізації витрат фермерів [128].

Німеччина – лідер у Європі з цифровізації сільського господарства. У цьому процесі одну з ключових ролей відіграє політика Федерального міністерства продовольства та сільського господарства Федеративної Республіки Німеччина (BMEL), спрямована на формування умов цифрового перетворення та забезпечення балансу переваг та ризиків для фермерів, споживачів.

Однією з перших практик (з початку 2000 року) цифрової трансформації у Німеччині стало використання систем точного землеробства та «розумної ферми».

При цьому використовувані системи постійно вдосконалюються за рахунок модернізації апаратного та програмного забезпечення [16].

Важливим завданням при реалізації процесів цифрової трансформації є оцінка рентабельності цифровізації для середніх і малих сільськогосподарських компаній. BMEL спільно з експертами регулює напрями підтримки процесів цифрової трансформації сільського господарства, зокрема технологічної модернізації підприємств та створення інфраструктурних можливостей для агробізнесу всіх рівнів [16].

Серед країн ЄС цікавим є досвід Швейцарії, де реалізується пілотний проект цифрового господарства, який фінансується лише за рахунок коштів державного бюджету. Основним завданням проекту є експериментальне визначення ефективності цифрових технологій, при цьому на підприємстві реалізується і науково-дослідна складова: застосовано нові підходи до автоматизації управління сільським господарством, вивчено вплив нових технологій на економіку праці, продуктивність та навколишнє середовище [58].

Ще один європейський досвід: в Ірландії у 2014 році запущено державну програму “Smart Farming”. Згідно з програмою агробізнесу, виходячи зі специфіки виробництва, пропонуються різні варіанти використання цифрових технологій та платформ, які можуть знизити витрати та рівень шкідливих викидів (за даними 2018 року у програмі понад 1900 господарств). Відповідно до звіту за підсумками програми за 2018 рік викиди в атмосферу на фермах-учасниках знизилися в середньому на 9% [58].

З досвіду розвинених країн випливає, що цифрова трансформація аграрного сектора дозволяє нівелювати вади сфери, пов'язані з сезонним виробничим циклом, природно-кліматичними ризиками, великими втратами врожаю при вирощуванні, збиранні та зберіганні. Цифрові технології, як інструменти цифрової трансформації,

дозволяють оперативно проводити моніторинг посівних площ, зменшувати розкрадання матеріальних цінностей, палива, засобів захисту рослин та посівних матеріалів тощо.

Аналіз оцінок дозволяє зазначити, що залучення цифрових технологій у сільськогосподарській сфері становило лише близько 10%, щорічний приріст – лише 2–3%. Інструменти точного землеробства використовуються лише у 3% вітчизняних аграрних господарств, тоді як у Сполучених Штатах Америки показник становить близько 60%, у державах-членах Європейського Союзу – 80% [40].

Слід зазначити, що експерти корелюють таку диспропорцію у рівнях цифрової трансформації сільського господарства та сільських територій регіонів із двома факторами. По-перше – із загальним станом інформаційно-комунікаційної (комп'ютерної та обчислювальної техніки) та інформаційно-технічної (ліній зв'язку, мереж та каналів передачі даних) інфраструктури. По-друге – з рівнем розвитку освіти співробітників та населення, комп'ютерної грамотності та мотивацією для використання сучасних технологій [18].

Ключовим моментом у подоланні цифрової нерівності між міським і сільським населенням є зміна соціальної політики держави щодо створення систем додаткової освіти (у тому числі онлайн-освіти), що забезпечують можливість кожної людини опанувати навички та знання, необхідні для життя та роботи в інформаційному суспільстві, оскільки визначальною вимогою до кваліфікації співробітників стають навички впевненого користування персональним комп'ютером та мережею Інтернет. Окремим завданням стоїть підвищення цифрової грамотності школярів, слухачів середніх професійних та закладів вищої освіти, молодих працівників аграрної сфери, які є трудовим потенціалом країни.

На думку автора, існує необхідність у практикоорієнтованій підготовці фахівців із прив'язкою навчальних планів до компетенцій трудових функцій,

зазначених у професійних стандартах сільськогосподарської галузі: знання устрою, принципів роботи, правил експлуатації технологічного обладнання, технологічні параметри та параметри якості продукції (послуг). Окремо варто відзначити ІТ-компетенції - знання спеціалізованого програмного забезпечення та засобів автоматизації, які стануть обов'язковими при цифровізації економіки.

Проблема цифровізації регіонів та сільських територій, зокрема, має стратегічне значення для державної політики та економіки країни як фактор наближення села до міських життєвих стандартів та тягне за собою вирішення демографічних завдань та забезпечення міграції населення на ці території. Основні зусилля держави будуть спрямовані на створення стійкої інфраструктури та якісних каналів зв'язку на сільських територіях та реалізацію проектів щодо формування якісного пулу віддалених послуг сільському населенню (у тому числі медичної допомоги та утворення різних рівнів). Це завдання – один із пріоритетів цифровізації теперішнього часу у зв'язку з всесвітньою пандемією, викликаною коронавірусною інфекцією та дистанційністю суспільства.

Цифрова трансформація як сучасний етап розвитку економіки та суспільства пов'язана з низкою передумов як на державному (створення нових економічних зон та єдиного економічного простору, розвиток інтернет-технологій, повсюдне поширення мобільних пристроїв, поява цифрових стартапів), так і на галузевому (інноваційні рішення як ключовий інструмент оптимізації бізнес-процесів та скорочення витрат, мінімізація ризиків) рівнях, а також на рівнях окремих домогосподарств та громадян.

До основної передумови цифрової трансформації можна віднести прискорення темпів технологічної модернізації та масштабування мережі Інтернет.

Дослідження процесів цифрової трансформації обумовлено насамперед її високою стратегічною перспективністю та відсутністю альтернативних рішень

підвищення результативності у багатьох сферах застосування.

Експерти виділяють дві групи перспектив цифрової трансформації – для розвитку держави та суспільства (глобальні перспективи) та приватні перспективи, що стосуються громадян та окремих соціальних груп [17].

До визначальних перспектив слід віднести насамперед підвищення ефективності управління державою: основні аспекти національної безпеки та суверенітету, конкурентоспроможності національних організацій, положення держави на світовій арені у довгостроковій перспективі (в економічній теорії прийнято використовувати термін «ефемерне управління») [17].

Серед основних переваг цифрової трансформації для населення, яке є кінцевим споживачем товарів та послуг, слід виділити: оперативний доступ до товару чи послуги без необхідності очікування, зменшення вартості товарів чи послуг внаслідок зниження витрат на логістику та зберігання товарів, спрощений доступ та, фактично, відсутність обмежень у виборі товарів та послуг.

У межах сільських територій доцільно виділити такі перспективні рівні цифрової трансформації соціальної та економічної сфери: рівень суспільства, рівень окремих виробництв та організацій, а також рівень певних технологічних переваг.

Перспективи, що визначають рівень суспільства, ґрунтуються на появі економічного та соціального ефекту для агробізнесу та сільського населення:

- покращення якості життя сільського населення, внаслідок підвищення якості задоволення конкретних потреб (наприклад, поява мобільності у виборі товарів та послуг);

- утворення нових форм сільськогосподарських виробництв та моделей бізнесу, що дозволяють збільшити рентабельність та конкурентоспроможність діяльності, що, як наслідок, дозволить забезпечити підвищення рівня доходів задіяного у них населення;

- підвищення відкритості діяльності органів влади, економічних операцій та забезпечення можливості їх моніторингу (у тому числі через зворотний зв'язок населення);

- гарантії доступу до адміністративних послуг та забезпечення просування комерційних товарів та послуг;

- впровадження та експлуатація високотехнологічних роботизованих систем управління.

На рівні окремо взятих організацій та сільськогосподарських виробництв загальні переваги цифрової трансформації полягають у:

- усунення значної частини посередницької діяльності (цифровізація дозволяє виробникам реалізовувати товари або послуги на власних сайтах і самостійно знаходити клієнтів);

- зниження витрат на економіко-організаційну (у тому числі за рахунок мобільних додатків банків) та маркетингову (у тому числі за рахунок електронних майданчиків) складові діяльності;

- зниження тимчасових витрат на реалізацію бізнес-процесів, а також реакцію на ринкові зміни;

- якісно новому дослідженні та задоволенні запитів споживачів;

- впровадження нових товарів та послуг, що задовольняють запитами споживачів, а також їх гнучкість в адаптації під нові очікування та вимоги споживачів.

Рівень конкретних технологічних переваг, продиктованих процесами цифрової трансформації, включає:

- синхронізацію процесів, що забезпечують безперебійний доступ до інформаційних ресурсів (платформ), що дозволяє використовувати дані ресурси масово, не створюючи конкурентного середовища між окремими користувачами

даних ресурсів (платформ);

- акумулювання великих обсягів даних, здійснення їх автоматичної обробки та аналізу;

- підвищення якісних параметрів (точність прогнозування) аналітичної роботи за рахунок синхронізації інформаційних потоків та застосування точкових інструментів для конкретних видів аналітики та прогнозування;

- перехід до інноваційних досліджень та створення нових інноваційних продуктів, орієнтованих на розробку технологічного інтелекту в управлінні, у тому числі управлінні даними;

- електронний документообіг (лікарняні листи, трудові книжки тощо).

Основні ризики цифрової трансформації економічної та соціальної сфери сільських територій перебувають у межах проблемних зон загального процесу цифрової трансформації.

Однією з основних проблем експерти називають дефіцит як підготовлених кадрів, так і кадрів освітнього процесу: необхідне формування нових освітніх програм та стандартів [20].

У соціальній сфері негативним наслідком цифрової трансформації дослідники вважають підвищення безробіття за рахунок зниження робочих місць серед професій з базовим рівнем кваліфікації [135]. За різними оцінками повністю з ринку праці можуть піти від 10% до 30% професій (наприклад, продавець, касир, оператор) [116].

Однією з основних технологічних проблем цифрової трансформації є уніфікація обробки даних та створення безперебійно функціонуючих сховищ інформації, що, у свою чергу, є необхідними умовами для повноцінного електронно-інформаційного обміну (спілкування) [20].

Експертами також порушуються питання збереження національного суверенітету країни під час здійснення економічної діяльності на цифрових

ресурсах, що пов'язано з розробкою великої кількості даних ресурсів на базі іноземних цифрових платформ [35].

Питання збереження національного суверенітету тісно пов'язані із забезпеченням безпеки даних і ключової інформації, що при негативному результаті призводитиме до збільшення кількості цифрових економічних злочинів.

Окрім загальних проблем, що уповільнюють процеси трансформації, існують комплексні проблеми, які також суттєво впливають на швидкість цифрової трансформації сільських територій. Так, однією з основних проблемних зон у сільській місцевості є низький рівень використання ІКТ та формування інформаційно-технічної інфраструктури (ІТ-інфраструктури). Основна причина низького рівня даних процесів криється у відсутності великих споживачів трафіку (ІТ-компанії, стартапи тощо) та досить дорогому процесі формування ІТ-інфраструктури у сільській місцевості.

Інший комплексною причиною слабого темпу цифрової трансформації саме на сільських територіях є відсутність регіональних та місцевих програм, які були б логічним продовженням державних цільових програм. Відсутність програм негативно впливає на планування та реалізацію цифрової трансформації на селі, залишаючи без доказової бази необхідність та раціональність вливання значних фінансових засобів у розвиток обслуговуючої інфраструктури (закупівля та утримання технічних засобів, спеціальних програмних продуктів, підготовка та перепідготовка кваліфікованих кадрів).

Таким чином, комплексне вивчення процесів цифрової трансформації показує, що впровадження цифрових технологій, платформних рішень та перехід системи управління з традиційного формату на цифровий у сферах діяльності, особливо на сільських територіях, потребує серйозного планування та моделювання всіх етапів реалізації з урахуванням потенційних перспективних та стримувальних факторів, а

також застосування інструментів державного регулювання цифрової трансформації економічних систем та окремих суб'єктів господарювання.

3.2. Концептуальні засади державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу

Сьогодні цифрова трансформація торкається практично всіх сфер життєзабезпечення сучасного суспільства, багато в чому визначаючи ефективність використання фінансових, матеріальних, трудових ресурсів та забезпечуючи необхідний рівень їхньої якості.

Лідерами цифрової трансформації нині в економіці є ІТ-компанії та великі промислові виробництва, у соціальному просторі – суспільні сфери міст мільйонників.

Соціально-економічні системи сільських територій також вимагають докорінної зміни у зв'язку зі збільшеними вимогами і збільшенням навантаження на наявні фінансові, матеріальні та трудові ресурси.

В даний час соціально-економічні системи населених пунктів, розташованих у сільській місцевості, знаходяться на етапі підготовки до цифрової трансформації, проте значення такої трансформації для стійкого розвитку сільських територій прогнозується вищим, ніж для міських.

З метою об'єктивного поділу міських та сільських територій за рівнем їх розвитку та якістю ІТ-інфраструктури, крім національних проектів та програм цифрової трансформації економіки потрібне створення та реалізація територіальних та галузевих стратегій цифрової трансформації, які зможуть забезпечити необхідний рівень координації процесів формування цифрової економіки в масштабах всієї макроекономічної системи.

При формуванні теоретичного і практичного базису процесів цифрової трансформації сільських територій виникає необхідність прийняття до розрахунку ряду положень, які значною мірою впливають на результативність переходу до даної форми постіндустріального розвитку:

- узгодженість із стратегією соціально-економічного розвитку та орієнтація на ключові економічні, екологічні, соціально-демографічні, правові виклики;
- забезпечення повномасштабного охоплення процесів за рахунок активної участі держави, насамперед як основного регулятора трансформаційних процесів;
- відповідність процесів цифрової трансформації, що запускаються, рівню економічного розвитку та наявного фінансового забезпечення територій та господарюючих суб'єктів;
- рівень сформованості IT-інфраструктури та єдиного комунікаційного простору, які забезпечують модернізацію системи взаємодії між суб'єктами;
- рівень інформаційної безпеки та діючих алгоритмів протидії кіберзагрозам;
- рівень зрілості інноваційного середовища, включаючи можливість генерації та впровадження рішень щодо модернізації існуючого технологічного базису;
- орієнтація на комплексний цифровий розвиток територій, галузей та зниження рівня технологічного розриву між ними, що зумовлює зниження ефективності макроекономічної системи;
- модернізації IT-індустрії та мікроелектронної промисловості, що формують стійкий технологічний базис цифрової економіки та знижує залежність від закордонних постачальників;
- розробка супутніх стратегій, що включають оцінку ризиків функціонування «цифрових екосистем» (наприклад, мінімізацію наслідків скорочення працівників у традиційних галузях громадського виробництва).

Облік представлених положень можливий через формування концепції

цифрової трансформації сільських територій, яка є ракурсом, що визначає складові інноваційного середовища та забезпечує багатогранність результатів трансформації.

На думку автора, у рамках стійкого розвитку сільських територій концепція цифрової трансформації включає формування:

– індустріально-інноваційного середовища, орієнтованого на модернізацію сільського господарства;

- соціально-інноваційного середовища, орієнтованого на модернізацію соціальної сфери, що забезпечує надання соціально-значущих послуг населенню (охорона здоров'я, освіта, культура тощо).

Формування інноваційного середовища залежить від багатьох складових: територіальної власності, обсягів фінансового забезпечення, техніко-технологічного рівня розвитку тощо. При цьому слід звернути увагу, що наразі немає значного обсягу статистичної та аналітичної інформації, необхідної для об'єктивної оцінки ефективності процесів цифрової трансформації соціально-економічних систем і, отже, реалізації комплексних цифрових рішень.

На сьогоднішній день основою прогнозування та визначення перспективності заходів щодо цифрової трансформації соціальної сфери та сільськогосподарського виробництва є результати аналітики та експертні оцінки розробників цифрових рішень, які нерідко орієнтовані на просування своєї продукції.

Основні проблемні зони, що обмежують можливості масового впровадження цифрових технологій у систему аграрного виробництва, пов'язані з відсутністю стандартів та підходів до впровадження цих технологій.

Автором наголошується на необхідності визначення підходів до цифрової трансформації соціальної сфери сільських територій та сільського господарства, а також розробка моделей формування інноваційного середовища сільських територій на основі даних підходів, які стануть основою концепції цифрової екосистеми

сільських територій.

У ключі загального процесу цифрової трансформації експерти виділяють такі основні підходи: процесний, галузевий та технологічний.

Процесний підхід до цифрової трансформації виходить з уявлення соціально-економічної системи як взаємопов'язаного процесу, ключовими елементами якого є створення та впровадження інноваційного продукту або послуги, а також сервісне обслуговування. При процесному підході важливо, щоб кожен окремий елемент ланцюжка мав можливість «оцифрування» з використанням різних інструментів цифрової трансформації (залежно від ресурсних можливостей соціально-економічної системи).

Технологічний підхід до цифрової трансформації – це впровадження на об'єктах соціально-економічної системи комплексу технологій, використання яких забезпечить створення наскрізних процесів (організаційних, виробничих та управлінських) – «цифрової екосистеми».

Основою галузевого підходу до цифрової трансформації є дослідження зв'язків між галузями трансформованої системи та суміжними з нею галузями. Галузевий підхід дає можливість об'єднати зусилля держави, комерційного сектору, наукової спільноти, учасників міжнародних відносин з метою розвитку інноваційних високотехнологічних секторів економіки.

Під час створення соціально-інноваційного середовища пріоритетним вибором є застосування процесного підходу, індустріально-інноваційного середовища – технологічного підходу.

Модель формування соціально-інноваційного середовища сільських територій з урахуванням процесного підходу полягає в розгляді соціально-інноваційного середовища як ланцюжка взаємодії від звернення громадян (організацій) до контролю зворотний зв'язок за підсумками надання послуг.

Модель формування соціально-інноваційного середовища сільських територій на основі процесного підходу передбачає досягнення наступних основних результатів:

- за рахунок єдиної цифрової платформи: підвищення адресності та ефективності надання соціально значущих послуг та заходів соціальної підтримки на державному, регіональному та місцевому рівнях; оптимізація взаємодії з громадянами при отриманні ними соціально значущих послуг та заходів соціальної підтримки, у тому числі термінів їх отримання, складу документів, що подаються;

- за рахунок впровадження цільової архітектури роботи з даними та міжвідомчої цільової архітектури роботи з даними: оптимізація організаційних структур органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та державних позабюджетних фондів, а також здійснюваних ними функцій; зниження витрат під час надання соціально значимих послуг і заходів соціальної підтримки, підвищення ефективності основних та процесів, у тому числі витрат у сфері інформаційних технологій.

Таким чином, за рахунок формування соціально-інноваційного середовища на основі процесного підходу створюється цілісний ланцюг взаємодій, спрямований на повну перебудову механізмів роботи галузевих органів управління, організацій соціальної сфери та їх взаємодії з населенням. Ключовим орієнтиром у цьому підході стає клієнтоорієнтованість: висока швидкість і якість надання послуг населенню, що є одним із критеріїв ефективності цифрової трансформації соціальної сфери.

При цьому в окремих дослідженнях вже зазначається, що трансформація соціальної сфери має бути орієнтована на створення і єдиного профілю користувача послуг, та автоматичне прикріплення спектра необхідних послуг («принцип комплаєнсу») [47]. Використання технологій єдиної цифрової системи допомагає

оптимізувати багато процесів у цій сфері, дозволяючи, зокрема, скоротити час очікування на результати послуг [47].

Для сільських територій необхідність формування соціально-інноваційного середовища (зокрема, реалізація єдиного стандарту надання послуг) обумовлюється можливостями для населення, що відкриваються, в отриманні послуг незалежно від місця проживання громадянина [71]. При цьому через формування ІТ-інфраструктури сільських територій важливим аспектом є і впровадження на рівні регіонів та територіальних громад типових регламентів надання адміністративних масових соціально значущих послуг в електронному форматі, у тому числі з використанням інфраструктури єдиного порталу, що сприятиме відповідно розвитку ІТ-інфраструктури (забезпечення стабільності мережі «Інтернет», кібербезпеки тощо).

Модель державного регулювання індустріально-інноваційного середовища на основі технологічного підходу ґрунтується на наборі технологій для адміністративно-управлінських та виробничих процесів (Рис. 3.3). Представлений набір технологій формує цифровий порядок денний індустріально-інноваційного середовища, є відкритим і може бути розширений залежно від виду виробництва, що становлять виробничий ланцюжок та розвиток науки.

Однією з ключових технологій цифрової трансформації індустріально-інноваційного середовища є широкопasmовий доступ до мережі «Інтернет». Так, Ericsson, консалтингова компанія Arthur D. Little та університет Чалмерса провели спільне дослідження, яке підтвердило наявність чіткого зв'язку між середньою швидкістю ШПД у мережу «Інтернет» у країні та темпом розвитку економіки. Відповідно до результатів дослідження, подвоєння середньої швидкості ШПД країни збільшує ВВП на 0,3% [96]. Також зазначено, що в основі практично всіх технологій знаходяться програмне та апаратне забезпечення, ядром яких є математичне забезпечення та мікроелектроніка.

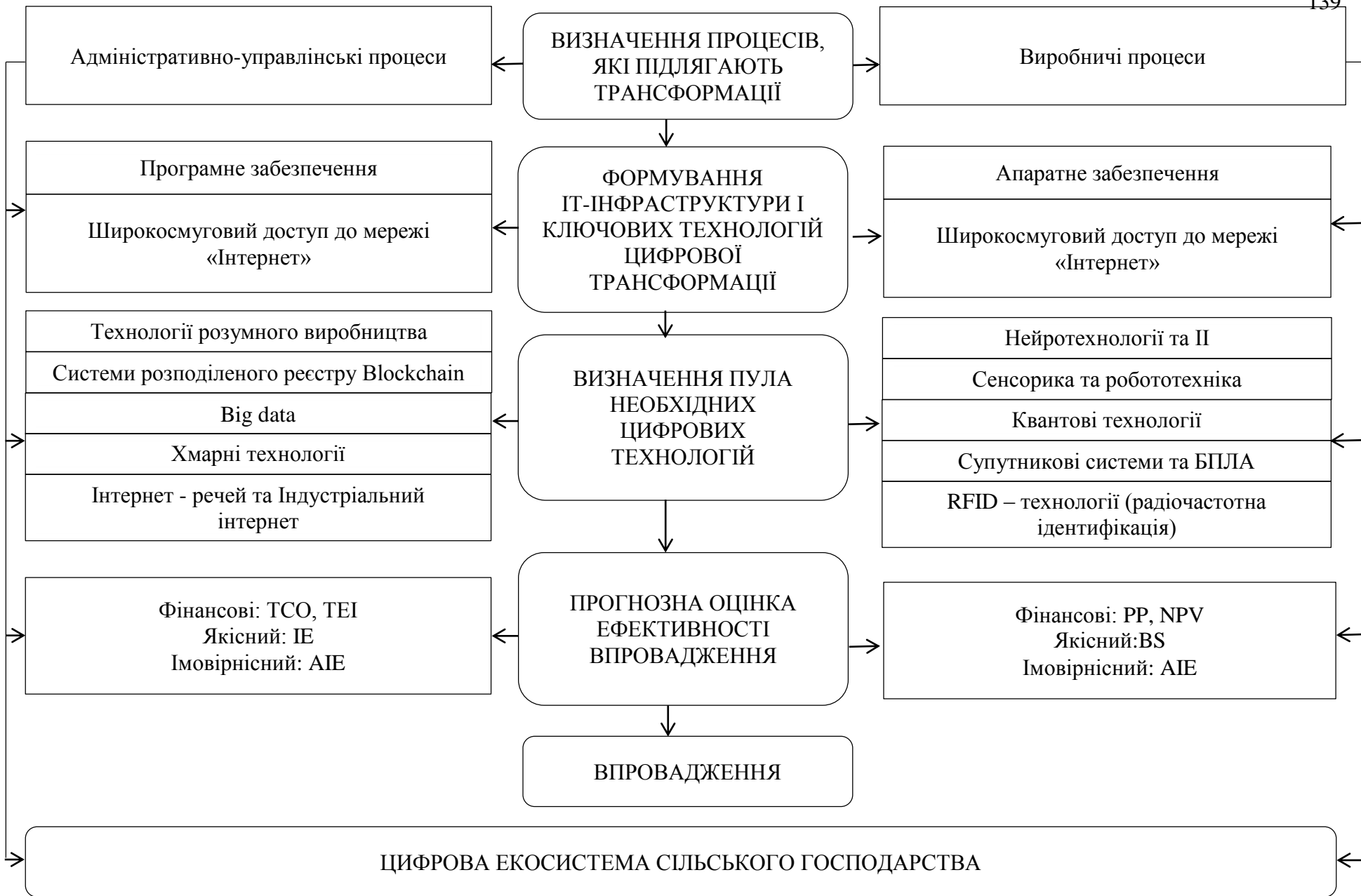

Рис. 3.3. Модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу

Модель містить методи оцінки ефективності впровадження цифрових технологій та платформних рішень для кожного рівня реалізованих процесів (Таблиця 3.2). Для найбільш повної оцінки автором пропонується застосування комбінації фінансових, якісних та ймовірнісних методів оцінки.

Модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу передбачає створення «цифрової екосистеми» підприємств сільського господарства, в основі якої:

- 1) впровадження інтелектуальних датчиків у засоби виробництва: апаратуру, обладнання, виробничі лінії тощо;
- 2) роботизація виробничого процесу: витіснення трудових ресурсів із заміною їх на роботизовані верстати та виробничі лінії;
- 3) перехід на аутсорсинг у частині зберігання даних та проведення обчислень;
- 4) наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих та управлінських процесів в єдину інформаційну систему;
- 5) формування аналітики на підставі сукупного обсягу отриманих даних (структурованої та неструктурованої інформації);
- 6) реалізація концепції «безпаперового діловодства» у вигляді оцифрування всієї технічної документації та застосування електронного документообігу;
- 7) моделювання виробничих процесів, систем, об'єктів та виробів з використанням цифрових технологій;
- 8) автоматизація процесів замовлень сировини і витратних матеріалів, і навіть поставки готової продукції споживачеві у вигляді спеціалізованих сервісів, виключаючи велику систему посередників;
- 9) використання технологій безпілотного транспорту у логістиці підприємства, у т. ч. для доставки товарів;

Таблиця 3.2

Методи оцінки ефективності від впровадження цифрових технологій
та платформних рішень в адміністративно-управлінські та
виробничі процеси сільського господарства

Процеси	Фінансові методи оцінки	Якісні методи оцінки	Ймовірнісні методи оцінки
Адміністративно-управлінські процеси	<p><i>Сукупна вартість володіння (Total Cost of Ownership - TCO):</i> містить розрахунок ІТ – витрат (фіксовані та поточні – концепція Gartner Group), але не враховує оцінки ризиків; Сукупний економічний ефект (Total Economic Impact – TEI): містить оцінку вартості (за методом TCO), переваг та гнучкості впроваджуваних цифрових продуктів; містить оцінку ризиків: доступність та стійкість параметрів виробників, продуктів, архітектури, корпоративної культури, обсягу та тимчасових рамок реалізації.</p>	<p><i>Система збалансованих показників (Balanced Scorecard - BS):</i> містить оцінку нематеріальних активів (Рівень корпоративних інновацій, ступінь задоволеності співробітників і т.п.) через співвідношення фінансових звітних показників з операційними параметрами (фінансовою стабільністю, задоволення потреб клієнтів, внутрішньої організованості та перспективності зростання). Тобто. Balanced Scorecard – інструмент формування стратегії управління.</p>	<p><i>Метод прикладної інформаційної економіки (Applied Information Economics – AIE):</i> містить визначення ймовірності досягнення кожної із заявлених цілей проекту (етапів впровадження цифрових продуктів або рішень); ключовими інструментами є побудова кривою розподілу очікуваних результатів, оцінка ризиків та повернення інвестицій</p>
Виробничі процеси	<p><i>Термін окупності (Payback Period – PP):</i> містить розрахунок періоду, протягом якого доходи від впровадження стають рівними початковим вкладенням, але не враховує тимчасової вартості грошей (вплив дисконтування) та дохід постоплатності; <i>Чистий наведений дохід (Net Present Value – NPV):</i> заснований на принципі приведення майбутніх грошових потоків до теперішнього часу (дисконтування) та співвіднесення їх з початковими вкладеннями: ефективність визначається позитивним значенням NPV.</p>	<p><i>Метод інформаційної економіки (Information Economic – IE):</i> містить визначення пріоритетів розвитку бізнесу та проектних критеріїв. Впровадження цифрового товару визначається через співвіднесення результатів і ризиків такого застосування з розробленими критеріями (пріоритетами), тобто. очікуваний якісний ефект застосування порівнюється з бажаними ефектами.</p>	<p><i>Метод прикладної інформаційної економіки (Applied Information Economics – AIE):</i> містить визначення ймовірності досягнення кожної із заявлених цілей проекту (етапів впровадження цифрових продуктів або рішень); ключовими інструментами є побудова кривою розподілу очікуваних результатів, оцінка ризиків та повернення інвестицій</p>

10) застосування методів віддаленого контролю та організації процесів

виробництва за допомогою мобільних технологій;

11) перехід на торгові онлайн-майданчики для реалізації готової продукції та надання послуг.

Таким чином, запропонована автором модель державного регулювання індустріально-інноваційного середовища на основі технологічного підходу створює цифрову екосистему даних сільського господарства, що є одним із основних критеріїв, що визначають економічну ефективність трансформації галузі.

За оцінками експертів, орієнтація на технологічний підхід при формуванні індустріально-інноваційного середовища як драйвера цифрової трансформації сільського господарства має пріоритетність через виснаження продуктивних сільськогосподарських земель, зростання екологічного навантаження та скорочення площ, придатних для ведення сільського господарства. Модернізація сільськогосподарської галузі за рахунок комплексного застосування цифрових технологій та цифровізації управління дозволить забезпечити приріст урожайності, за різними оцінками, від 30 до 70% [114], причому скорочення витрат, наприклад, при роботизації процесів виробництва складе до 40% [124].

Також зазначимо, що комплексна технологічна модернізація суттєво знижує витрати на виконання окремих видів робіт. Наприклад, за оцінками експертів World Government Summit (2018), використання безпілотних літальних апаратів для посадки насіння здатне знизити витрати на цю операцію на 85% [98].

Ще одним позитивним ефектом модернізації сільського господарства та формування цифрової екосистеми сільського господарства є можливість відстеження походження продукції як споживачами, так і контролюючими органами [151], що підвищить її безпеку, а також стане додатковим фактором розвитку споживчої культури.

Технологічна модернізація сільського господарства має і низку соціальних

ефектів для сільських територій, включаючи підвищення якості життя на цих територіях, надання сільським мешканцям інструментів підвищення цифрової грамотності та розширення набору компетенцій, а також забезпечення економічної та соціальної інтеграції дрібного агробізнесу у продовольчі системи та ланцюжки поставок (наприклад, за рахунок різних маркетплейсів).

Таким чином, авторська концепція цифрової трансформації сільських територій ґрунтується на формуванні соціально-інноваційного та індустріально-інноваційного середовища, що забезпечує стабільний розвиток територій загалом, а не окремої сфери життєзабезпечення. Необхідною умовою для успішної реалізації процесів цифрової трансформації сільських територій є освоєння цифрових навичок населенням територій та працівниками сільськогосподарської галузі.

При цьому запропонована концепція цифрової трансформації сільських територій є досить універсальною і з певними модифікаціями може бути використана окремими суб'єктами господарювання, територіальними одиницями різного рівня, галузями.

3.3. Алгоритм цифрової трансформації сільського господарства

В аспекті стійкого розвитку сільських територій сільськогосподарська галузь є не лише видом економічної діяльності, а й соціальним базисом, визначальним рівнем життя сільського населення. Стабільне функціонування об'єктів аграрної інфраструктури потребує формування комплексних рішень для забезпечення даних процесів в умовах чинних соціально-економічних, технологічних та соціальних трендів.

На сучасне сільське господарство впливають глобальні тренди:

– соціально-демографічні: зростання чисельності населення (за прогнозами до

2050 року становитиме 10 млрд. осіб); зміна переваг споживачів у харчуванні; зростання урбанізації;

- технолого-економічні: торговельна глобалізація; розвиток біо- та нано-технологій; перехід від продуктової до сервісної моделі (зростання кількості додаткових послуг сільського господарства); інтегрований ланцюжок виробництва – збуту; посилення ролі стандартів та держрегулювання (підвищення вимог до якості продукції).

Необхідність цифрової трансформації сільського господарства обумовлюється низкою особливостей, що існують при організації діяльності (у тому числі при управлінні суб'єктом господарювання), серед них:

- множинність факторів, що визначають результати виробничого процесу сільського господарства, більшість з яких змінні в часі та просторі: природно-кліматичні, ґрунтові, біологічні, економічні, соціальні, що викликає суттєві управлінські витрати на рівні конкретного суб'єкта господарювання [129];

- суб'єкти господарювання характеризуються одночасною чисельністю і розосередженістю по території, що викликає труднощі в комунікації між ними при прийнятті управлінських рішень;

- наявність глибоких і багатосторонніх міжгалузевих контактів виробників сільськогосподарських товарів з аграрними підприємствами, широка мережа співучасників господарств-постачальників ресурсів і споживачів [105].

В даний час виділяються два елементи цифрової трансформації сільського господарства, що мають особливий вплив на сталий розвиток сільських територій: формування кадрового потенціалу та технологічна трансформація. Перший визначає наявність навичок роботи з цифровими технологіями і платформами; необхідний персонал, що ефективно використовує цифрові пристрої та розуміє, які результати потрібно отримати, а також здатний розробляти програми та програми. Тому поруч

із інвестиціями у технології дедалі чіткіше відчувається потреба стабільного фінансування розвитку міждисциплінарних цифрових навичок і знань, тобто. освітнього процесу як формує. Другий – технологічна трансформація агробізнесу, яка передбачає модернізацію підприємств через впровадження у виробничі процеси цифрових технологій, що сприяють удосконаленню ділової діяльності, розробці нових (цифрових) бізнес-моделей та взаємодії з замовниками та зацікавленими сторонами по нових (цифрових) каналах [106; 107].

Перспективність та ефективність процесів цифрової трансформації (як інноваційних процесів) значною мірою визначають здатність агросистеми регулювати напрямки, швидкість та глибину трансформаційних процесів відповідно до змін умов цифрового розвитку [129]. Виходячи з цього, до основних питань вивчення процесів цифрової трансформації сільського господарства можна віднести: оптимізацію міжсуб'єктних взаємодій у рамках цифрової трансформації; безперервну актуалізацію складових цифрової платформи; кадрове забезпечення сфери (у тому числі рівня ІТ-підготовки); коригування швидкості процесів цифрової трансформації, її масштабів та глибини цифровізації окремих елементів [58; 144].

Однак сьогодні відсутня значуща доказова база для оцінки ефективності процесів цифрової трансформації агроекономічних систем, яка ґрунтується на практичному застосуванні та реалізації комплексних цифрових рішень. У зв'язку з цим оцінка процесів цифрової трансформації формується на підставі даних розробників цифрових технологій (техніко-технологічні зміни) та аналізу чинного нормативно-правового поля, що включає держпрограми та програми підтримки (організаційно-економічні зміни) [45].

У межах цього дослідження особливий інтерес викликає забезпечення організаційно-економічної трансформації агроекономічних систем. Основним інструментом такого забезпечення є механізм стратегічного планування.

Автором відзначається тісний взаємозв'язок між ключовими позиціями нормативно-правової документації, що регламентує цифрову трансформацію сільськогосподарської галузі. Основні завдання держави включають стимулювання процесів трансформації та створення якісної ІТ-інфраструктури, а також забезпечення доступності освоєння нових професій та навичок цифрової економіки. Агробізнесу відводяться позиції, що забезпечують реалізацію та впровадження цифрових рішень у реаліях виробництва, освітнім організаціям (ГО) та ІТ-індустрії – допоміжні функції забезпечення низки процесів трансформації [92].

Таким чином, цифрова трансформація сільського господарства є складним процесом взаємодії як у програмно-технологічному аспекті, так і в інформаційно-комунікаційному (освітньому, просвітницькому) та організаційно-економічному аспектах. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки та впровадження узагальненого алгоритму цифрової трансформації сільського господарства, який дозволить забезпечити ефективну взаємодію його учасників, а також визначить сукупність інструментів, які являють собою пул процедур та правил, що регламентують поведінку сторін у процесах цифрової трансформації, тобто. визначальний зони відповідальності основних учасників – представників агробізнесу та держави. Дані дії дозволять поєднувати соціальні та економічні інтереси держави, агробізнесу та кінцевого споживача.

Автором пропонується алгоритм цифрової трансформації сільського господарства, в якому відображено зони відповідальності держави та агробізнесу як ключових учасників взаємодії (Рис. 3.4).

На думку автора, цифрова трансформація сільського господарства здійснюється у два ключові етапи:

- впровадження цифрових технологій та платформних рішень;
- Цифровізація управління підприємствами галузі [92].

<p align="center">ЕТАП 1. ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ПЛАТФОРМЕННИХ РІШЕНЬ</p> <p align="center">Мета: нарощування та ефективне використання цифрових технологій та платформних рішень для забезпечення продовольчого суверенітету країни.</p> <p align="center">Ключове завдання: формування безперебійно працюючих систем моніторингу окремих видів продукції з використанням цифрових технологій та платформних рішень</p>					
ЗОНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ	Підготовка кадрів з урахуванням зростаючої ролі математичних дисциплін та необхідності цифрових навичок			Оцінка своєчасності впровадження цифрових технологій та платформних рішень	ЗОНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АГРОБІЗНЕСУ
	Нормативно-правове регулювання цифрової трансформації з урахуванням територіального розташування господарюючих суб'єктів			Робота з персоналом щодо прийняття нових технологічних форматів діяльності	
	Створення об'єктів IT-інфраструктури на сільських територіях			Організаційна трансформація підприємства з урахуванням обслуговування цифрових технологій та платформних рішень	
	Стимулювання агробізнесу, що впроваджує цифрові технології та платформні рішення			Нарощування бази цифрових технологій та платформних рішень, що підвищують ефективність агробізнесу	
	Стимулювання розробки вітчизняних платформних рішень для агробізнесу та забезпечення кібербезпеки аграріїв			Формування умов для безперебійної роботи цифрових технологій і платформних рішень	
	Інформаційні потоки			Фінансові потоки	

Рис. 3.4. Алгоритм цифрової трансформації сільського господарства (етап 1)

ЕТАП 2. ЦИФРОВІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ
 Ціль: перехід на цифрове управління сільськогосподарським виробництвом Ключове завдання: формування наскрізної системи інформаційного забезпечення у сільськогосподарській галузі, оцифрування всіх циклів провадження (у тому числі, прийняття управлінських рішень)

Рис. 3.4. Алгоритм цифрової трансформації сільського господарства (етап 2)

У запропонованому алгоритмі ключова роль приділяється агробізнесу, а держава є регулятором та координатором цифрової трансформації сільськогосподарської галузі в цілому. Держава забезпечує загальне нормативно-правове регулювання процесу трансформації та економічне регулювання – підтримка агробізнесу та прийняття частини ризиків та фінансових витрат.

Отже, перед державою має стояти першочергове завдання – створення зразкового формату нормативного управління для формування та розвитку цифровізації. Для вирішення цього завдання необхідна наявність стійких та орієнтованих на практичне застосування нормативно-правових засад, насамперед у сфері захисту інформації та авторського права. Крім того, центральними завданнями, що стоять перед державою, є вживання дієвих заходів щодо стимуляції інноваційних розробок (та їх впровадження), підтримка державою дослідницької діяльності та розвитку системи, орієнтованої на практичне застосування, щодо підготовки та підвищення кваліфікації працівників [155].

У період цифрової трансформації необхідна та інформаційно-просвітницька підтримка агробізнесу: сільськогосподарські бізнес-курси, програми навчання, які формують цифрові компетенції; слід забезпечити підтримку інноваційних хабів та бізнес-інкубаторів, нарощувати їх потенціал, розширювати доступ до венчурного капіталу (особливо до фінансування в середніх обсягах, необхідного для масштабування отриманих результатів), що в результаті створить сприятливе для бізнесу організаційне та економічне середовище [92].

У рамках першого етапу «Впровадження цифрових технологій та платформних рішень» досягаються:

- створення умов для технологічної стабільності сільськогосподарської галузі;
- формування кадрового потенціалу сільськогосподарської галузі;
- розробка та впровадження у систему адаптивних дистанційних методів збору інформації (космічні знімки, використання безпілотних літальних апаратів),

мобільних рішень та логістичних програм;

- підвищення вимог до точності та оперативності надходження даних, отримання інформації в режимі реального часу за рахунок хмарних сервісів;

- впровадження ресурсозберігаючих технологій у виробництво.

Заходи другого етапу «Цифровізація управління підприємствами сільськогосподарської галузі» спрямовані на:

- поєднання системи управління сільськогосподарською галуззю з логістичними та транспортними системами та системами обробки даних зворотного зв'язку: «споживач (населення та організація – партнер) → виробник», що формує приватно-державну цифрову екосистему управління сільським господарством;

- Інтеграцію розрізнених даних у складі єдиних багатофункціональних систем (ERP системи);

- Забезпечення приватних рішень виробника при отриманні держпідтримки, визначенні банківського та страхового забезпечення через ERP системи.

Зазначимо, що у рамках цифровізації управління підприємствами сільськогосподарської галузі важливий перехід до управління з урахуванням планування та прогнозування ризиків, тобто. відповідно до принципів управління за результатом. Звідси впливає ключовий курс створюваних платформних рішень цифрового сільського господарства на формування модульної системи глобального прогнозування попиту та пропозиції з використанням інформації (статистика, природно-кліматичний прогноз, стан зовнішнього та внутрішнього ринку тощо), що отримується своєчасно в режимі онлайн [106].

Відповідно, таке прогнозування дозволяє агробізнесу приймати оптимальні управлінські рішення у регулюванні мінімальної закупівельної ціни на основі інтеграції об'єктивних даних виробництва та пріоритетів споживачів, сприяє впровадженню точкових рішень щодо формування запиту державної підтримки,

банківського та страхового забезпечення.

Результати цифрової трансформації сільського господарства для ключових учасників взаємодії:

для агробізнесу:

– отримання широкого пулу механізмів, важелів та методів, які на основі історичного та географічного підходів до дослідження дозволяють визначати та спрогнозувати параметри культури (худоби);

– автоматичне подання виробничої та фінансової звітності, наближене до реального часу з мінімізацією людської участі;

– придбання можливості реалізації моделі «drop shipping», що передбачає виключення посередницької діяльності між виробником та кінцевим споживачем. Така модель дозволяє контролювати параметри телеметрії та основні точки: температура, термін постачання, геопозиціонування, а також дає можливість брати участь в електронних торгах на постачання сільськогосподарських товарів для державних та місцевих потреб;

– забезпечення виробництва сільгосппродукції повним доступом до цифрових технологій, переважно заснованих на вітчизняних розробках, що відповідають вимогам міжнародних стандартів – Інтернет речей, дистанційне управління сільськогосподарською технікою;

– оцифрування земель сільськогосподарського призначення, включаючи склад ґрунту та GIS-підкладку;

– гнучка система заходів державної підтримки залежно від ресурсів та потенціалів сільгоспвиробника;

– забезпечення висококваліфікованими кадрами у галузі обробки інформації, адміністрування цифрових платформ, мікроелектроніки та цифрового обладнання аграрного призначення;

- оптимізація продуктивності праці за допомогою поділу виробництва,

заміна посередницьких ланцюжків цифровими платформами та впровадження виробничих циклів з контрольованим життєвим циклом продукції;

для держави:

- можливість прогнозування ціни на основні продукти перед початком сезону для забезпечення продовольчої безпеки країни;

– вихід ринку більш якісної продукції внаслідок цифрового контролю над життєвим циклом продукції.

Як зазначається експертами [153; 154], основний економічний ефект від процесів цифрової трансформації для сільськогосподарської галузі досягається за наявності ефективної цифрової системи даних, що дозволяє оцінювати ризики, планувати на їх основі та керувати діяльністю. Запропонований автором алгоритм дозволяє сформувати цю систему за рахунок консолідації зусиль держави та агробізнесу та узгодженості дій в інформаційному та фінансовому просторах.

У той же час цифрова трансформація сільськогосподарської галузі є одним із завдань комплексного розвитку сільських територій, що включає необхідність формування схеми розміщення та спеціалізації виробництва на основі інтегрованого інформаційного простору та якісно нової бази даних [154].

Таким чином, активне застосування цифрових технологій та платформних рішень виступає сьогодні драйвером розвитку сільського господарства. Прискорення процесів цифрової трансформації сільського господарства пов'язане з координацією організаційно-управлінських дій ключових учасників (агробізнес та держава), що позитивно впливає на ефективність, фінансове забезпечення та результативність такої модернізації. При цьому цифрове сільське господарство є одним із базисів для сталого розвитку сільських територій, оскільки підвищується ефективність територіального розміщення об'єктів сільськогосподарської галузі, а також відбувається формування нових наукомістких виробництв, залучення до сільськогосподарського виробництва працівників нових професій, що зрештою

призводить до підвищення доходів сільського населення.

З позицій стратегічного розвитку економіки та країни загалом сільські території – це платформа як сфери виробництва, а й соціальної сфери, у зв'язку з чим необхідне прогнозування процесів, вкладених у створення для населення комфортних умов життєдіяльності, розвиток інфраструктури, підвищення рівня життя. При цьому в сучасних умовах сталий розвиток сільських територій слід розглядати як здатність до довгострокового стабільного функціонування, забезпечення конкурентних переваг територій із опорою на стратегію інноваційно-технологічного розвитку [151].

Цифрова трансформація соціальної сфери сільських територій є необхідною умовою формування привабливого середовища для проживання у сільській місцевості, оскільки відкриває для населення можливості використання всього спектра послуг та згладжує існуючу диференціацію між міською та сільською місцевістю.

Зміст процесів, що формують соціальну сферу сільських територій, та характеристики соціально-економічного становища даних територій, безумовно, впливають на темпи цифрової трансформації та можливості застосування цифрових технологій. З іншого боку, для прискорення та нарощування ефективності процесів цифрової трансформації соціальної сфери потрібне вивчення тенденцій самого процесу трансформації: аналіз та оцінка ступеня затребуваності та готовності до цифрової трансформації соціально-економічних систем, виявлення передумов до використання цифрових технологій в управлінні розвитком сільських територій [134].

Експертами виділяються такі позитивні наслідки цифрової трансформації соціальної сфери сільських територій:

– активізація сільського населення у суспільно значущих заходах територіальної та аграрної політики держави через надання своєчасного доступу

до інформації про них;

– перехід на дистанційне надання послуг (у тому числі соціально-значущих державних послуг) [73].

При цьому на сільських територіях назріла необхідність трансформації сфери соціального забезпечення з урахуванням можливостей цифрових технологій та платформних рішень для надання послуг: віддалено, за допомогою онлайн майданчиків без безпосереднього відвідування організацій; в автоматичному режимі за рахунок міжвідомчої взаємодії державних органів; комплексно, виходячи з виникнення та прогнозування життєвих ситуацій; омніканально (через взаємну інтеграцію розрізнених каналів комунікації в єдину систему) та екстериторіально (незалежно від місця проживання чи перебування); персоніфіковано, виходячи з фактичної потреби [15].

Цифрова трансформація соціальної сфери передбачає зміну організаційної структури, функцій та принципів взаємодії та прийняття рішень, а також підвищення якості послуг за рахунок створення цифрових платформ конкретних послуг та єдиної централізованої цифрової платформи соціальної сфери [121]. Передбачувані зони зростання соціальних сферах представлені у таблиці 3.3.

Ще одним важливим аспектом розвитку територій є публічне управління територією, що вже за своєю суттю є цифровою трансформацією управління. Процес цього управління регулюється та підтримується шляхом електронно-цифрового інформаційного забезпечення основного спектру діяльності та позиціонування результату через інформаційно-комунікаційні технології, у тому числі автоматичного аналізу зворотного зв'язку громадян та організацій.

Таким чином, цифрові технології, платформні рішення та модернізація системи управління дозволяють реалізувати нові аспекти та функції соціальної сфери з опорою на територіальні умови та економічний добробут [95].

Таблиця 3.3

Зони зростання у соціальній сфері з допомогою реалізації процесів цифрової трансформації

Сфера	Зона зростання
Охорона здоров'я	Формування бази для принципово нового напрямку надання медичних послуг сільському населенню – застосування комп'ютерних, телекомунікаційних та телеметричних технологій обміну медичної інформацією – телемедицина. Підняття взаємодії медичних центрів та організацій на якісно новий рівень, використовуючи можливості та потенціал цифрових технологій, за допомогою яких стає можливим надання висококваліфікованої медичної допомоги мешканцям.
Освіта	Створення стабільної інтернет-інфраструктури (пропускна здатність не менше 50 Мбіт) та розвиток матеріальної бази шкіл (мережеве обладнання, презентаційне обладнання, комп'ютери та ін.), програмного забезпечення, контенту, а також впровадження системи відеоспостереження. Формування багатопрофільної системи онлайн-навчання.
Наука	Виведення наукової та науково-технічної взаємодії на єдину цифрову платформу, що дає можливість організації та проведення наукових досліджень у віддаленому режимі. А також створення цифрової системи контролю сервісів наукової інфраструктури спільного користування, зокрема забезпечення доступу до баз наукових даних організацій, які проводять наукові дослідження та розробки.
Культура	Організація онлайн-трансляцій знакових заходів у сфері мистецтва та культури, проведення віртуальних екскурсій найбільшим експозиціям, перенесення літературного фонду у цифровий простір.

На думку автора, загалом на рівні управління соціальною сферою сільських територій такими функціями цифрової трансформації виступають:

- 1) аналіз наявного потенціалу для реалізації соціально-економічних інтересів з урахуванням можливих загроз та ризиків;
- 2) прогнозування діяльності організацій соціальної сфери та міжвідомчої взаємодії на основі результатів аналізу потенціалу та отриманої інформаційної характеристики з виявленням пріоритетів у забезпеченні сталого розвитку;
- 3) постановка завдань, необхідні продуктивного виконання державними і муніципальними структурами як реалізації конкретних заходів відповідно до отриманими через інформаційно-комунікаційні канали даними (зокрема, як зворотний зв'язок населення і закупівельних організацій);

4) прийняття оптимальних управлінських рішень на основі електронно-цифрового узагальнення інформаційно-аналітичних даних про характер виконуваних соціальних та соціально-економічних заходів [95];

5) формування та коригування нормативно-правових актів відповідно до прийнятих управлінських рішень, які повинні враховуватися при подальшому функціональному управлінні та забезпеченні сталого розвитку конкретної території [75].

В даний час соціальна сфера знаходиться в «перехідному» періоді від процесу формування ІТ-інфраструктури та базового протоколу надання послуг в електронному вигляді, коли при оцінці ефективності соціального обслуговування особлива увага приділялася адаптації адміністративних послуг до потреб спектру категорій громадян, до етапу трансформації управління соціальною сферою та організаційно-функціональної трансформації, коли особлива увага звертається на забезпечення відкритості, прозорості, якості надання послуг (зниження термінів та підвищення адресності) та взаємодії відомств соціальної сфери.

Процес цифрової трансформації соціального блоку сільських територій пов'язаний із необхідністю визначення методичних підходів даного процесу, які підтримуватимуть заявлені функціонально-організаційні можливості трансформації. При цьому однією з важливих методичних засад є оцінка рівня готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації.

У сучасній літературі [48; 55; 70; 149] рівень готовності економічної системи до цифрової трансформації часто визначають через оцінку її цифрової зрілості. У основі цієї оцінки закладено визначення можливості системи пропорційно і оперативно реагувати використання цифрових елементів (рішень, товарів, платформ тощо.). У межах оцінки враховуються організаційно-економічні та техніко-технологічні зміни як системи загалом, і її окремих

структурних і функціональних елементів, викликані використанням механізму управління процесами цифрової трансформації.

Виходячи із завдань дослідження, автором пропонується методика оцінки рівня готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації, заснована на системі показників за такими компонентами: соціально-економічний потенціал, IT-інфраструктура, електронна взаємодія та потенціал для розвитку соціальної сфери.

Дані компоненти (характеристики) оцінки готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації відображають:

- 1) забезпеченість соціальної сфери сільських територій інформаційно-технічними ресурсами;
- 2) забезпеченість соціальної сфери сільських територій кадровими ресурсами (зокрема, кадровим потенціалом);
- 3) сприйнятливість організацій соціальної та адміністративної системи та населення до онлайн-взаємодій.

Комплексність оцінки готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації полягає, по-перше, у формуванні багатокомпонентної системи показників, по-друге, у введенні в методику розрахунку нормалізованих показників, що корелюють із заявленими значеннями індикаторів стратегічних і нормативно-правових актів у сферах стійкого розвитку сільських територій та формування цифрової економіки, по-третє, у забезпеченні її застосування з метою державного стратегічного управління (узгодження запропонованої системи показників з існуючою інформаційною та статистичною базою).

При цьому автором зазначається, що для прискорення процесу оцінки рівня готовності соціально-економічних підсистем сільських територій до цифрової трансформації необхідне формування нової статистичної бази, орієнтованої на завдання та об'єкти даного прогнозування. Наявна в даний час статистична

інформація щодо сільських територій має вузький спектр показників (особливо це стосується питань цифровізації та впровадження цифрових технологій), а також після 2014 року спостерігається постійна зміна форм звітності, що надаються. Дані факти обмежують аналіз, уповільнюють реалізацію завдань цифрового розвитку галузей (сфер) та ускладнюють ведення дослідницької діяльності в даному напрямку.

Узагальнюючи етапи авторської методики оцінки готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації, автор виділяє п'ять послідовних етапів:

- формування системи показників оцінки готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації з використанням поодиноких індикаторів;
- визначення показників стосовно аналізованих територіальних систем;
- розрахунок нормалізованих показників щодо еталонного значення (нормалізація показників);
- розрахунок показників компонентів (компоненти: соціально-економічний потенціал, IT-інфраструктура, електронна взаємодія, потенціал для розвитку соціальної сфери);
- розрахунок підсумкового показника оцінки готовності соціальної сфери сільських територій до цифрової трансформації.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновано формулювання авторського поняття «цифрова трансформація сільських територій» як цілеспрямованого процесу сталого реформування концепції та формату сільського суспільства та сільської економіки, що забезпечує функціонування соціально-економічних підсистем сільських територій в умовах формування IT-інфраструктури, пулу цифрових

технологій та цифровізації управління.

2. Розроблено модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу, яка передбачає створення «цифрової екосистеми» підприємств сільського господарства, в основі якої: впровадження інтелектуальних датчиків у засоби виробництва: апаратуру, обладнання, виробничі лінії тощо; роботизація виробничого процесу: витіснення трудових ресурсів із заміною їх на роботизовані верстати та виробничі лінії; перехід на аутсорсинг у частині зберігання даних та проведення обчислень; наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих та управлінських процесів в єдину інформаційну систему; формування аналітики на підставі сукупного обсягу отриманих даних (структурованої та неструктурованої інформації); реалізація концепції «безпаперового діловодства» у вигляді оцифрування всієї технічної документації та застосування електронного документообігу; моделювання виробничих процесів, систем, об'єктів та виробів з використанням цифрових технологій; автоматизація процесів замовлень сировини і витратних матеріалів, і навіть поставки готової продукції споживачеві у вигляді спеціалізованих сервісів, виключаючи велику систему посередників; використання технологій безпілотного транспорту у логістиці підприємства, у т. ч. для доставки товарів; застосування методів віддаленого контролю та організації процесів виробництва за допомогою мобільних технологій; перехід на торгові онлайн-майданчики для реалізації готової продукції та надання послуг.

3. Масштабування процесів цифрової трансформації сільського господарства потребує системної оцінки всієї сукупності можливих ефектів та усвідомлення складності завдань, що стоять перед різними об'єктами трансформації. В умовах технологічного відставання сільського господарства основним імпульсом до трансформації має стати консолідація зусиль агробізнесу та держави як основного регулятора. Запропонований автором алгоритм містить

зони відповідальності агробізнесу та держави, що дозволить уникнути перетинів в організації та фінансовому забезпеченні процесів цифрової трансформації, а це сприяє прискоренню трансформаційних процесів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання обґрунтування теоретичних і методичних засад, розробки науково-практичних рекомендацій щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації.

За результатами дисертаційного дослідження сформульовані такі висновки:

1. Удосконалено типологію етапів планування державної стратегії розвитку сільської території, що на відміну від діючої передбачає наступні етапи, а саме: визначення цілей розвитку сільської території; аналіз зовнішнього середовища; складання портфолію сільської території; напрями розвитку сільської території; планування; розробка стратегії та її реалізація; остаточний аналіз ефективності та результативності запланованого процесу планування.

Дістало подальшого розвитку тлумачення сутності державного стратегічного планування сільських територій, під яким слід розуміти діяльність з розробки стратегії соціально-економічного розвитку територій з метою забезпечення їх сталого розвитку. На основі напрацювань закордонних вчених уточнено поняття: стійкого розвитку сільських територій як процесу якісних змін у соціальній сфері, що супроводжується розширеним відтворенням у сільському господарстві, позитивними демографічними тенденціями та збереженням екологічно-територіальної цілісності на ареалі сільських поселень та селищних територій. Уточнено трактування сутності мотиваційного механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій, що полягає у створенні умов, а також активізації детермінантів, що дозволяють задовольняти потреби сільських мешканців у підвищенні якості життя та суб'єктів сільської економіки.

2. Розроблено класифікацію детермінант соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом доповнення та уточнення змісту окремих з них, а саме: економічні детермінанти (формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку); соціальні детермінанти

(формують поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм); територіальні детермінанти (пов'язані зі ступенем розселення людей); детермінанти ефективного територіального управління (будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського адміністративного менеджменту).

3. Розвинуто підходи до дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, а саме: процесний підхід (пов'язаний із сприйняттям мотиваційного механізму державного регулювання розвитку сільських територій як процесу); синергетичний підхід (дозволяє скоординувати реалізацію проектів – мотиваторів соціально-економічного саморозвитку через ефект синергії всіх адміністративно-територіальних рівнів та рівнів аграрної економіки); інституційний підхід (дає можливість враховувати позаекономічні фактори державного регулювання розвитку сільських територій: демографічні, природно-кліматичні, географічні, політичні та вплив метаекономічних тенденцій).

Удосконалено структуру системного підходу як методологічної основи дослідження державного регулювання розвитку сільських територій, який реалізується через генетичний (проявляється у пошуку як успадкованих елементів у сільському розвитку, і у мінливості під впливом різних умов), структурно-функціональний (яскраво виражений проявом головної функції існування сільських поселень – розвитком виробничої та ресурсної бази створення надійної продовольчої системи держави) та відтворювальні аспекти (передбачає вивчення закономірностей розвитку сільських територій під впливом різних зовнішніх стимулів соціальної та економічної сфер за фазами простого та розширеного відтворення).

4. Розроблено пріоритетні напрями державного регулювання стійкого розвитку сільських територій (економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий), а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси цифрової трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення

навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляції населення.

5. Розроблено модель державного регулювання сільських територій на основі технологічного підходу, яка передбачає створення «цифрової екосистеми» підприємств сільського господарства, в основі якої: впровадження інтелектуальних датчиків у засоби виробництва: апаратуру, обладнання, виробничі лінії тощо; роботизація виробничого процесу: витіснення трудових ресурсів із заміною їх на роботизовані верстати та виробничі лінії; перехід на аутсорсинг у частині зберігання даних та проведення обчислень; наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих та управлінських процесів в єдину інформаційну систему; формування аналітики на підставі сукупного обсягу отриманих даних (структурованої та неструктурованої інформації); реалізація концепції «безпаперового діловодства» у вигляді оцифрування всієї технічної документації та застосування електронного документообігу; моделювання виробничих процесів, систем, об'єктів та виробів з використанням цифрових технологій; автоматизація процесів замовлень сировини і витратних матеріалів, і навіть поставки готової продукції споживачеві у вигляді спеціалізованих сервісів, виключаючи велику систему посередників; використання технологій безпілотного транспорту у логістиці підприємства, у т. ч. для доставки товарів; застосування методів віддаленого контролю та організації процесів виробництва за допомогою мобільних технологій; перехід на торгові онлайн-майданчики для реалізації готової продукції та надання послуг.

6. Масштабування процесів цифрової трансформації сільського господарства потребує системної оцінки всієї сукупності можливих ефектів та усвідомлення складності завдань, що стоять перед різними об'єктами трансформації. В умовах технологічного відставання сільського господарства основним імпульсом до трансформації має стати консолідація зусиль агробізнесу та держави як основного регулятора. Запропонований автором алгоритм містить зони відповідальності агробізнесу та держави, що дозволить уникнути перетинів в

організації та фінансовому забезпеченні процесів цифрової трансформації, а це сприяє прискоренню трансформаційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов А.В. Методи державного регулювання розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.irbisnbuv.gov.ua>.
2. Барановський М. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»: зб. наук. праць. 2011. Ч. 1, Вип. 163. С. 19 – 25.
3. Белевят О. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. Миколаїв, 2010. 20 с.
4. Белей С.І. До проблеми державної підтримки розвитку сільських територій. Економічні науки. 2011. № 9. С. 241-245.
5. Белко І.А. Удосконалення структури управління підприємством як складова його розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 12, Ч. 1. С. 72-76
6. Богданов Д.С. Завдання сталого розвитку сільських територій. Агросвіт. 2017. № 7. С. 60–62.
7. Богуш Л.Г. Комплексний розвиток соціальної сфери сільської місцевості України: проблеми та підходи до підвищення ефективності його державного регулювання. Становление современной науки (экономические науки) : матер. научн. Интернетконф., 2006 г. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.rusnauka.com/CCN/Economics/15_bogush.doc.htm.
8. Бойко А.О. Теоретичні основи та принципи державної політики у сфері земельних відносин в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. No 16. С.114-122.
9. Бойко В.В. (2016). Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lv.niss.gov.ua/public/File/1/Monografia_Boyko.pdf
10. Бородіна, О.М. (2008). Державна підтримка агросфери: еволюція,

проблеми: монографія. ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 264.

11. Важинський, Ф.А., & Галелюк, М.М. (2013). Ресурсний потенціал сільських територій. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права, (10), 284-287.

12. Важинський, Ф.А., & Колодійчук, А.В. (2010). Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій. Науковий вісник НЛТУ України, 20(5).

13. Васильців Т.Г. , Бойко В. В. Розвиток сільських територій як стратегічний пріоритет зміцнення економічної безпеки держави. Стратегічні пріоритети. 2015. № 2(35). С. 58-62.

14. Венгерська, Н.С. (2015). Сільський розвиток України в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи; Rural development of Ukraine under european integration process: problems and prospects. Науковий журнал Економічний вісник Національного гірничого університету; Научный журнал Экономический вестник Национального горного университета; Scientific journal Economic Bulletin of the National Mining University.

15. Вечеря С. В. Організаційно-методологічні основи формування мотиваційного механізму на сільськогосподарських підприємствах. Вісник Черкаського університету. Серія Економічні науки. 2014. № 37 (330). С. 44–50.

16. Вінник О. Право цифрової економіки: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 350 с.

17. Водянка Л. Д., Юрій Т. П. Цифровізація та цифрова платформа в економічному розвитку аграрного сектору. Економіка АПК. 2020. № 12. С. 67–73.

18. Войтко С. В., Фролова А. А. Трансформації національної економіки України в площині розвитку головних кластерів на засадах Індустрії 4.0 в пост-сovid'ний період. Інноваційна економіка. 2020. № 5–6. С. 36–42.

19. Вольська О. М. Соціально-економічний розвиток сільських територій України : навч. посібник. Вольська О. М., Кирилов Ю. Є., Потравка Л. О. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 184 с.

20. Воржакова Ю. П., Хлебінська О. І. Сутність цифрової трансформації з

різних позицій підприємців та науковців. Економіка та держава. 2021. № 9. С. 107–111.

21. Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку : монографія. Київ : Аграрна наука, 2016. 332 с.

22. Газуда, Л.М., Ерфан, В.Й., & Газуда, С.М. (2015). Сільський розвиток регіону.

23. Гайдуцький П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території. Економіка АПК. 2005. № 11. С. 43-48.

24. Герасименко Р.В. Методологічні підходи до дослідження державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі мотиваційного механізму. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 38. С. 201-206.

25. Герасименко Р.В. Мотиваційний механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Том 34 (73) № 6. С. 136-146.

26. Герасименко Р.В. Детермінанти державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 178-184.

27. Герасименко Р.В. Концептуальні підходи до державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 206-212.

28. Герасименко Р.В. Концепція цифрової трансформації сільських територій. Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації : Матеріали IV Міжнародної науковопрактичної конференції, 22–23 червня 2023 року. – Житомир : Поліський національний університет, 2023. С. 125-127.

29. Герасименко Р.В. Пріоритетні напрями та фактори стійкого розвитку сільських територій. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VII Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Київ, 2-3 листопада 2023) / упоряд. Клименко О.М. Київ: УкрСІЧ, 2023. С. 179-182.

30. Герасименко Р.В. Інструменти стійкого розвитку сільських територій. Механізми управління розвитком територій: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 2. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 122-124.

31. Герасимчук В.Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність. К. : Вища школа, 1995. 265 с.

32. Головін Р.Г., Іваницька О.М. Форми земельних відносин та їх державне регулювання в Україні. Публічне адміністрування та національна безпека. 2018. № 2. URL: <https://10.25313/2617-572X-2018-2-4173>

33. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України. Регіональна економіка. 2008. № 3. С. 204 – 209.

34. Гончарук І.В. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій Вінницької області. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8. С.56-67.

35. Горобець Н. М. Цифрові технології в системі стратегічного управління аграрними підприємствами. Агросвіт. 2022. № 1. С. 36–43.

36. Грановська Л.М., Нижеголенко К.С. Теоретичні підходи до формування категорій «сільська територія», «сільський регіон». Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 10–15.

37. Григоренко Я.О. Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Економіка АПК. 2016. №7. С. 100 – 105.

38. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. Економіка України. 2007. № 4. С. 62—70.

39. Губені, Ю. (2008). Органи самоорганізації населення на селі як інструмент місцевого розвитку. Економіка України, (7), 84-91.

40. Демчишак Н. Б., Радух О. О., Гриб В. М. Цифровізація аграрного сектору в умовах відкриття ринку землі в Україні. Агросвіт. 2020. № 12. С. 10–18.

41. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

42. Для розвитку сільських територій буде враховуватись успішний міжнародний досвід [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/24883>

43. Дудзяк О.А. Відновлення та розвиток сільських територій: теорія, методологія і практика : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.03 ; Подільський державний аграрно-технічний університет. Кам'янецьПодільський, 2019. 538 с.

44. Дудзяк О.А. Соціально-економічний ефект лідерства для розвитку сільських територій. Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. № 3-4. 2017 (68). С. 39-43.

45. Дяченко М.І., Мовчанюк А.В. Розвиток сільських територій уманського району в умовах децентралізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 1. URL: <https://u.to/volyGg>

46. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Європейський досвід законодавчого регулювання державної підтримки та розвитку сільських населених пунктів. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28885.pdf>

47. Євсюкова О. В. Цифрова спроможність територіальних громад в Україні: проблеми та перспективи. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 6. doi: 10.32702/2307-2156-2021.6.1.

48. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/16025>.

49. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій». [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/7490/1/10evm.pdf>

50. Жураківський Є.С. Концепція, інструментарій та механізми забезпечення економічної безпеки аграрної галузі. Агросвіт. 2016. № 6. С. 68 – 72.

51. Загорський В.С., Борщук Є.М. Теоретико-прикладні аспекти дослідження сталого розвитку сільських територій України. Ефективність державного управління. 2019. Вип. 2 (59). Ч. 1. С. 13–28.

52. Залізко В. Д. Сутність поняття «сільська територія»: визначення та

основні функції. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf

53. Замикула В.В. Удосконалення механізмів державного управління сталим розвитком сільських територій : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління»; ЧДУ ім. П. Могили. Миколаїв, 2011. 22 с.

54. Зануда А.В. Земля України: скільки її, кому належить і хто на ній працює. URL: <https://u.to/RolyGg>

55. Заяць Т.А. Попит на робочу силу: проблеми формування та економічного стимулювання. Україна: аспекти праці. 2005. № 2. С. 31-39.

56. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. Економіка АПК. 2010. № 11. С. 129–136.

57. Зінчук Т.О. Суспільні блага та сільській розвиток: політика Євросоюзу і України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vadyba.asu.lt/8/10.pdf>

58. Зінюк М. С. Корпоративне управління в епоху цифровізації. Молодий вчений. 2019. № 3(2). С. 432–437.

59. Ільїна М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття «сільські території» для потреб рекреаційної сфери. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_1_2014_05_22_23/teoretiko_metodologichni_zasadi_viznachennja_ponjattja_silski_teritoriji_dlja_potreb_rekreacijnoji_sferi/59-1-0-940

60. Калач Г. М. Цифрова трансформація фондового ринку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2018. Вип. 2. С. 171–177.

61. Калетнік Г.М. , Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 10. С. 7-25.

62. Калінчик М.В. Економіко-екологічна стратегія розвитку аграрного сектору: постановка проблеми. Агросвіт. 2016. № 3. С. 3 – 7.

63. Калугін О.Ю. Організаційно-правові засади впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в аграрний сектор в умовах розвитку

інформаційного суспільства в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07 / НУБіП України. Київ, 2012. 22 с.

64. Кафлевська С. Г., Краснюк О.П. Основні шляхи посилення мотивації праці у сільському господарстві. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 3(23). С. 105-108.

65. Кашталян Т.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Особливості функціонування механізмів державного регулювання земельних відносин у контексті забезпечення національної безпеки. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 2 (21). С. 50-54.

66. Киристюк С.В. (2007). Особливості функціонування системи бюджетної підтримки аграрного сектора в Україні. Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Харків: ХНТУСГ, 143-149.

67. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки", 2005. 452 с.

68. Клуб А.І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні [Електронний ресурс] Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 3. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=589>.

69. Коробенко І.Р. Генезис поняття «сільські території» та його сутність. Економіка АПК. 2017. № 3. С. 92–96.

70. Кропивко М.Ф. Організація державного та самоврядного управління розвитком сільських територій. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К. : Вид-во "Либідь", 2005. – С. 120-123.

71. Кузьомко В., Бурангулова В., Бурангулова В. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. Економіка та суспільство. 2021. № 32. doi: 10.32782/2524-0072/2021-32-67.

72. Куцмус, Н.М. Тенденції розвитку сільських територій в регіональній

політиці ЄС: досвід для України. Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр.–В, 375-383.

73. Лазарєва О. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 128 с.

74. Лисенко Л. До визначення поняття «сільська територія». Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ. 2009. № 2 (38). С. 12 – 15.

75. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій. К. : Дія, 2007. 400 с.

76. Лісовий, А.В. (2007). Сталий розвиток сільських територій: виникнення, сутність, принципи. Економіка АПК, (4), 140-145.

77. Малихін Д.М. Оцінка застосування механізмів державного регулювання земельних відносин в Україні на сучасному етапі. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 11. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=848>.

78. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 51 – 58.

79. Малік М.Й., Пулім В.А. (2007). Концептуальні засади розвитку сільських територій. Розвиток соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку. Доповіді Міжнародного симпозіуму. Житомир : ДВНЗ ДАЕУ, 156–163.

80. Мандибура, В. (2009). Ідеологічна і об'єктивна складові економічної «теорії людського капіталу». Економічна теорія, (1), 34-49.

81. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 1. С. 25-29.

82. Машкова, О.В. (2008). Суспільно-географічне дослідження геопросторової неоднорідності умов життєдіяльності сільського населення регіону (Doctoral dissertation, спец 11.00. 02 «економічна та соціальна географія»/Машкова Ольга Вікторівна–О., 2008.–20 с).

83. Машталер В.О. Ресурсний потенціал підприємства та напрямки підвищення ефективності його використання. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua>.

84. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2004. С. 401 – 424.

85. Мельник, Л.Г. Триалектические основы управления развитием экономических систем: монография. Сумы, 2015. 447с.

86. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України (результати, проблеми). Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К. : Вид-во "Либідь", 2005. С. 182-189.

87. Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 37 -47.

88. Михайленко О.Г. Сталий розвиток сільського господарства: теоретичні аспекти. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». 2015. Вип. 7. С. 48–57.

89. Мовчанюк А.В. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області. Економіка і суспільство. 2017. Випуск № 8. С. 436-441.

90. Морозова Г.С. Тракткування понятійного апарату «сталий розвиток» у контексті сільських територій. Вісник Запорізького національного університету. 2018. № 4. С. 73–79.

91. Орлатий, М.К., Могильний, О.М., Ксенофонов, М.М., & Татусяк, С.П. (2007). Досвід управління розвитком сільських територій у Польщі. Статистика України, (1), 84-90.

92. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 360 с.

93. Павлов О.І. Сільські території України : монографія. Одеса : Астра, 2014. 367 с.

94. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.

95. Павлов, О.І. (2009). Сільські території як об'єкт впливу

консолідованої державної політики. Ефективна економіка, (3). 18.

96. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління / С. Квітка, Н. Новіченко, Н. Гусаревич, Н. Піскоха, О. Бардах, Г. Демошенко. Аспекти публічного управління. 2020. 8(4). С. 129-146.

97. Петренко Н.О., Чукіна І.В. Управління розвитком сільських територій України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70) № 2. С. 156-160.

98. Піжук О. І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. Економіка, управління та адміністрування. 2019. 3(89). С. 41-46. doi: 10.26642/ema-2019-3(89)-41-46.

99. Поленкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія». Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2011. № 4 (54). С. 272 – 277.

100. Положаєнко О. В. , Марченко С. І. Сутність поняття «сільські території» та його визначення в юридичній літературі. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Т. 1, Вип. 3. С. 149 – 151.

101. Попович В.В. , Колмогорова І.В. Особливості становлення та розвитку сільських територій в Україні. Ефективна економіка. 2012. № 12. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3294>.

102. Попрозман Н.В. Дудзяк О.А. До питання дослідження соціально-економічних систем в сучасних умовах. Формування ринкових відносин в Україні. НДЕІ. Мін.екон України. 2017 Випуск № 6. С. 9-13.

103. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 16.06.2005 р. № 2657- IV (ред. від 27.02.2020 р., підстава – 465-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

104. Про добровільне об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vinrada.gov.ua>.

105. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>

106. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 р. : Проєкт Закону

України від 07.08.2018 р. № 9015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

107. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>

108. Прогнозування обсягів заготівлі сировини на території громад із використанням штучних нейронних мереж / А. Тригуба, І. Тригуба, Р. Чубик, І. Кондисюк, Н. Коваль, Я. Панюра. Вісник Львівського національного аграрного університету: агроінженерні дослідження. 2020. № 24. С. 143-151.

109. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. Економіка України. 2007. № 6 (547). С. 50—59.

110. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К. : Вид-во "Либідь", 2005. С. 94-99.

111. Прокопа, І.В. Перехід до політики сільського розвитку як головна передумова подолання занепаду села. ІВ Прокопа [Електронний ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2008-124/index.html.

112. Проніна, І.І. (2002). Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення. Автореф. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук.

113. Прушківський В. Г., Колесников В. І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 127-132.

114. Разумей Г. Ю., Разумей М. М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. 2 (25). С. 139-145.

115. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України [Монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку")

116. Руденко М. В. Вплив цифрових технологій на аграрне виробництво: методичний аспект. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 30–37.

117. Руденко, Л.Г., & Горленко, І.О. (2010). Проблеми вдосконалення регіональної політики в Україні. Український географічний журнал, (2), 26- 31.

118. Руснак А.В. Функції, завдання, чинники функціонування та сталого розвитку сільських територій. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2012. № 1. С. 244–248.

119. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. Вісник аграрної науки. 2006. № 5. С. 21 – 23.

120. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матер. VII річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К., 2005. 19 с.

121. Самофатова В.А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління. Одеса : Астропринт, 2018. 312 с.

122. Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Ткаченко К. В., Микитюк Д. М., Семисал А. В. Сучасний стан та проблеми впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 15-16. С. 35–39.

123. Сембай І. В. Функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04; Львівськ. нац. аграрн. ун-т. Львів, 2008. 20 с.

124. Сидорчук О. В., Тригуба А. М., Шолудько П. В. Особливості планування проектів та програм аграрного виробництва. Управління проектами: стан та перспективи: матеріали VI Міжнар. конф. Миколаїв: НУК, 2010. С. 313-316.

125. Система менеджменту інституціональної трансформації економіки України (теоретико-методологічний аспект) : колективна монографія / [Гудзинський О. Д., Судомир С. М., Гудзинська Ю. С. та ін.]; за заг. ред О. Д. Гудзинського. К. : Аграр Медіа Груп, 2012. 771 с.

126. Славов В. П. , Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. Вісник аграрної науки. 2007. № 9. С. 68 – 71.

127. Смоленюк Р.Л. Трансформація аграрного сектора економіки на засадах сталого розвитку. Інноваційна економіка. 2014. № 6. С. 14 – 20.

128. Соколюк С. Ю., Бечко П. К., Чернега І. І., Пташник С. А. Вплив регуляторних механізмів розвитку аграрної сфери на реалізацію потенціалу цифрових технологій. Економіка та держава. 2021. № 8. С. 23–27.

129. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Nature_and_practical_application_of_the_economic_concepts_and_categories_construction_method_gobalisation_and_business_risk_are_used_as_concept_example__13920.pdf

130. Статівка А.М. Правові аспекти забезпечення сталого розвитку сільських територій. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 травня 2010 р., м. Хмельницький). Хмельницький, 2010. С. 134–136.

131. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 3. С. 125 – 132.

132. Стегней, М.І. (2015). Екологічні пріоритети розвитку сільських територій. Економіка та держава, (1), 17-21.

133. Стріжкова А.В. GRID-технології як об'єкт інноваційних відносин: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.04 / НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2017. 20 с.

134. Талавирия М.П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2016. № 1(47). Т. 2. С. 146–150.

135. Таптунова І., Казацька М. На шляху до єдиного цифрового ринку ЄС: електронна комерція. ГО «Український центр європейської політики». URL:https://ucerp.org.ua/wpcontent/uploads/2021/07/ucerp_report_e-commerce_31.05.2021.pdf

136. Тарасюк, А., & Гамалій, В. (2021). Тренди цифровізації

сільськогосподарських підприємств України. SCIENTIA·FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету). № 139(5). С. 72–85.

137. Термоса І.О. Сутність сталого розвитку та його особливості в контексті сільських територій. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 19. С. 33–37.

138. Тимошенко М.М. Передумови та шляхи удосконалення земельних відносин в контексті сталого соціально-економічного розвитку сільських територій. Вісник ЖДТУ. 2019. № 1 (87). С. 36-41.

139. Ткачук А. Про розвиток сільських територій. (З олівцем над Концепцією розвитку сільських територій прийняту розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р). [режим доступу <http://www.csi.org.ua/pro-rozvytok-silskyh-terytorij-i-ne>]

140. Ткачук Г.О. «Цифрові» трансформації: взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. Економіка харчової промисловості. 2019. Том 11. № 4. С. 42–50.

141. Тодорюк С.І. Екологічні перспективи в реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора України. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 14. С.106-109.

142. Тридід, С.О. (2006). Оцінка рівня та способу життя населення регіону (Doctoral dissertation, Харківський національний економічний університет).

143. Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

144. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій». Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природодоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 – 22 травня 2010 р.). Біла Церква : БНАУ, 2010. С. 24 – 26.

145. Фаріон Л.В. Алгоритм формування стратегії сталого розвитку сільських територій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 15. Ч. 3. С. 63–66.

146. Хаєт Г.Л. Мотивація як циклічний процес багатокритеріальної оптимізації та прийняття рішень. *Продуктивність*. 2004. № 3. С. 7 - 17.
147. Халімон П.В. Нормативно-правовий механізм державного регулювання земельних відносин в Україні. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). С.223-229.
148. Халімон П.В. Особливості державного регулювання земельних відносин в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 8. URL:<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1734>.
149. Харчук С.А. Соціально-економічний розвиток сільських територій: проблеми та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 12. С. 20–23.
150. Хвесик М.А. Сталий розвиток територій як основа стратегій розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2013. № 1 С. 66 – 76.
151. Цифрові громади: в Україні розпочато реалізацію пілотного проекту з електронного урядування в ОТГ. URL: <http://surl.li/chebl>.
152. Цілі сталого розвитку в Україні. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
153. Чернятіна В.А. Державне регулювання сталого розвитку сільських територій в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3(34). С.122-127.
154. Чикуркова А.Д. Теоретичні аспекти аналізу ринку робочої сили. *Економіка АПК*, 2010. № 6. С. 50-55.
155. Чужиков В. , Вінська О. Модернізація аграрної політики ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ierjournal.com/journals/14-15/2011_5_Chuzhikov-Vinska.pdf
156. Шкуратов О.І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 153 – 158.
157. Шульга О.А. Екологічні проблеми аграрного сектору України у контексті реалізації екологічної політики держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 3. С. 213 – 216.

158. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. Економіка АПК. 2012. № 3 (125). С. 3—10.
159. Юрчишин, В. (2007). Формування і системна розбудова новітньої державної аграрної політики. Економіка України, (10), 4-14.
160. Як створити «грумаду у смартфоні»: необхідні інгредієнти. URL: <http://surl.li/chebn>.
161. Acharya, B. Homestays as an Alternative Tourism Product for Sustainable Community Development : A Case Study of Women-Managed Tourism Product in Rural Nepal / В. Р. Acharya, Е. Halpenny. – Text : direct // Tourism Planning and Development. –2013 – No. 10 (4). – P. 367–387.
162. Agricultural Policies for Poverty Reduction (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cabi.org>.
163. Ammirato, S. The Agritourism as a Means of Sustainable Development for Rural Communities : A Research From the Field. Text : direct. International Journal of Interdisciplinary Environmental Studies. 2014. No. 8 (1). P. 17–29.
164. Arandelovic, M. Regional Factor of Sustainable Development of Rural Settlements of Kalna and Minićevo at the Foot of the Stara Planina Mountain. Text : direct. Spatium, 2016. No. 1 (35). P. 63–70.
165. Ashley C., Maxwell S. Rethinking rural development. Development policy review. 2001. –N 19 (4). P. 365 – 425.
166. Bezuhla L., Kinash I., Andrusiv U., Dovgal O. Attracting Foreign Direct Investment as an Economic Challenge for Ukraine in the Context of Globalization. 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System. Ivano-Frankivsk and Polyanitsia village (TC Bukovel), Advances in Economics, Business and Management Research. 2019. Vol. 99. P. 195–200.
167. Boron V., Payán E., MacMillan D., Tzanopoulos J. Achieving Sustainable Development in Rural Areas in Colombia : Future Scenarios for Biodiversity Conservation under Land Use Change. Text : direct. Land Use Policy. 2016. 59. P. 27–37.
168. Cizler, J. Opportunities for The Sustainable Development of Rural Areas in Serbia [Wprowadzanie rozwoju zrównoważonego na terenach wiejskich w Serbii]. Text

: direct. Problemy Ekorozwoju. 2013. No. 8 (2). P. 85–91.

169. Conceptual model of management of technologically integrated industry development projects / A. Tryhuba, I. Tryhuba, O. Bashynsky, I. Kondysiuk, N. Koval, L. Bondarchuk. 15th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT). 2020. 2. P. 155–158.

170. Constantin V., Ștefănescu L., Kantor C.M. Vulnerability Assessment Methodology: a Tool for Policy Makers in Drafting a Sustainable Development Strategy of Rural Mining Settlements in the Apuseni Mountains, Romania. Text : direct. Environmental Science and Policy. 2015. No. 52. P. 129–139.

171. Cugno M., Castagnoli R., Büchi G. Openness to Industry 4.0 and performance: the impact of barriers and incentives. Technological Forecasting and Social Change. 2021. Vol. 168. 120756. doi: 10.1016/j.techfore.2021.120756.

172. Ducros, H.B. Confronting Sustainable Development in Two Rural Heritage Valorization Models. Text : direct. Journal of Sustainable Tourism. 2016. P. 1–17.

173. Fitzgerald-Moore, P. , Parai B. J. The Green Revolution. Unpublished. URL : <http://people.ucalgary.ca/~pfitzger/green.pdf>

174. Fong, S. F. , Lo M. C. Community Involvement and Sustainable Rural Tourism Development : Perspectives from the Local Communities. Text : direct. European Journal of Tourism Research. 2015. Vol. 11. P. 124–146.

175. Forecasting the Risk of the Resource Demand for Dairy Farms Basing on Machine Learning / A. Tryhuba et al. Proceedings of the 2nd International Workshop on Modern Machine Learning Technologies and Data Science (MoMLLeT+DS 2020). 2020. 1. P. 327-340.

176. George, S. How the Other Half Dies : the Real Reasons for World Hunger. Montclair N. J : Allanheld, Osmun & Co, 1976. 323 p.

177. Global Food Security: Challenges for the Food and Agricultural System (2015) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.keepeek.com>.

178. Hayden, C. , O’Shaughnessy M., Enright P. The Role of Rural Food Business Networks in Sustainable Rural Development. Text : direct. Contemporary Issues in Entrepreneurship Research. 2014. No. 3. P. 97–122.

179. Herasymenko R. Theoretical aspects of the state strategic management of the development of rural areas. *Public Administration and Law Review*. 2024. № 1 (17). P. 20-27. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/208/180>

180. Ilchenko T., Bezugla L. Trend and priorities change in the European agricultural products market. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 24. С. 35–42.

181. Kovtun B.A. , Papelo V.N. The Strategic Management Objectives and the Priorities of Siberian Development. *Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development*. ed. by A.S. Novoselov and V.E. Seliverstov. Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. 362 p.

182. Lacko-Bartošová, Buday M. S. Global Challenges for Sustainable Agriculture and Rural Development in Slovakia [Globálne výzvy trvalo udržateľného poľnohospodárstva a rozvoja vidieka na Slovensku]. Text : direct. *Journal of Central European Agriculture*. 2013. Vol. 14 (3). P. 263–278.

183. Palmisano O., Govindan K., Loisi R.V. [et al.]. Greenways for Rural Sustainable Development : an Integration between Geographic Information Systems and Group Analytic Hierarchy Process. Text : direct. *Land Use Policy*. 2016. No. 50. P. 429–440.

184. Reidsma P., Bakker M. M., Kanellopoulos A. [et al.]. Sustainable Agricultural Development in a Rural Area in the Netherlands? Assessing Impacts of Climate and Socio-Economic Change at Farm and Landscape Level. Text : direct. *Agricultural Systems*. 2015. Vol. 141. P. 160–173.

185. Research of the variable natural potential of the wind and energy energy in the northern strip of the ukrainian carpathians / O. Bashynsky et al. 6th International Conference: Renewable Energy Sources (ICoRES 2019). *E3S Web of Conferences* 154, 2020.06002. P. 68-72.

186. Röling, N. G. The Emergence of Knowledge Systems Thinking : a Changing Perception of Relationships among Innovation, Knowledge Process and Configuration. Text : direct. *Knowledge and Policy : the International Journal of Knowledge Transfer and Utilization*. 1992. Vol. 5. P. 42–64.

187. Rural areas definition for monitoring income policies: The Mediterranean case study [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper_1_2_LuteroEtAl_Rural_areas_definition_for_monitoring_income_policies.doc

188. Schneider P. Managerial challenges of Industry 4.0: an empirically backed research agenda for a nascent field. *Rev. Manag. Sci.* 2018. 12 (3). P. 803–848.

189. Serban, O. Sustainable Rural Development in The Knowledge Age. Text : direct. *Quality – Access to Success.* 2015. No. 16. P. 180–186.

190. Smart Sensors and Computer Devices for Agriculture, Food Production Process Control and Medicine / V. Romanov, I. Galelyuka, O. Voronenko, O. Kovyrova, S. Dzyadevych, L. Shkotova. 29th International Conference on Computer Theory and Applications ICCTA 2019, 29-31 October 2019, Alexandria, Egypt. Alexandria, 2019. P. 9-12.

191. Sobczyk, W. Sustainable Development of Rural Areas [Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich]. Text : direct. *Problemy Ekorozwoju.* 2014. No. 9 (1). P. 119–126.

192. Song Y., Zhang Y., Vernooy R. Farmer Cooperatives in China : Diverse Pathways to Sustainable Rural Development. Text : direct. *International Journal of Agricultural Sustainability.* 2014. No. 12 (2). P. 95–108.

193. The Model of Projects Creation of the Fire Extinguishing Systems in Community Territories / A. Tryhuba, R. Ratushny, I. Tryhuba, N. Koval, I. Androshchuk. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis.* 2020. 68, 2. P. 419-431.

194. The role of agriculture and rural development in Latin America [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/EXTLACR EGTOPRURDEV/0,,menuPK:503775~pagePK:51065911~piPK:64171006~theSitePK:503767,00.html>

195. Tryhuba A. Computer model of resource demand planning for dairy farms. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*. 2021. 12(3). P. 138-149. URL: <http://www.ijmp.jor.br/index.php/ijmp/article/view/1531/1971>
196. Zaharia, M. Romanian Rural Tourism in the Context of Sustainable Development. Text : direct. *Agricultural Management Strategies in a Changing Economy*. 2015. P. 138–160.

ДОДАТОК А

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у фахових виданнях:

1. Герасименко Р.В. Методологічні підходи до дослідження державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій на основі мотиваційного механізму. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 38. С. 201-206.
2. Герасименко Р.В. Мотиваційний механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Том 34 (73) № 6. С. 136-146.
3. Герасименко Р.В. Детермінанти державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 178-184.
4. Герасименко Р.В. Концептуальні підходи до державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 206-212.

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу:

5. Herasymenko R. Theoretical aspects of the state strategic management of the development of rural areas. Public Administration and Law Review. 2024. № 1 (17). P. 20-27. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/208/180>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези конференцій

6. Герасименко Р.В. Концепція цифрової трансформації сільських територій. Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації : Матеріали IV Міжнародної науковопрактичної конференції, 22–23 червня 2023 року. – Житомир : Поліський національний університет, 2023. С. 125-127.

7. Герасименко Р.В. Пріоритетні напрями та фактори стійкого розвитку сільських територій. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2-3 листопада 2023) / упоряд. Клименко О.М. Київ: УкрСІЧ, 2023. С. 179-182.

8. Герасименко Р.В. Інструменти стійкого розвитку сільських територій. Механізми управління розвитком територій: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 2. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 122-124.

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
(Мінекономіки)**

вул. М. Грушевського 12/2, м. Київ, 01008, тел. (044)200-47-53, факс (044)253-63-71
E-mail: meconomy@me.gov.ua, <http://www.me.gov.ua>, код ЄДРПОУ 37508596

На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень
Герасименка Романа Валерійовича за темою
«Державне регулювання соціально-економічного
розвитку сільських територій в умовах цифрової трансформації»

Прийнято до впровадження запропоновані Герасименко Романом Валерійовичем детермінанти соціально-економічного розвитку сільських територій, а саме: економічні детермінанти (формують якість життя сільського населення, джерел доходів суб'єктів сільського розвитку); соціальні детермінанти (формують поведінку мешканців та їхню задоволеність благоустроєм); територіальні детермінанти (пов'язані зі ступенем розселення людей); детермінанти ефективного територіального управління (будується на підготовці службовців сільських територіальних структур, організації процесів сільського адміністративного менеджменту).

Генеральний директор
директорату праці та зайнятості

Юрій КУЗОВОЙ

ПИЛИПЧУК Ольга 096-498-22-08

ДОКУМЕНТ СЕД Мінекономіки АСКОД

Підписувач **Кузовой Юрій Віталійович**

Сертифікат **58E2D9E7F900307B04000000700E2E004D309E00**

Дійсний з **12.01.2022 10:44:22** по **12.01.2024 10:44:22**

Мінекономіки

5715-03/8365-09 від 14.12.2023 11:57

**Громадська організація
«Асоціація науковців України»**

03113, Україна, м. Київ, пер. Артилерійський 7а, тел. (044)466-55-58

18 січня 2024 р. № 01-46/3

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень

Герасименка Романа Валерійовича за темою

«Державне регулювання соціально-економічного

розвитку сільських територій

в умовах цифрової трансформації»

Практичні розробки Герасименка Р.В. використані при реалізації пріоритетних напрямів державного регулювання стійкого розвитку сільських територій (економічний, соціальний, екологічний, демографічний та правовий), а також визначено та включено складові, що забезпечують процеси такої трансформації: в економіці – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифровізації виробництва; у соціальній сфері – забезпечення ІТ-інфраструктурою та цифрової трансформації життєзабезпечення населення; в екології – освоєння цифрових технологій, що зменшують забруднення навколишнього середовища та обсяг відходів; у нормативно-правовому напрямі – створення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, у т. ч. подолання інформаційної ізоляваності населення.

Віце-президент,
д. держ. упр., професор

І.О. Драган